Malmö äldsta stadssigill med bilden av en romansk kyrka

ELBOGEN 2003

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENING

ELBOGEN

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGS ÅRSSKRIFT 2003

Årgång 71 – Malmö 2003

Ansvarig utgivare: Malmö Kulturhistoriska Förening.
Redaktion: Rita Abrahamsson, Ingmar Billberg, Anders Reisnert, Lars Svensson.

© Artikelförfattarna och Malmö Kulturhistoriska Förening
Författarna är ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Bilden på omslagets framsida: S/S Öresund, se sid. 20.

Formgivning: A.LGRAF, Skurup/Rita Abrahamsson.
Tryckeri: C A Andersson, Malmö Sweden 2004.
ISSN 1102-2892

Innehåll

Kjell Asp in memoriam
av Rita Abrahamsson 5

Kammarmusik i Malmö
av Gunnar Sjöqvist 7

Vrakgods
av Ingmar Billberg 19

Flintavslag, åskviggar och eld – några aspekter på flinta i medeltid
av Anders Högberg 29

Nicolaus von Braun – stadsmajor i Malmö 1705–1710
av Åke Norström och Tobias P:son Bjernehed 41

Ingeborg Heintze – ledare och bibliotekspionjär
av Tove Persson 71

Mysteriet Margareta Dahlberg
av Staffan Gudmundsson 93

Nytt om arkivaliskt
av Göran Larsson 103

Verksamhetsberättelse 2002 109

Kjell Asp in memoriam

Kjell Asp i Rosenvingeska husets salonger vid styrelsemöte år 2000. Foto: R.A.

Kjell Asp, f. 1925, började sin yrkesbana som lärare vid Folkskoleseminariet i Lund under åren 1944–1948. Härefter tillträdde han som vikarie vid Kulladalsskolan 1949 och blev ordinarie lärare året därpå för att senare verka på Annebergsskolan fram till 1988. De sista två åren före sin pensionering var han med om att bygga upp Skolmuseet på Västra skolan. Skolmuseet har senare flyttats och ligger idag på Södra Promenaden.

Under sin tid på Annebergsskolan var Kjell Asp även handledare för lärarkandidater. Kjell visade tidigt intresse för de sköna konsterna, musik och litteratur. Det var därför naturligt att han också var verksam som skolbibliotekarie. Härutöver ingick han i styrelsen för Malmö Skolpoliser.

På 1940-talet var han med i Öresunds Sjövärnsflottilj. Under åren 1948–49 var han löjnant vid flottan och senare kapten i Flottans reserv. Kjell Asp som tyckte om att sjunga var medlem i Par Bricole och ingick där i Par Bricoles kör. Vidare var han medlem i Odd Fellow Orden, Amicitia nr 3.

Kjell Asp blev invald i Malmö Fornminnesförenings styrelse 1993 och var verksam fram till och med år 2002. Han var sekreterare under några år och ingick i programkommittén. Under sin styrelsetid hjälpte han ofta till med att organisera utflykter samt påbörjade katalogisering av föreningens bibliotek som finns på Malmö stadsarkiv. Under sitt sista styrelseår var han behjälplig med att tillse att valda delar av föreningens litteratur kom Malmöskolornas egna bibliotek tillgodo som studielitteratur till eleverna.

Kjell gick bort efter en kort tids sjukdom i december 2003. Vi minns honom som en glad och pålitlig man med humor och varmt hjärta och med ett stort engagemang för skolan och föreningslivet.

Rita Abrahamsson
sekreterare

Bliv medlem i

Malmö Kulturhistoriska Förening

Malmö Kulturhistoriska Förening har till uppgift att

- främja forskning och kunskap om Malmö historia och kulturliv
under såväl dansk som svensk tid
- verka för god miljövård och byggnadsvård
- genom publiceringsverksamhet göra stadens förflutna levande.

Varje medlem erhåller årsskriften "Elbogen" gratis.
Äldre årsskrifter kan förvärvas genom stadsarkivet.
Årsavgiften 125 kronor insättes på postgiro 3 79 25-5
eller på bankgiro 5119-0551.
Familjemedlem 25 kronor.
Märk blanketten med "Årsavgift Malmö Kulturhistoriska Förening".
Glöm inte att skriva fullständig adress.

Föreningen ger också ut skrifter under namnet Gryps.
Senast utkomna bok är Gryps nr 9,
"Malmökvinnor"
av Margareta Schenlaer.

Boken är utgiven i 700 exemplar och kan beställas genom bokhandel (ISBN 91-631-4767-X)
eller köpas direkt på stadsarkivet i Malmö.
Medlemspris: 150 kronor.

Malmö Kulturhistoriska Förening

Lilla Torg 9, 211 34 Malmö
Tel 040-97 97 64
Postadress:
Malmö stadsarkiv, Isbergs gata 13, 211 19 Malmö

Kammarmusik i Malmö

En översikt

AV GUNNAR SJÖQVIST

Förspelet

Kammarmusik i Malmö är inte bara Salomon Smiths Kammarmusikförening, även om dennas utbud tidvis dominerat det "intima" musiklivet i staden. När jag vid föreningens 90-årsjubileum försökte skriva dess historia, fann jag att dess grundande hade en förhistoria som borde belysas mer än vad som skett tidigare. De italienska musiker som 1907 skapade Malmö Musikkonservatorium gav från starten årligen mycket uppskattade konsertserier med lärarna Giovanni Tronchi, Giovanni Turicchia, Gotthardo Vecchi och Carl Schæffer som flitigt medverkande. Vid flera tillfällen inbjöds kammarmusikentusiasten Salomon Smith som altviolinist. När denne tillsammans med nämnda representanter för musikkonservatoriet kallade till stiftelsemöte 1910 var marken väl förberedd – man visste att det fanns publikunderlag för en Malmö Kammarmusikförening.

En sjätte stiftare, Nils Georg Strömberg, har i *"Anteckningar över Musiklifvet i Malmö 1820–1928* visat, att malmöborna knappast var svältfödda på kammarmusik. Här hade ganska ofta getts tillfällen att lyssna till ensembler och enskilda artister, som under sina turnéer förenat köpenhamnsbesök med en tur över Sundet. Dokumentationen har emellertid varit svår, vilket Nils Georg Strömberg betygar i inledningen av sina *"Anteckningar"*:

> *"Samlaren och upptecknaren av dessa minnen, vilken under ett halvt sekel varit och är anställd i* Fru Musikas *tjänst inom rikets tredje stad, erkänner villigt att detta rikhaltiga och vittomfattande ämne här icke fått en sitt eget värde motsvarande framställning. Orsakerna härtill ligga /.../ i bristande tillgång till material."*

Strömbergs undersökningsmaterial har varit annonser i Malmö Tidning och Malmö Nya Allehanda till 1848 och därefter i Snällposten. De verkliga evenemangen tycks ha

ägt rum i Rådhusets magnifika Knutssal (i någon annons nämnd som S:t Knutssalen) eller den intimare Landstingssalen, som senare under många år blev konsertsal för Salomon Smiths Kammarmusikförening. Teatern, Hippodromen och festlokaler i olika hotell nämns ofta, delvis beroende på att dessa restauranger ofta höll sig med olika underhållningsensembler, ur vilka enskilda musiker gav konserter.

Bland gästande svenska instrumentalister finner man vid sidan av dem, vilkas namn fortfarande är aktuella, några som trots goda insatser blivit bortglömda. Här kan t.ex. nämnas violoncellvirtuosen Andreas Gehrman (1806–1876), som gästade Malmö 1841 och 1842. I första upplagan av Sohlmans musiklexikon uppges han som debutant i Stockholm 1826 och som medlem i Kungl. hovkapellet 1827–1838. 1847 startade han i Kristiania ett filharmoniskt sällskap, vars dirigent han var 1847–1849. Han ansågs som landets främste cellist och kammarmusikspelare och konserterade bl.a. i Finland och Ryssland. Sonsonen Carl grundade 1893 Gehrmans Musikförlag. Violinisten Amanda Maier (1853–1894) – gift med den holländske pianisten/tonsättaren Julius Röntgen (1855–1932) – framträdde i Malmö tre gånger under 1870-talet. Amanda Maier gjorde sig även känd som komponist, bl.a. av en violinsonat, som utgavs 1877. I födelsestaden Landskrona och i Malmö uppmärksammade därvarande kammarmusikföreningar 1944 100-årsdagen av hennes bortgång med framförandet av några satser ur en ofullbordad stråkkvartett vid konserter av Brnokvartetten.

Bland de utländska gästerna finner man några av de stora mästarna, men också somliga, som i dag är helt bortglömda. Musikerfamiljen Neruda, som spelat stor roll i både danskt och svenskt musikliv, nämns första gången 1862. Nerudakvartetten, som länge var Danmarks förnämsta kammarmusikensemble, framträdde här flera gånger under slutet av 1800-talet. Den framstående cellisten och tonsättaren Franz Neruda (1843–1915), en kär gäst i Malmö (och Ystad), fanns också med vid stiftandet av Malmö Kammarmusikförening 1910. Vid hans bortgång gav denna en minneskonsert i december 1915.

Norrmannen Edmund Neupert (1842–1888) var en av sin tids främsta pianister med glänsande teknik och säker stilkänsla. Hans namn är särskilt förknippat med Griegs pianokonsert, som är tillägnad honom. 1800-talets violinmästare företräddes av Ole Bull (1810–1880), Joseph Joachim (1831–1907) och Henryk Wieniawski (1835–1880).

I Skåne var apotekaren Salomon Smith och musikdirektören August Körling i Ystad föregångsmän, när kretsen kring dem så småningom utvidgades till en kammarmusikförening, som gav offentliga konserter. I Ystad gavs den också den första kammarmusikfestivalen i juni 1910. I tredagarsfesten medverkade bl.a. Tor Aulin, Wilhelm Stenhammar och Franz Neruda, och publiken kom inte bara från Skåne för att lyssna

till de gedigna programmen, som varvade wienerklassicisterna med svenskarna Berwald, Norman, Sjögren, Söderman och Stenhammar.

Malmö Kammarmusikförening

I Malmö spelade som nämnts det 1907 grundade musikkonservatoriet en viktig roll med sina sju årliga offentliga "lärarekonserter", och tillsammans med Salomon Smith 1910 togs initiativet till grundandet av Malmö kammarmusikförening. Fram till 1920 var det huvudsakligen konservatoriets lärare som svarade för kammarmusikföreningens utbud med violinisterna Giovanni Turicchia och Ernesto Ballarini, cellisten Gottardo Vecchi och pianisterna Carl Schæffer och John Heintze samt klarinettisten Romeo Galli som flitigaste medverkande – inte att förglömma violinisten/kapellmästaren Carl Maull som efter de nämnda violinisterna svarade som primarie i olika ensembler. Här bör nämnas att Bromanättlingen violinisten Malin Broman berikade och kompletterade föreningens arkiv med sju programblad från konserter 1915–1918, där violinisten Carl Maull och professorskan/pianisten Dagmar Broman medverkade i duo-, trio-kvartett- och kvintettspel tillsammans med bl.a. Salomon Smith.

Malmö Kammarmusikförening har efter samgående med Ystads Kammarmusikförening 1920 till Sydsvenska Kammarmusikföreningen, 1928 omdöpt till Salomon Smiths Kammarmusikförening, hittills anordnat 680 konserter i hemstaden. Från 1920 har lokalavdelningen i Lund arrangerat 358 konserter. Då föreningens verksamhet har belysts i en artikel i Malmö Kulturhistoriska Förenings årsskrift Elbogen 2001 har här endast lämnats några kompletterande uppgifter.

Malmö Kammarorkesterförening

> Vårt syfte är att väcka intresse för den inhemska och den utländska samtida musiken, men också att konstnärligt balansera denna introduktionsverksamhet genom att i lämpliga proportioner framföra representativa kompositioner från äldre musikepoker. Vi vill inte renodla en snäv musikalisk inställning, men vi vill förbehålla oss rätten att välja inom musiklitteraturen utan hänsynstagande till vad som brukar "slå" eller "göra sig". Framför allt: ingen vankelmodig eftersägning på repertoaren och inte heller någon doktrinär "radikalism", men gärna då och då musikaliska experiment som verkligen syftar till konstnärligt uttryck. Det kanske blir svårt att alltid avgöra vad som är äkta. Vi är beredda på oundvikliga misstag men förväntar att i gengäld kunna göra musikaliska fynd. Och det är sådana upptäckter som vi hoppas ska ge värde och berättigande åt vår verksamhet.

Så introducerade Malmötonsättaren Carl-Olof Anderberg som dirigent och konstnär-

lig ledare den nybildade Malmö Kammarorkesterförening vid invigningskonserten den 4 februari 1947 i Landstingssalen i Malmö rådhus. Borgmästare Thomas Munck af Rosenschöld invigningstalade och gav som ordförande i Salomon Smiths Kammarmusikförening sin eloge till en "utvidgning" av repertoaren, som endast med svårighet kunde rymmas inom konserthusstiftelsens "ansvarsområde".

Inledningsprogrammet illustrerade bredden i repertoartänkandet: barocken representerades av stormästaren Bachs *första orkesteruvertyr*, Wienerklassicismen av Mozarts *pianokonsert nr 20 i d-moll* med Hans Leygraf som solist, och den samtida musiken av Ingvar Lidholms genombrottsverk *Toccata e canto* och dansken Svend Erik Tarps miniatyrsvit *Mosaik.*

I den av Carl-Olof Anderberg nybildade kammarorkestern var flertalet medlemmar "kammarmusiker" i Konserthusstiftelsens orkester. Denna kärna kompletterades av några spelsugna amatörer, själv hade jag nöjet att medverka som altviolinist för att närmare bekanta mig med den intresseväckande repertoaren.

Under tiden 1947–1949 gavs femton offentliga konserter. dessutom medverkade orkestern vid några radiokonserter från SR:s malmöstudio, till vilken dirigenten hade en "familjär" anknytning genom sin far. Invigningskonserten blev mönster för repertoarvalet. Kontrasterande gammalt och nytt (ibland som uruppföranden) presenterades i väl avvägda doser med goda kommentarer. Samtida svenska tonsättare som Blomdahl, Fernström, de Frumerie, Hallnäs, von Koch, Lars-Erik Larsson, Lidholm, Rosenberg, Welander, Wirén och danskarna Riisager, Schultz och Tarp presenterade i ord och ton. Bartók, Honegger, Milhaud, Stravinsky och en rad barockmästare fick vid sidan av Johan Helmich Roman svara för det kontinentala inslaget i denna verksamhet, som till stor del präglades av idealitet – men som tyvärr blev alltför kortlivad.

Som komplettering till den utförliga presentationen av Carl-Olof Anderberg i Sohlmans musiklexikon kan nämnas att tonsättaren/dirigenten tidigt utmärkte sig i malmöitiskt musikliv. Vid invigningen av Malmö museums nya lokaler i Malmöhus sommaren 1937 bidrog han med tidsenliga, festliga fanfarer, exekverade av en blåsarensemble, och i februari 1938 återkom han som ledare för en museets kammarorkester, bildad av stråkmusiker från Konserthusstiftelsen. Den av Anderberg planerade och mycket uppskattade verksamheten genomfördes med 4 konserter under 1938, men lades sedan ner.

Musikkonservatoriet/Musikhögskolan

Vid sidan av lärarekonserterna hade musikkonservatoriet som led i sin undervisning en offentlig elevkonsertverksamhet. Sedan konservatoriet blivit statlig musikhögskola ger de studerande kammarmusikpubliken rika möjligheter att lyssna på studieresultaten.

Konserterna, som annonseras i musikhögskolans månatligt publicerade programöversikter, ges i musikhögskolans Rosenbergssal, i Landstingssalen, i Caroli kyrka och i Malmö museum.

Museikonserter

Malmö Museum, sedan 1936 inrymt i Malmöhus slott, har bland sina lokala attraktioner inte minst den historiskt intressanta orgeln i Skovgaardssalen. Vid invigningen sommaren 1937 inramades festligheterna av den under malmötonsättaren/dirigenten Carl-Olof Anderberg med "den dissonanta bleckensemblens fanfarer" – som Jacques Werup uttrycker det i memoarboken "Hemstaden". En genomgång av museets *Månadsblad* visar, att museichefen Ernst Fischer till en början brukade illustrera sina demonstrationer av stilrumssviten och "vandringar i konstgalleriet" med grammofonkonserter med musik från de behandlade epokerna.

Vid några tillfällen anordnades s.k. intima musikaftnar. Vid den första (i november 1937) svarade Sydsvenska Filharmoniska Föreningen, ledd av pianisten/kapellmästaren Walter Meyer-Radon för programmet. Som solist medverkade saxofonmästaren Sigurd Rascher, som vid den tiden bodde i Åkarp. I februari 1938 återkom Carl-Olof Anderberg som ledare för en kammarorkester, bildad av stråkmusiker från Konserthusstiftelsen. Konserten avsåg att inleda en museets regelbundet återkommande musikverksamhet. Då framfördes bl.a. Griegs Holbergsvit och Carl Nielsens Liten svit op 1. Ensemblen, senare annonserad som Museets kammarorkester, återkom en månad senare med ett helsvenskt program med verk av Dag Wirén, Sten Broman, Hilding Rosenberg och Lars-Erik Larsson. Den fjärde och sista konserten gavs i december 1938. Oboisten Erik Nilsson spelade en Händelkonsert, Carl-Olof Anderberg bidrog med en nykomponerad Liten Mårtensgåsmusik och punkt sattes med Gustav Holsts S:t Paul's Suite.

Efter en mer än årslång paus kunde Axel Boberg i juni 1940 presentera och inviga, som det ansågs, världens äldsta spelbara orgel. Denna hade ursprungligen tillhört Malmö S:t Petri församling, men efter att den "tjänat ut" där, övertogs den av Genarps församling 1799 och blev mer eller mindre bortglömd i 140 år. Den restaurerade orgeln placerades i Skovgaardssalen, och Petriorganisten Axel Boberg hade den stora glädjen att presentera och inviga den på hösten 1940. Då saknades orgelns ryggpositiv, men detta har senare rekonstruerats och kunde införlivas med huvudverket och invigas i februari 1942 av Axel Boberg. Denne hade efter invigningen vid flerfaldiga tillfällen demonstrerat den unika orgeln, som fortfarande lockar den orgelintresserade till besök.

Efter Axel Bobergs bortgång 1946 gick uppdraget att svara för orgelmusiken till Waldemar Welander. Hans "orgelstunder" ägnades oftast musik från renässans och

barock. För att väcka vidgat intresse för museets musikverksamhet inbjöd han även andra organister, sångsolister och körer att medverka. Bland gästande organister finner man lundaorganisten Bedrich Janacek, domorganisten i Växjö Gotthard Arnér, domorganisten i Zürich Viktor Schlatter och Petriorganisten Carl Bengtsson.

Från 1960 fick museikonserterna en "fastare" utformning. Då inleddes ett samarbete med ABF:s malmöavdelning, vars musikkonsulent, pianoläraren vid musikkonservatoriet, Axel Svitzer, arrangerade en rad kammarmusikkonserter inom ramen för museikonserterna. Han överflyttade därmed till Malmö museum en musikalisk ABF-verksamhet, som från hösten 1958 initierats av den då nyengagerade musikkonsulenten, Gunnar Sjöqvist, som gjort ett försök att med "folkkonserterna" i Göteborg som förebild väcka intresse för kammarmusik. I en serie "fredagsmusik" avsågs "att ge en bild av hemmusik under 500 år med strävan att ge lyssnarna tillfälle att lära känna små verk av stora mästare i så stiltroget utförande som möjligt". Bland höstens sex konserter kan nämnas en presentation av de aktuella jubilarerna Henry Purcell och Johan Helmich Roman med musik för blockflöjt, stråkar och spinett samt gitarristen Per-Olof Johnsons malmödebut med ett program som spände från Luis Milan till Heitor Villa-Lobos.

Den Svitzerska perioden pågick fram till 1964, då konservatorieläraren/pianisten Axel Svitzer återvände till hemlandet för att tillträda ett musiklektorat i Haslev. Musikverksamheten gick på sparlåga och låg tidvis helt nere, när den pensionerade organisten i S:t Petri , Carl Bengtsson, 1970 åtog sig uppdraget som museiorganist. Under många år vårdade han det gamla instrumentet och vid talrika orgelkonserter förmedlades bekantskapen med forna tiders orgelmusik. Han tog också initiativ till nämnda söndagsmatinéer med kammarmusikprogram, en verksamhet som alltjämt pågår efter samma riktlinjer. Från början anordnade Bengtsson 12 konserter per säsong, men publikintresset blev efterhand så stort att det motiverade en ökning till 17–18 årligen. För att verksamheten skulle komma igång med det låga anslag, som stod till förfogande, medverkade museiorganisten utan särskild ersättning som orgelsolist eller ackompanjatör för sångare och instrumentalister. Många ungdomar har här fått möjligheten framträda offentligt, och det är inte ovanligt att studerande vid Musikhögskolan i Malmö avlägger delprov i sin diplomexamen i Skovgaardssalen.

Då Carl Bengtsson efter sina utmärkta insatser i stadens Malmö musikliv lämnade museikonserterna, efterträddes han av i tur och ordning av f. konserthuschefen Olof Hult 1984, 1993 av Stieg Ferneborg, utbildningsledare på musikhögskolan, och 1995–2003 av sångpedagogen Inga-Lill Sannfrid och därefter av Musikhögskolan i Malmö. Från början hade konsertbesökarna fri entré, en förmån som försvann, när museet förbehöll sig ordinarie entréavgift.

Ars Nova – föreningen för samtida musik

"Tanken rann upp på en rhensk flodbåt mellan Bonn och Köln. Det var den 13 juni 1960, under Världsmusikfesten i Köln, och på båten träffades två personer, som bör kunna kallas tillskyndare av ARS NOVA, föreningen för samtida musik i Malmö." Den ene var berättaren, fil lic Hans Åstrand – sedermera ständig sekreterare i Kungl. Musikaliska Akademien – den andre var Ulf Björlin, "nyanställd lärare vid Malmö Musikkonservatorium, full av idéer och verksamhetslusta efter sina fullbordade Parisstudier". Hemma i Malmö utvecklade de tillsammans med tonsättaren Ingvar Wieslander planerna på en föreningsbildning. I styrelsen ingick dessutom Sten Broman och Folke Abenius. Efter Wieslanders bortgång tillkom Sixten Nordström och Henrik Jansson.

I Ars Novas redogörelse för de första 5 åren läser man: "Ars Nova hade den goda smaken och utomordentliga turen att bäras till dopet av en nyckelfigur i vad man utan definitionsbekymmer vågar kalla den nya musiken: Karlheinz Stockhausen. Konserten blev en stor framgång ute i den vackra Fridhems villa där Malmö Musikkonservatorium då höll till, med de tre musikerna, Stockhausen själv och de självskrivna "kumpanerna" David Tudor och Christoph Caskel längs långväggen i konsertsalen och halvannat hundra lyckligt nyblivna Ars Novaabonnenter plus ett halvannat hundratal försiktigare lösbiljettköpare utspridda i angränsande lokaler på tre håll ("Musik im Raum"). Ars Nova var född, under de bästa auspicier.

Naturligtvis var denna födsel samtidigt början till en lång rad bekymmer, inte minst av ekonomisk art. /...../ Den första säsongen som möjliggjordes genom abonnentinkomster och Sveriges Radios första hjälpande hand med en nutida musikkonsert för första gången förlagd utanför huvudstaden, samt andra uppträdande artisters generösa gagebeskedlighet. Den andra säsongen höll därför på att komma helt av sig och räddades närmast genom den desperata satsningen på en "happening" med Karl-Erik Welin, som blev Ars Novas första stora skandalsuccé.

Det första offentliga bistånd Ars Nova fick kom från Föreningen Svenska Tonsättare – sitt andra fick föreningen (ingalunda från Malmö stad utan) av AB Tingsryds Bryggeri, vars kulturstipendier 1962 även fick en musikalisk budget ur vilken juryn med Sten Broman i spetsen öste ett välkommet "guldregn" (SDS 27/4 1963) också över Ars Nova. Det är det närmaste något svenskt bryggeri kommit stolta Carlsbergtraditioner, och ölpengar har fortsatt att rinna till i Ars Novas kassa.

Det dröjde till 1964 innan Malmö stad vågade satsa på Ars Nova. Trots att drätselkammaren fortfarande var "tveksam, om kommunalt bidrag till föreningen är befogat", tillstyrkte den ett anslag "för att ge föreningen tillfälle att visa, om konserter av den art, föreningen ger, är motiverade i Malmö".

Ars Nova skulle emellertid aldrig kunnat överleva sin femårsdag om inte en rad institutioner inlett ett fruktbärande samarbete. Sveriges Radio har redan nämnts, Stiftelsen Malmö Konserthus har gett ett par av sina jämförelsevis dyraste konserter "i samarbete" med Ars Nova, på ett våghalsigt och festligt sätt. Fylkingens nordiska turnéer har alla berört Malmö. "Prisma" i Köpenhamn debuterade i Malmö med den skandinaviska urpremiären på Pierre Boulez' Le Marteau sans maître och har sedan gett flera mycket fina och fördelaktiga konserter i Ars Nova, och inte minst har enskilda med råd och dåd stött arbetet. Särskild uppmärksamhet har teamet Melin-Österlins unika affischserie tilldragit sig, även vid utställningar i New York och Tokyo! Det på sådan samverkan Ars Nova hoppas kunna fortleva ännu några lustrer.

Vid 10-årsjubileet, då verk av Alison Bauld, Alcides Lanza och Hifumi Sjimoyama uruppfördes, sammanfattade den avgående ordföranden Hans Åstrand sina intryck i jubileumsprogramskriften: "Om den nya förstatligade musikhögskolan får växa i den takt som musiklivet kräver, om det ur Malmö Konserthusstiftelses orkester och ur musikhögskolan kan växa fram sådana musikergrupper som högtidskonsertens, om det blir naturligt för unga tonsättare att stanna kvar i Skåne och inte emigrera till Stockholm för att överleva som tonsättare, då skapas det fort nog ett musikklimat där Ars Nova blir en vacker vardagsvara, ett naturligt behov och inte en kuriös exklusivitet. För en medstiftare och avgående krönikör är sådana framtidshopp motivation och lön för mödan. Men de är för Malmöregionen ett musikaliskt obligatorium. Det kan se ut som just dagdrömmerier om inte en lokal, lokalpatriotisk, kråkvinklad utan internationell, folkförbrödrande musikvärld att till ett litet tioårsjubileum i Malmö beställa antipodiska musikstycken från Australien, Japan, Argentina. Men Ars Nova förhäver sig inte så ofta mot sådana högre boningar utan vårdar sig rätt fogligt om sin skånska moderjord."

Till det ovanstående har jag som Ars Novaabonnent och senare styrelseledamot även insett att Ars Nova inte skulle startat och kunnat fortleva och stabilisera sin verksamhet, om inte Hans Åstrand varit den ledande kraften under det kritiska första decenniet. Genom en aldrig sinande uppslagsrikedom och entusiasm och sitt kontaktnät inom "nutida musik" har han kunnat erbjuda en mångfald intressanta program. Men vilken arbetsinsats har inte detta krävt! Under det första decenniet genomfördes ett 50-tal konserter. Sedan 1976 är Malmöföreningen ett livaktigt konsertgivande organ för den svenska sektionen av ISCM (International Society of Contemporary Music).

Sedan Hans Åstrand flyttat till Stockholm och tillträtt befattningen som Kungl. Musikaliska Akademiens ständige sekreterare övertogs ordförandeklubban av Sixten Nordström, utbildningsledare för musiklärarlinjen vid Musikhögskolan i Malmö. Från

1986 övertog Johannes Johansson, utbildningsledare för musiker- och kyrkomusikerlinjen, ledningen och gav föreningen en egen programtidning. Den har efterhand växt och har liksom verksamheten blivit alltmer innehållsrik. Denna delades på två verksamhetsgrenar: Nutida musik och s.k. Elektrisk Helg. Den förra präglades av att ge en bild av "hela fältet", medan den senare specialiserade sig "med musik för högtalare och andra instrument". I nära samarbete med bl.a. Musik i Skåne, Musikhögskolan i Malmö, Sveriges Radio P2 och Sydsvenska Dagbladet arrangerade föreningen under de senaste decennierna årligen en veckas "Nutida musikdagar", som kom att spegla musikutvecklingen i en rad länder.

Under sin 43-åriga tillvaro har Ars Nova gett inte mindre än ca 250 konserter.

Kammarmusikföreningen –61

Indirekt har malmökonservatoriet kunnat göra en kammarmusikalisk insats genom att vissa lärare gett konserter i staden. Under 1960-talet bildades t.ex. Kammarmusikföreningen –61 av flöjtisten Bertil Melander och klarinettisten Bertil Norén, båda anställda i Konserthusstiftelsens orkester, som vid den tiden bytte konsertestraden mot Stadsteaterns orkesterdike. De gjorde verkligen skäl för den tidens titulatur för orkestermusiker: *kammarmusiker.* Dessutom ville de och några likasinnade spelsugna som avkoppling från långkörare som "My Fair Lady" mest för nöjes skull spela just kammarmusik. Det blev ganska vanligt att deras samvaro mynnade ut i konserter. Under åren 1961–1969 gavs till en början årligen 4–5 konserter, och det var här som konservatoriet kunde räcka en hjälpande hand genom att ordna med notmaterial, trycka program och ställa sin konsertsal kostnadsfritt till förfogande. Åtskilliga av de medverkande musikerna var för övrigt lärare vid konservatoriet, så om man så vill, kan man här se en renässans av konsertverksamheten. Lokaltidningarnas positiva inställning till de ambitiösa musikernas initiativ och deras berömvärda utförande av de ofta udda programmen var inte att ta miste på. I en blänkare noterade t.ex. Hans Åstrand i Kvällsposten 12/9 1961:

> UNDER DET SAKLIGA namnet Kammarmusikföreningen –61 framträder ett välkommet och ovanligt inslag i Malmös musikliv. Det är musiker i Stiftelsen Malmö Konserthus' orkester som i medvetande om "att möjligheterna för orkesteranställda musiker till solistframträdanden och kammarmusikspel är ytterst begränsade" beslutat att på eget bevåg och som man förmoda helt utan vederlag anordna "inte konserter men – några spelkvällar av mer okonventionell karaktär på Konservatoriet vid Fridhemsvägen". Intet kunde vara mera välbetänkt.

FÖRSTA FRAMTRÄDANDET blir måndagen den 11 december kl 20, och därvid kommer en trio för flöjt, violoncell och piano av Martinu, Stravinskijs tre stycken soloklarinett, Fallas folksånger för cello och piano, sånger av Brahms och Wolf, ett divertimento för trumpet, trombon och piano(!) av Boris Blacher att spelas. Här märker man redan en fin triumf som dessa ambitiösa Malmömusiker kan leva högt på, att i sina egna led sammanställa instrumentkombinationer som är mycket svåra att hitta utanför t.ex. radions intressessfär, och just därigenom kan programmen ges färgrik och okonventionell prägel.

PROGRAMMET denna första gång tyder också på ett lovvärt intresse för moderna verk men saknar inte kända mästare, och genom att låta sina originella uppbåd framföra musik avskilda stilarter kommer Kammarmusikföreningen –61 att på ett välgörande sätt komplettera de arrangemang som redan finns i Malmö – någon trängsel på marknaden behöver ju inte befaras! Detta, och inte minst denna initiativkraft, är ett hälsotecken som bådar gott även för Stiftelsens orkestrar.

Tyvärr blev Kammarmusikföreningen –61 inte så långlivad. Efter att till en början årligen ha gett 4–5 konserter, blev dess framträdanden mot slutet av 1960-talet alltmer sporadiska, med en slutkonsert 1969.

Musikaliska salonger

Till det kammarmusikaliska utbudet i Malmö bidrog även Sveriges Radio. Från 1960-talet har jag i min samling funnit några program till dessa konserter, till vilka den intresserade kunde hämta fribiljetter i Radiohuset på Baltzarsgatan. "Välkomna till Musikalisk salong" var vi oftast lördagar vid middagstid med t.ex. franska Parreninkvartetten i Kungsparken, den engelska Melosensemblen i Landstingssalen och med Finn Viderø och Bedrich Janacek och lokala musiker ur MSO i Skovgaardssalen Malmö museum för att nämna några minnesvärda musikstunder, som hade sin givna publik.

Så här långt efteråt har inte SR i Malmö kunnat lämna några upplysningar om omfattningen av denna publika kommunikation. En hänvisning till SR:s Stockholmsarkiv har efter muntlig och skriftlig förfrågan där tyvärr inte gett något resultat.

Husiemusik

Gunnar Frankmar, organist i Malmö Husie församling, skapade kring sig och sin familj ett rikt musikliv, och musikaftnarna i Husie församlingshus uppmärksammades snabbt av de musikintresserade, och den akustiskt utmärkta hörsalen fylldes ofta väl av

dem som önskade ta del av välkomponerade programmen. För sångaren Gunnar Frankmar blev det en hjärtesak att vid sidan av orgel- och körkonserterna i kyrkan arrangera romans- och pianoaftnar och bidra till att dessa av kammarmusikföreningen något eftersatta genrer blev tillgodosedda. Här gavs också möjligheter till att lyssna till sonataftnar, då någon stråkmusiker eller blåsare framträdde tillsammans med någon av stadens pianister, ofta någon kyrkomusiker som odlat pianot vid sidan av sitt huvudinstrument.

Det skulle varit roligt att ge en fylligare bild av det livliga musicerandet ute i Husie, men så här långt efteråt har jag i brist på arkivmaterial – konsertprogrammen har enligt uppgift inte tillvaratagits i kyrkans arkiv – fått inskränka mig till att i minnet återkalla några av de mest kända artisterna som vid sidan av lokala artister framträdde under 1968 såsom t.ex. Käbi Laretei, som bl.a. framförde Beethovens Assdursonat op 26, och den då purunga Freskkvartetten, som turnerade i Rikskonserters regi med Haydns D-durkvartett op 76:5, Sjostakovitjs åttonde, op 110 och Schuberts "Döden och flickan". Under våren 1970 gästspelade Guido Vecchi och Hilja Saarne med tre violoncellsonater av Beethoven, och senare samma år kunde man lyssna till Hege Waldeland i bl.a. Regers d-mollsvit för solo-violoncell och Evy Bråhammar i Hindemiths sångcykel "Das Marienleben".

Vrakgods

AV INGMAR BILLBERG

Vrakgods är oftast benämningen på kringflytande eller ilandflutna delar av fartyg, som förlist. Men vrakgods kan också vara delar eller rester från fartyg som har blivit upphuggna. Malmö som hamnstad är idag måhända lite svårt att känna igen. Det centrala resecentrum med Malmö centralstation och den inre hamnens tidigare livliga fartygstrafik är borta. Fartygstrafiken mellan Malmö och Köpenhamn har upphört och de inre delarna av hamnen är idag öde. Fartygstrafiken är i stället koncentrerad till de yttre hamnanläggningarna. Kockums varv är nedlagt och för någon tid sedan exporterades bockkranen från Kockums varvsområde till Korea. Byggnader från varvstiden finns fortfarande kvar och på lite olika platser finns också tillvaratagna delar från olika fartyg med en viss Malmöanknytning. Följande framställning kommer att presentera några av de fartygsdetaljer, som är anbringade på andra platser än på Malmö Museers sjöfartsavdelning. De berörda fartygens historia kommer också kort att redovisas.

"S/S Öresund"

I juni år 2000 invigdes den fasta förbindelsen över Öresund. Den bro som hade varit planerad under en mycket lång tid hade till slut blivit en realitet. Under medeltiden fördes färjor av färjemän eller prâmkarlar i Öresund. Längre fram i tiden kom postjakter, hjulångare och propellerångare. I slutet av 1800-talet existerade det ett flertal olika bolag, som bedrev trafik mellan Malmö och Köpenhamn. Så småningom blev ett danskt bolag helt dominerande på linjen. Detta företags monopolställning sågs inte med blida ögon i Sverige. Det fanns ett önskemål från Malmös sida att ha fartyg som tillhörde staden och förde svensk flagg.

I slutet av 1800-talet framfördes det vid olika tillfällen att linjen Malmö – Köpenham var olönsam. Detta hindrade inte några personer i Malmö från att seriöst diskutera bildandet av ett rederi för Malmö – Köpenhamnstrafiken med ett delat ägande, svenskt och danskt. Detta skedde också. År 1900 bildades ett gemensamt

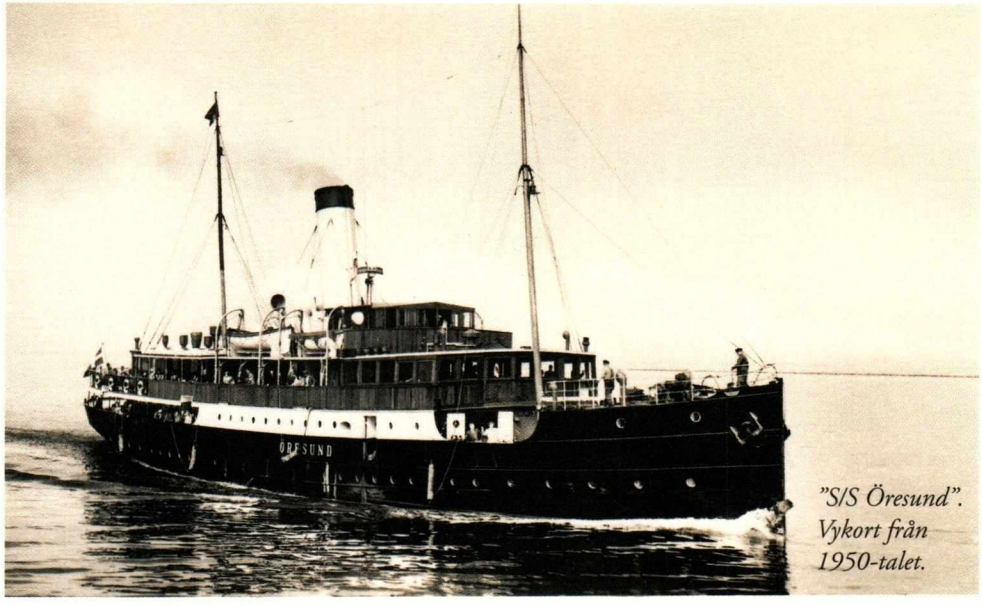

"S/S Öresund". Vykort från 1950-talet.

Detalj av dörr med jugendslinga och symbol med fisk. Foto: Ingmar Billberg

bolag, som för den svenska delen fick namnet *Svenska Rederi AB Öresund* och för den danska delen *Dampskibsselskabet Øresund.* De fartyg som det tidigare helt danska bolaget hade haft delades så, att hälften av fartygen förde dansk flagg, den andra hälften svensk.

Det första nya fartyg, som det nybildade bolaget beställde, var en propellerångare. Denna blev byggd på Kockums och sjösatt år 1905 med namnet "S/S Öresund". Ångaren var länge i bruk i Öresund. De enda större avbrotten var de båda världskrigen. Under 1:a världskriget försökte bolaget upprätthålla trafiken. Då passtvång infördes 1918 upphörde i stort sett trafiken. Under år 1919 påbörjades kusttrafik framför allt på den danska sidan. När 2:a världskriget bröt ut, infördes åter passtvång mellan Sverige och Danmark.* Detta blev naturligtvis mycket negativt för resandet. Den 9 april 1940, då tyskarna marscherade in

Inredning och tak från salongen.
Foto: Ingmar Billberg

Dörrarna till matsalongen med skåp.
Foto: Ingmar Billberg

i Danmark, avstannade all trafik. Den 24 april kom telegram från Köpenhamn att ångaren "Öresund", som kvarhållits i Köpenhamn, skulle avgå till Malmö. Svenskar, som var bosatta i Köpenhamn och som önskade lämna Danmark, kunde medfölja. Under krigsåren disponerades fartygen av marinen. Efter kriget ökade resandeströmmen betydligt. I november 1957 var ångaren "Öresund" ute på sin sista resa för upphuggning i Ystad. I 52 år var "S/S Öresund" i tjänst. Delar av aktersalongen togs

tillvara vid upphuggningen och blev inbyggda i annexet till den nuvarande Hamnpaviljongen belägen längst ut i Nyhamnen.

Bolaget fick verka i 100 år med olika ägarbyten framför allt under senare tid, innan den fasta förbindelsen blev en realitet. Sommaren år 2002 avgick den sista flygbåten från Skeppsbron i Malmö till Havnegade i Köpenhamn. Vad som finns kvar från de sista 100 årens Köpenhamnsbåtar är bl.a. de tillvaratagna delarna från "S/S Öresund"

"HMS Ehrensköld"

I början av 1900-talet togs beslut om anskaffande av jagare till flottan. De första jagarna "Mode" och "Magne" beställdes från England och levererades 1905 och 1906. Kockums i Malmö fick uppdraget från flottan att bygga de första helt svenska jagarna. Jagaren "Wale" blev sjösatt den 21 september 1907. Detta blev början till en serie som kom att omfattade 8 stycken jagare. Under början av 1900-talet pågick också en debatt kring förnyelse av flottans fartyg. Detta ledde 1912 till en omfattande insamling till en F-båt, en typ av bestyckat pansarfartyg. Som en följd av detta blev pansarskeppet "Sverige" sjösatt år 1915. 1:a världskriget föranledde ett beviljande för fortsatt utbyggnad av flottan. Jagarna "Wrangel" och "Wachtmeister" byggdes vid Lindholmens varv i Göteborg.

År 1919 tillsattes en marinberedning, som skulle granska tidigare flottplan. Samtidigt pågick ett projekt för utveckling av en ny jagartyp. Två nya jagarebyggen bevilja-

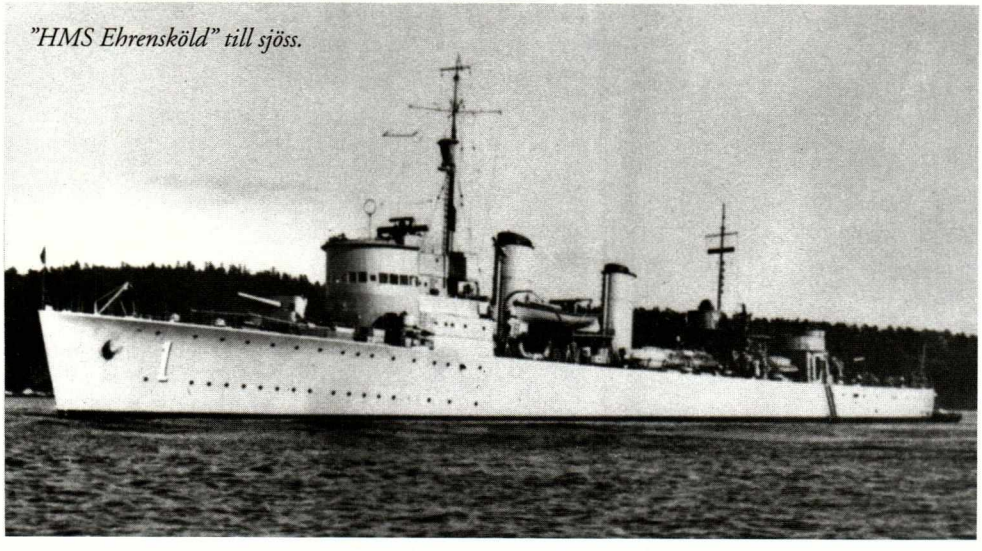

"HMS Ehrensköld" till sjöss.

Soffan från "HMS Ehrenskölds" gunrum. Foto: Ingmar Billberg

Skåp från gunrummet.

des av riksdagen år 1924. De två jagarna beställdes hos Kockums och Götaverken och fick namnen "Ehrensköld" och "Nordensköld". De ursprungliga namnen var "Nils Ehrensköld" och "O H Nordensköld". Förnamnen slopades kort efter det att fartygen döpts. Dessa jagare markerade en tydlig, ny utveckling, dels genom sin storlek – 1000 ton –, dels genom sin kraftigare bestyckning med tre 12 cm kanoner och genom sin höga fart, 35 knop. Jagarna blev färdiga och överlämnades till flottan år 1927. Vid provturen i Öresund uppnåddes en fart över 37 knop.

År 1926 togs beslut om en fortsätt-

ning av Ehrensköld-klassen av jagare. Medel beviljades år 1927 för ytterliggare två jagare, "Klas Horn" och "Klas Uggla". Även "Klas Horn" byggdes vid Kockums och sjösattes år 1931. Ytterligare två jagare av samma typ beviljades av riksdagen år 1933. Nu frångick man den tidigare namngivningsprincipen och de nya jagarna döptes till "Stockholm" och "Göteborg", som blev upptakten till en serie av stadsjagare.

Under 2:a världskriget ingick jagarna i den svenska neutralitetsvakten, ofta som konvoj eller eskortfartyg. År 1941 inträffade den svåra katastrofen i Hårsfjärden. En kraftig explosion på jagaren "Göteborg" följdes av en explosion på jagaren" Klas Horn". Båda jagarna sjönk inom 10 minuter. "Klas Uggla" hade blivit antänd av brinnande olja och blev helt utbränd inom en timma. "Göteborg" och "Klas Horn" kunde återgå till flottan efter omfattande reparationer, medan "Klas Uggla" blev utrangerad.

1929 fick jagaren "Ehrensköld" ett nytt, moderniserat vapensystem. Efter kriget under år 1950 blev "Ehrensköld" ombyggd för ubåtsjakt. Både "Ehrensköld" och "Nordensköld" blev utrangerade år 1963. Jagaren "Ehrensköld" blev skrotad i Ystad år 1973. En del av interiören från jagaren hamnade så småningom hos sjövärnskåren i Limhamn. Sjövärnskåren fick en annan roll under 2:a världskriget. Under början av 1940-talet tillkom ett antal mindre båtar för kårens verksamhet i Öresund. En av bidragsgivarna till det utökade fartygsbeståndet var den för Malmö välkände skeppsredaren, bokförläggaren och mecenaten Einar Hansen, grundare av bl. a. Allhems förlag och Rederi AB Clipper.

Sjövärnskåren har fortfarande kvar sina lokaler i Limhamn, och där ligger också kårens nuvarande småbåtar förtöjda. I en av lokalerna finns också tillvarataget en del material från jagaren "Ehrensköld". Här finns idag bland annat den lädersoffa som tidigare fanns i gunrummet på jagaren samt några mindre skåp. Ofta är skrotningen av de äldre fartygen total men i sällsynta fall finns en del detaljer bevarade. Den största insatsen för bevarande av marin jagarehistoria måste ändå vara att 1950-talsjagaren "Småland" har bevarats i sin helhet och idag kan beskådas på Maritima Centrum i Göteborg.

"S/S Konung Gustaf V"

Fartyg har trafikerat linjen Trelleborg–Sassnitz under en lång tid. När järnvägen etablerades blev denna linje genom tågfärjorna också betydelsefull för tåg till kontinenten. I början av 1900-talet skulle färjebeståndet förnyas och två nya tågfärjor beställdes. Den första, "S/S Drottning Victoria", byggdes år 1909 i England. Den andra, "S/S Konung Gustav V", byggdes år 1910 på Lindholmens varv i Göteborg. Tågfärjorna fick verka

Vykort över Malmö hamn som visar den vita tågfärjan "Konung Gustaf V" ankomma eller avlöpa tågfärjeläget. Vykortet kan tidsbestämmas ganska exakt. På kortet kan man se att högertrafik gäller. Detta infördes som vi vet den 3 september 1967. Färjan tas ur drift 1968 för att gå till upphuggning hos Persöner i Ystad.

under en lång tid och skrotades först år 1968 i Ystad. Färjorna fick vara med om två världskrig. Under det första världskriget blev båda färjorna upplagda i Stockholm vid krigsutbrottet år 1914. Under det andra världskriget blev "Drottning Victoria" inkallad och fungerade under en period som bestyckad hjälpkryssare. Framför allt användes tågfärjan för minutläggning mellan Sverige och Åland.

Under andra världskriget låg tågfärjetrafiken periodvis nere mellan Sverige och Tyskland. Efter kriget öppnades en ny linje mellan Trelleborg och Polen, först mellan Trelleborg och Gdansk och sedan också till Gdynia. I juni 1947 öppnades trafiken till Tyskland igen och då mellan Trelleborg och Warnemünde. År 1948 öppnades hamnen i Sassnitz och trafiken kom åter igång. Detta pågick fram till 1952, då det blev ett tillfälligt stopp, för att återupptagas under år 1953. Under år 1953 blev färjan "Gustaf V" insatt mellan Trelleborg och Travemünde.

Mellan år 1953 och fram till upphuggningen år 1968 gick tågfärjorna på linjen

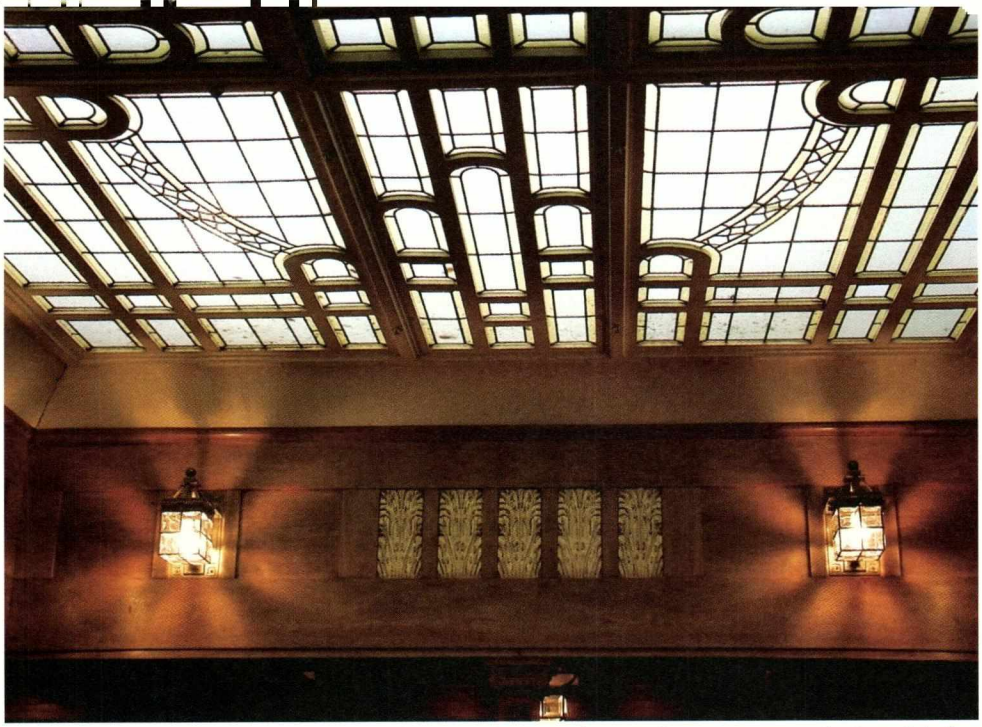

Skylight i jugendstil.

Interiör kungasalongen i Sjömanskyrkans lokaler.

Trelleborg – Travemünde. Färjan "Konung Gustaf V" var en ofta sedd gäst i Malmö hamn under somrarna på 1950- och 1960-talen. Då den ordinarie tågfärjan mellan Malmö och Köpenhamn, "M/S Malmöhus", låg på varv för översyn, blev Trelleborgsfärjan insatt för att upprätta förbindelsen till Köpenhamn.

År 1969 invigdes sjömansgården och Malmö Sjömanskyrka i de tidigare magasinen och fiskehallen vid Fiskehamnsgatan. I de nyuppförda byggnaderna bereddes också plats för lite fartygshistoria. I det som idag kallas Kungasalongen finns stora delar av inredningen från den tidigare tågfärjan "Konung Gustaf V" inbyggda. Här kan man idag – om lusten finns – sjunka ner i de mjuka fåtöljerna och låta blicken vila på de bevarade träpanelerna från salongen och möjligen kan man i fjärran känna vibrationerna från ångmaskinernas jämna dunk.

Litteratur:

Göransson Bo Göran och Sereng Ingemar, *Resan över Sundet.* Malmö 1961.

Hofsten von Gustaf och Waernberg Jan, *Örlogsfartyg, Svenska maskindrivna fartyg under tretungad flagg.* Luleå 2003.

Jacobsson Gösta, *Malmö hamn genom seklerna.* En jubileumsskrift. Malmö 1975.

Flintavslag, åskviggar och eld – några aspekter på flinta i medeltid

AV ANDERS HÖGBERG

Bruket av flinta som råmaterial för verktygsproduktion är något som traditionellt förknippas med tidsperioder som får plats inom begreppet stenålder. De ofantliga antalet år av förhistorien vi kallar stenålder har delats in i perioder. Dessa kallas paleolitikum, mesolitikum och neolitikum, begrepp som i högsta grad definierar sig själva som tidsperioder under vilka sten brukades (-litikum kommer från grekiska lithiko's "som rör sten" av li`thos "sten"). Men flinta som råmaterial har också använts under senare tidsperioder. Såväl under bronsålder och järnålder som medeltid och historisk tid har flinta utnyttjats flitigt. I denna text presenteras några exempel på denna metalltida användning. Med två aspekter av flintans användning under medeltid i fokus, dels bruket av flinta som redskap, dels användning av stenåldersredskap som amuletter, diskuteras flintan som en del av den medeltida vardagen.

De senaste årens infrastrukturella satsningar i sydvästra Skåne har påtagligt förändrat landskapet. I samband med dessa byggprojekt har bland de största arkeologiska undersökningarna någonsin i Sverige igångsatts. Inom projekten *Öresundsförbindelsen* och *Citytunnelprojektet*, vilka båda bedrivs vid Malmö Kulturmiljö, och projektet *Västkustbanan*, vilket bedrivs vid Riksantikvarieämbetet UV-Syd med kontor i Lund, har tillsammans närmare 1 000 hektar av den skånska myllan undersökts. Resultaten från dessa projekt håller som bäst på att publiceras (Billberg m.fl. 1996, 1998; Lindhé 2001 m.fl.; Karsten m.fl. 1996).

Flinta i medeltid

Flinta är ett av de vanligaste fyndmaterialen vid arkeologiska undersökningar i regionen och därför också ett fyndmaterial som ägnats speciella studier inom dessa projekt.

Figur 1. Några flintsmeder från Klagshamns kalkbrott under första halvan av 1900-talet (Högberg 1999). Flintsmederna tillverkade stora tegelstensliknande flintblock. Dessa såldes för användning som yttäckande beklädnad i cylinderutrymmet på kulkvarnar. Produktionen var omfattande och jag har hittat spår efter liknande tillverkning i ytterligare två skånska kalkbrott, Östra Torp vid Smygehamn och Hanaskog nordväst om Kristianstad, (se figur 2). Med tillstånd av Föreningen Klagshamns och V. Klagstorps Historia.

Figur 2. Tre flintblock tillhuggna under första halvan av 1900-talet. Blocket till vänster kommer från Östra Torp, det i mitten till vänster från Hanaskog och blocket i mitten till höger från Klagshamn. Längst till höger finns också ett stort avslag från blocktillverkningen i Hanaskog. Blocken har alla kasserats vid tillhuggningen och efterlämnats på respektive tillverkningsplats. Foto Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Figur 3. Under senare delen av bronsålder, cirka 800 – 400 f.Kr., tillverkades och användes dessa stora flintknivar. De kallas traditionellt för lövknivar, men har troligen använts som någon typ av skörderedskap för åker eller äng. Knivarna skaftades innan användning. Knivarna är exempel på en väl utvecklad flintslagningsteknologi och flintanvändning under en period som traditionellt inte förknippas med användning av flinta (Högberg 2000). Knivarna är cirka 12 cm långa. Foto Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Olika aspekter av användning och hantering av flinta har lyfts fram och dessa studier visar klart att flintan använts under mycket lång tid, från stenålder fram till medeltid (Högberg 2001a, 2001b, 2001c; Knarrström 2000, 2001). Frågan är om flintan överhuvudtaget någonsin slutat att användas (figur 1, 2 och 3).

Vid undersökningar av medeltida bytomter har det påträffats flintredskap som använts som skär- och skrapverktyg, tillsammans med lämningar som daterats till främst 1100 – 1300-tal (Högberg 2001b; Knarrström 2000, 2001). Dessa redskap är enkla i sin utformning och består vanligen av omodifierade eller lätt retuscherade flintavslag (figur 4 och 5).

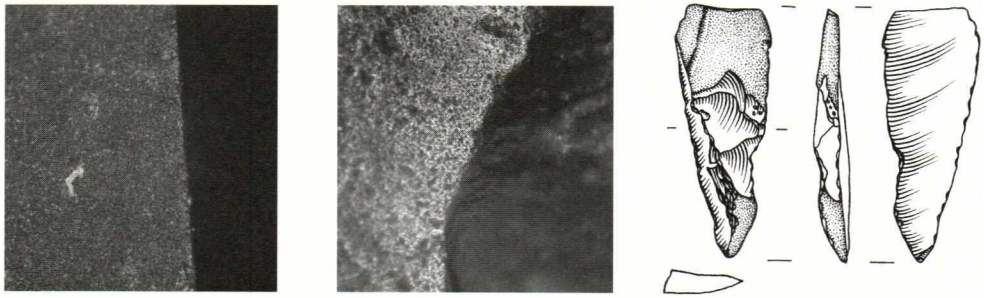

Figur 4. Flintredskap påträffat inom Citytunnelprojektet vid undersökning av gård nummer 1 i den medeltida byn Bunkeflo, strax söder om Malmö. Redskapet är ett omodifierat avslag, dvs det har inte bearbetats vidare efter det att avslaget slagits av från en flintkärna. En rå egg på flintredskapet har använts för att bearbeta ett ben-, horn- eller trämaterial. När flintredskap används uppstår bruksspår på redskapets egg. Dessa bruksspår kan analyseras i högförstoringsmikroskop. Eftersom olika material ger olika bruksspår, går det att bestämma vilket bearbetningsmaterial flintredskapet använts till. Fotot till vänster visar hur en oanvänd flintegg i 100x förstoring ser ut och fotot till höger visar bruksspåren, också i 100x förstoring, på en använd egg på flintredskapet från Bunkeflo. Teckning av Björn Nilsson.

Figur 5. Flintredskap påträffat inom Citytunnelprojektet i något som preliminärt tolkats som hantverksgropar vid undersökning av gård nummer 6, Almdala gård, i den medeltida byn Lockarp, strax sydöst om Malmö. Foto Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Figur 6. Stenåldersredskap från medeltida Bunkeflo påträffade vid utgrävningar av gård nummer 9 - en bränd flintyxa och två fragment av flintdolkar från senneolitikum. Yxfragmentet, längst till vänster, är 9 cm långt. Foto Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Figur 7. Stenåldersredskap från medeltida Bunkeflo, påträffat i en vägglinje till ett hus vid utgrävning av gård nummer 1 – en flintbit som är slipad på en sida och frostsprängd på den andra (sidan som syns på bilden). Biten kommer från en slipad flintyxa och liknar ett eggparti. Den är 7 cm lång. Foto Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Figur 8. Stenåldersredskap från medeltida Tygelsjö, påträffat vid utgrävning av gård nummer 31 – en tunnackig flintyxa. Yxan är 24 cm lång. Foto Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Även om den medeltida användningen av flinta som råmaterial måste betraktas som begränsad i jämförelse med material som t.ex. järn, ben och horn, visar dessa fynd med all tydlighet att flintredskap verkligen användes under medeltiden.

Men det finns andra aspekter på flinta under medeltid. För samtidigt som dessa enkla redskap finns närvarande, förekommer också fynd av komplexa stenåldersverktyg som yxor, dolkar, pilspetsar och skäror i medeltida sammanhang. Exempelvis påträffades en bränd flintyxa och två fragment av flintdolkar vid utgrävning av medeltida lämningar i Bunkeflo by (figur 6). Vid samma utgrävning påträffades en slipad flintbit som liknar ett eggparti till en flintyxa i en vägglinje till ett hus (figur 7). Vid utgrävningar i Tygelsjö påträffades en tunnackig flintyxa i anslutning till ett tidigmedeltida hus (figur 8).

Stenåldersredskap i medeltida tankar

Peter Carelli har studerat företeelsen med stenåldersredskap i medeltida sammanhang (Carelli 1996, 1997, 1999). Med utgångspunkt i ett antal fynd från det medeltida Lund, diskuterar han förhållanden som han menar måste vara magisk eller rituell hantering av dessa föremål som åskstenar eller åskviggar (figur 9).

Carelli menar att dessa föremål var förknippade med det övernaturliga. Människors förklaring till varför de fanns var att de blivit slungade till marken av blixten vid åska. Föremålen betraktades därför som magiska och som konsekvens av detta ansågs de vara amuletter. Som sådana gav de skydd och lycka till dem som hittade dem eller använde dem. Carelli citerar bland annat en text skriven av biskop Marbodaeus i Rennes någon gång mellan åren 1067 – 1081, för att visa vilken magi dessa föremål tillskrevs:

"He who carries one will not be struck by lightning, nor will houses if the stone is there; the passenger on a ship travelling by sea or river will not be sunk by storm or struck by lightning; it gives victory in lawsuits and battles, and guarantees sweet sleep and pleasant dreams ..." (Merrifield 1987, citatet hämtat från Carelli 1996:158).

Ett stenåldersredskap ansågs alltså kunna skydda både människor och hus mot blixten, skepp på haven från att gå under, gav seger i rättsliga tvister och på slagfältet och skänkte den som bar det god sömn och ljuva drömmar. Ett ganska kraftfullt föremål alltså! Med arkeologiska exempel från ett antal sydskandinaviska medeltida städer och byar, tillsammans med exempel från England och Ryssland, visar Carelli att sedvänjan att använda stenåldersredskap i en medeltida tradition var ett vitt spritt fenomen (Carelli 1996, 1997).

Dessa föremål är stenåldersredskap vilka uppenbarligen inte tillverkats under medeltiden. Förmodligen kan några av dessa fynd sammankopplas med stenåldersaktiviteter

Figur 9. Stenåldersredskap från det medeltida Lund (Carelli 1996, 1997, 1999). Foto av Lars Westrup, Kulturen i Lund.

i de områden som senare skulle bli medeltida stadscentra. Dock, det är odiskutabelt att merparten av dessa redskap från stenåldern påträffats och insamlats på stenålderslokaler, och avsiktligt förts till de platser de deponerats på, som en del av ett medeltida sätt att agera. I dessa sammanhang användes flinta inte som redskap, utan som symboliska objekt.

Olika sätt att hantera flinta i medeltid

Det är tydligt att det existerade olika sätt att hantera flinta och flintredskap under medeltiden – användningen av enkla redskap som skär och skrapverktyg och användningen av stenåldersredskap som amuletter. Men, hur kan dessa olika sätt att hantera flintan tänkas vara relaterade till varandra? Att det finns skillnader är tydligt, men finns det likheter? En, vad vi kan kalla, gemensam nämnare är själva flintan. Flinta är råmaterialet som såväl stenåldersredskapen tillverkats av, som den medeltida redskapsproduktionen använts sig av. Därför är det rimligt att anta att flinta uppfattades som ett råmaterial för redskapsproduktion. En annan gemensam nämnare är tillverknings-

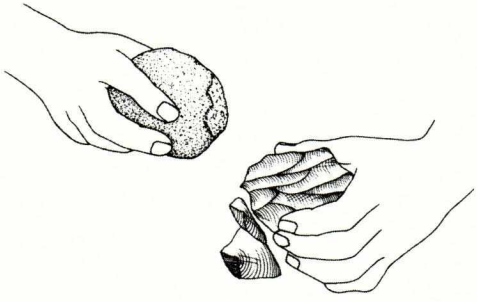

Figur 10. När en flintkärna bearbetas med exempelvis en knacksten, slår man av ett avslag. Avslaget som då produceras har vanligen mycket vassa eggar vilka antingen kan användas som de är eller modifieras med retuscher för att stärka eggen (efter Vang Petersen 1993).

processen. Avslagen som användes som redskap tillverkades. De avspaltades från en flintkärna (figur 10).

Detta innebär att den person som avspaltade avslagen, dvs tillverkade redskap av flinta, måste varit medveten om att råmaterialet flinta kunde formas genom tillhuggning. Hypotetiskt borde denna omständighet ha lett till förståelsen att stenåldersredskapen, dvs de yxor, dolkar, pilspetsar och skäror som ansågs vara åskviggar och betraktades som amuletter, också *skulle kunna vara* tillverkade. Detta betyder inte att de *uppfattades* som tillverkade, men flintans kapacitet som råmaterial måste ha varit

uppenbar för de personer som hanterade den för enkel redskapsproduktion. Men, hur var tankarna kring flinta och enkel redskapsproduktion relaterade till flintamuletterna, dvs de föremål vi kallar stenåldersredskap? Är det möjligt att det fanns någon koppling mellan dessa olika användningar av flintan?

Avslag, åskviggar och eld

Användningen av enkla omodifierade eller retuscherad flintavslag som redskap kan tolkas från en funktionell utgångspunkt, där flintredskapen ges en praktisk och funktionell mening. Stenåldersredskap som hanterats i magiska eller rituella sammanhang har påvisats vid så många tillfällen att detta fenomen knappast kan ifrågasättas. Men, skulle användningen av enkla flintredskap kunna betraktas som något annat än funktionell? Finns det någon annan beröringspunkt? Är det tänkbart att människor upplevde någon form av relation mellan ett enkelt avslag och en åskvigg? Kanske upplevdes tillverkningen och användningen av ett enkelt flintredskap som omgivet av samman symboliska laddning och innehöll samma kraftfulla och magiska mening som åskviggarna omgavs med? En aspekt av detta är användningen av flinta och stål för att göra upp eld. Genom att slå ett eldstål mot en bit flinta, vanligen ett avslag, skapas gnistor. Gnistorna från eldstålet fångas upp på en fnöskebit och en eld kan tändas (figur 11).

Figur 11. Bullermor Stina Persdotter från Gagnef socken i Dalarna slår gnistor med ett ovalt eldstål mot en flintbit. Ovanpå flintbiten håller hon en liten fnöskebit. Bilden är från tidskriften Fataburen 1916, häft. 4 (Keyland 1917; Högberg 2001a).

Detta var ett vanligt sätt att göra upp eld under medeltiden. Kanske ser vi i denna handling, dvs skapandet av eld, en koppling mellan de tre tillsynes olika sakerna flintavslag, åskviggar och eld? Folklivsforskaren Nils Keyland publicerade 1917 studien "Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige". I denna står följande att läsa:

"Stundom finner man hos de gamla författarne åsikter uttalade om eldens

väsen, som fullkomligt öfverensstämma med ännu existerande folktro. Allmogen formulerar sin syn på saken ungefär så: Det är eld i flintan; när man slår på henne kommer elden fram ... blixt och åska är enligt samma folkliga föreställningssätt en eldslagning i stor skala, där molnen äro de båda eldstenarna eller flintan och stålet" (Keyland 1917).

Figur 12. Bild från Olaus Magnus "Historia om de nordiska folken" från 1555, äktenskap som bekräftas med eld.

Det symboliska i att slå gnistor med flinta och stål framgår också av följande citat från Olaus Magnus "Historia om de nordiska folken" från 1555 (figur 12):

"I närvaro af vänner och blodsförvanter bekräfta föräldrarna sina barns äktenskapsförbund medelst eld, och detta sker genom att slå eld öfver dem med stål och flinta. Ty med eld och flinta måste äktenskap knytas, inär dessa symboler anses mera lyckobringande och lofvande för den äkta sammanlefnaden än hvilket annat tecken som helst ... Deras afsikt är att genom denna symbol af en eld, som framlockas ur flintan och som åter inneslutes i densamma, antyda ett band eller en kraft af oupplöslig kärlek. Ty liksom flintan inom sig hyser en dold eld, som med densamma är nära förbunden, hvilken eld kan fås att blixtra fram genom slag mot ett föremål, så ligger äfven i bägge könen ett lif fördoldt, som omsider genom föreningen mellan makar träder fram i lefvande afkomma" (Magnus 1555(1982):184).

Det finns i dessa beskrivningar en koppling mellan de tillsynes olika sakerna enkla avslagsredskap och stenåldersredskap som amuletter i medeltida sammanhang. Symboliken "flinta/stål – åskmoln" är central och visar att blixtar och eld var väsentliga

ingredienser i uppfattningarna kring flintan. Kopplingen mellan de olika sätten att använda flintan under medeltid verkar främst består i eld och dess framställning genom förening av två element.

Flintans användning under medeltid rymmer flera dimensioner och det finns uppenbarligen många frågor för framtida studier. I denna text har några exempel lyfts fram, främst hämtade från de senaste årens intensiva utgrävningsverksamheter i sydvästra Skåne. Vad som kan konstateras är att flintan var närvarande i det medeltida vardagslivet, på mer än ett sätt.

Anmärkning

Delar av texten bygger på tidigare publicerade studier (Högberg 2001a, 2001b).

Litteratur

Billberg, I., Björhem, N. & Thörn, R. (red). 1996. *Öresundsförbindelsen och arkeologi. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska slutundersökningar.* Stadsantikvariska avdelningen Malmö Museer.

Billberg, I., Björhem, N., Magnusson Staaf, B. & Thörn, R. (red). 1998. *Öresundsförbindelsen och arkeologi. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska slutundersökningar.* Stadsantikvariska avdelningen Malmö Museer.

Carelli, P. 1996. Blixtar och dunder, magiska under. Om åskstenstraditionen och förekomsten av stenåldersfynd i medeltida kulturlager. I: *Fornvännen 91. Tidskrift för svensk antikvarisk forskning. 1996/3.*

Carelli, P. 1997. Thunder and Lightning, Magical Miracles. On the Popular, Myth of Thunderbolts and the Presence of Stone Age Artefacts in medieval Depositis. In Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. (red). *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology.* Lund Studies in Medieval Archaeology 19. RAÄ undersökningar. Skrifter nr 24. Stockholm.

Carelli, P. 1999. Laddade fornsaker. I: *Perspektiv på tradition. Kulturen 1999.* En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södar Sverige. Lund.

Högberg, A. 1999. Flintsmeder i Klagshamn – flinthuggare och flinthuggningskonst i början av 1900-talet. I: *Elbogen 1998.* Malmö.

Högberg, A. 2000. Lövknivar. i Björhem, N. (red). I: *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna.* Stadsantikvariska avdelningen. Kultur Malmö.

Högberg, A. 2001a. *Flinta under yngre bronsålder och äldre järnålder.* Öresundsförbindelsen. Rapport nr 37. Malmö Kulturmiljö.

Högberg, A. 2001b. Flint in the Malmö area. i Knarrström, B. 2001. *Flint a Scanian hardware.* Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet UV-syd. Lund.

Högberg, A. 2001c. Projektprogram – Flinta. i Lindhé, E,. Sarnäs, P. & Steineke, M. (red). I: *Citytunneln och spåren i landskapet. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska undersökningar för Citytunnelns spårsträckning och Hotelltomten.* Malmö Kulturmiljö. Kultur Malmö.

Karsten, P., Knarrström, B., Kriig, S., Lindahl Jensen, B., Regnell, M. & Svensson, M. 1996. *Projektprogram. Inför arkeologiska slutundersökningar av Järnvägen Västkustbanan, delen Helsingborg-Kävlinge.* UV Syd Rapport 1996:51. Riksantikvarieämbetet.

Knarrström, B. 2000. *Flinta i sydvästra Skåne. En diakron studie av råmaterial, produktion och funktion med fokus på boplatsteknologi och metalltida flintutnyttjande.* Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, 33. Lund.

Knarrström, B. 2001. *Flint a Scanian hardware.* Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet UV-syd. Lund.

Keyland, N. 1917. Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige. Gnideld, vrideld, slageld. Med en jämförande studie. I: *Fataburen 1916, häft. 4. Kulturhistorisk tidskrift.* Nordiska museet.

Lindhé, E,. Sarnäs, P. & Steineke, M. (red). 2001. *Citytunneln och spåren i landskapet. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska undersökningar för Citytunnelns spårsträckning och Hotelltomten.* Malmö Kulturmiljö. Kultur Malmö.

Magnus, O. G. 1555 (1982). *Historia om de nordiska folken.* Utgåva från 1982.

Merrifield, R. 1987. *The Archaeology of Ritual and Magic.* London.

Vang Petersen, Peter. 1993. *Flint fra Danmarks oldtid.* København.

Nicolaus von Braun – stadsmajor i Malmö 1705–1710

Av Åke Norström och Tobias P:son Bjernehed

Inledning

Till stadsarkivets 100-årsjubileum 2003 producerades en mindre utställning om stadsmajoren Nicolaus von Braun, som inte minst väckte intresse hos släktforskare och nu levande ättlingar till honom. I samband med denna utfördes en omfattande forskning i en rad olika arkiv och tanken väcktes att forska vidare och presentera resultatet i en artikel. Vårt syfte har varit att skildra Nicolaus von Brauns karriär och levnadsöde i det tidiga 1700-talets Malmö. Stadsmajoren hade ansvar för den allmänna ordningen och säkerheten och fanns i vissa större städer med garnison som Stockholm, Göteborg, Kalmar, Halmstad och Malmö. Vi kommer att följa honom under hans karriär och kamp för ekonomisk överlevnad och rättigheter som stadsmajor. Men även den historiska kontexten har fått stort utrymme i artikeln. Nicolaus von Braun verkade i en tid som präglades av extrema politiska och sociala förhållanden med ständiga konflikter mellan olika intressegrupper.

Ytterst lite är känt om familjen och det enda som finns att tillgå i källväg rörande stadsmajoren är domstolsprotokoll och hans egna suppliker och promemorior, som tillkommit i ett visst bestämt syfte. Forskning har bl.a. bedrivits i domstolsarkiv, de skånska guvernementsarkiven, militära arkiv på krigsarkivet och i kammarkollegiets arkiv.

Släkt och familj

Några säkra uppgifter om Nicolaus von Brauns födelsetid finns inte. Schlegel-Klingspor anger året 1656 och även Sundberg anser det vara det sannolikaste födelseåret.[1] Enligt en åldersuppgift i 1686 års generalmönsterrulla för Drottningens livregemente

till fot skulle han däremot ha varit född 1653. Men Sundberg anser detta som mindre sannolikt, eftersom det av en pommersk släktutredning framgår att de av Sundberg förmodade föräldrarna gifte sig först 1655. Båda dessa uppgifter rimmar emellertid illa med åldersuppgiften i Malmö Caroli församlings dödbok, enligt vilken han skulle ha varit 78 år och 2 månader när han avled i juni 1717 och således född 1640.[2] Det framgår även av de militära rullorna att han var född i Pommern och var gift under åren 1689-1703. Nicolaus von Braun tillhörde en adelssläkt som var känd sedan 1400-talet och som fick bekräftelse på sitt adelskap genom ett av tyskromerske kejsaren Rudolf II år 1588 utfärdat adelsbrev. Flera av släktens medlemmar bedrev borgerlig näring och var borgmästare och rådmän i Greifswald, Anklam och Stralsund. Andra ägde jordegendomar i Stralsunds omgivningar och på Rügen. Den blivande stadsmajoren Nicolaus von Braun gifte sig med sin yngre släkting Gertrud Margaretha von Braun (f. 1663). Enligt Sundberg fick makarna fyra barn, varav endast två har återfunnits i svenska källor. I en passjournal ur guvernementets arkiv framgår att hustrun, en dotter och en liten son avreste till Pommern från Ystad i juni 1708.[3] Dottern Gertrud Regina gifte sig i Stralsund 1715 med dåvarande fältprästen, sedermera kyrkoherden i Torrlösa Lars Nordbeck (1679-1728).[4] Att Gertrud Regina hade en bror som hette Nicolaus och som 1732 var bosatt i Stralsund, framgår av ett protokoll från magistraten i Ystad.[5] Nicolaus von Brauns efternamn skrivs ofta *Bruun* eller *Brun* i källorna och i inkvarteringsverkets rullor kallas han *Brunow.* Detta är i stort sätt allt som påträffats i de svenska källorna om stadsmajorens familj.

Nicolaus von Brauns sigill med släktens vapen från 1710 i Ericsbergsarkivet. Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet.

Militär karriär

I Ericsbergsarkivets autografsamling finns en meritlista från 1710, där stadsmajoren redogör för sin militära karriär.[6] Av denna framgår att han 1669 kom till Stockholm och uppehöll sig vid hovet. Möjligen blev han introducerad av sin släkting slottsarkiteten Nicodemus Tessin d.ä. (1615–1681), som vistades i Stockholm som kunglig arkitekt sedan 1636, och som i likhet med Nicolaus von Braun var från Pommern. År 1673 blev von Braun ryttare i Riksänkedrottningens livregemente till häst, 1676 korpral vid samma regemente, 1677 fänrik vid Bergsregementet, 1684 löjtnant och år 1700 förordnades han till kaptenlöjtnant vid överste Faltzburgs infanteriregemente.

von Braun deltog bl.a. i slaget vid Lund 1676, som fortfarande anses vara den blodigaste krigsskådeplatsen i Nordens historia. I detta slag blev han så svårt sårad att han avdankades ur regementet, men redan följande år var von Braun återigen i tjänst, nu som fänrik vid drottningens livregemente till fot. Anledningen till att han lämnade kavalleriet var sannolikt att han inte längre var tillräckligt skicklig som ryttare på grund av sina krigsskador. Bergsregementet var ett värvat garnisonsregemente som 1675 förlagts till Malmöhus och som kommenderades av överste Reinholdt Modée. Fr.o.m. 1680 kallades regementet Drottningens livregemente till fot och 1694 Garnisonsregementet i Malmö.[7] Då rekryteringen främst skedde från Mellansverige ansågs detta regemente pålitligare än andra i Skåne rekryterade trupper, som i stället skickades till de Baltiska staterna. Vid krigsutbrottet 1700 ändrades denna politik så att det även blev tillåtet att värva ett visst antal skåningar per kompani.[8] von Braun deltog även i slaget vid Landskrona. Den svenska armén avtågade i mars 1677 mot Landskrona för att försöka få till stånd en avgörande seger mot den danska huvudstyrkan. Att svenskarna lyckades driva danskarna på flykt under slaget vid Tirup var i stor utsträckning livregementets förtjänst. von Braun tillhörde ryttmästare Carl Gustaf Rehnskiölds skvadron, som led mycket svåra förluster när svenskarna blev tillbakaträngda mot Tirups kyrka.[9]

Den danske kungen Kristian V var särskilt angelägen att erövra det starkt befästa Malmö. Denna belägring påbörjades den 10 juni 1677. Efter ömsesidig beskjutning och några utfall från stadens trupper lyckades en grupp danskar inta Österport. Emellertid brast bron över vallgraven och svenskarna kunde brutalt slakta de som hunnit ta sig in i staden. Freden med Danmark slöts 1679 i Fontainebleu.

I oktober 1695 fick von Braun, som då var löjtnant, permission från sitt regemente för att ta värvning utomlands. Han deltog i det fransk-engelska kriget under kampanjen i Brabant och tillhörde den armé som stod mellan Bryssel och Wavre. Efter ett

halvår tog han värvning hos den engelske konungen Wilhelm III och var placerad under brigadör Johan Banérs regemente som stod vid Gent. Någon gång 1697 eller 1698 återkallades von Braun till Garnisonsregementet i Malmö. Detta skedde sannolikt med anledning av det ökade hotet från de allierade länderna Danmark, Sachsen och Ryssland. Han hade enligt egen uppgift hellre stannat kvar i Nederländerna och bevistat hela kampanjen där, eftersom de ekonomiska villkoren troligen var bättre i utländsk tjänst.

von Braun deltog som grenadjärlöjtnant vid landstigningen på Själland i juli 1700. Han tillhörde ett elitförband som hade till uppgift att skapa ett brohuvud på den danska kustremsan vid Humlebæk och på så sätt bereda vägen för överforslingen av 10 000 man inklusive kavalleri.[10] Vid denna tid tjänstgjorde han som regementskvartermästare vid överstelöjtnant Buchwalds bataljon. Med sin mer än trettioåriga militära erfarenhet bör han ha varit mycket väl förberedd för sin uppgift. Invasionen klarades med endast fyra infanteribataljoner bestående av 2500 man. Danskarna gav i själva verket upp redan efter en kortare strid med den bataljon som först hunnit vada i land. Redan någon dryg vecka efter invasionens genomförande blev han befordrad till kaptenlöjtnant.[11] Ett år efter denna utnämning blev von Braun invald som ledamot av S:t Knutsgillet i Malmö.[12]

År 1704 utnämndes von Braun till regementskvartermästare vid sitt gamla regemente (Garnisonsregementet i Malmö).[13] Kvartermästaren spelade en viktig roll som organisatör av truppernas underhåll och utrustning. För sådan befattning valde man gärna en erfaren officerare som visat prov på god organisationsförmåga. Som pomrare saknade von Braun till skillnad från flertalet infödda skåningar känslomässiga band till Danmark och kunde således betraktas som pålitlig. Båda dessa faktorer bör ha spelat viss roll vid utnämningen till stadsmajor, vilket skedde genom kunglig förordning den 9 februari 1705. Anledningen till utnämningen var att förre stadsmajoren Christian Diderich von Conowen begärt och erhållit avsked från sin tjänst. I fullmaktsbrevet hänvisas för övrigt till von Brauns *"altid betygade wälförhålande"*.[14] von Braun var vid det laget i 60-årsåldern, således en gammal man och hårt prövad av långvarig krigstjänst och blessyrer. Stadsmajorsbefattningen tycks i vissa fall ha använts som reträttplats för äldre officerare. En fördel var att den inte var lika fysiskt och psykiskt påfrestande som en rent militär tjänst med krigsplacering. Den var trots detta inte sämre avlönad än andra militära tjänster på samma nivå.

Enligt von Brauns egen uppgift hade han blivit utnämnd på rekommendation av generallöjtnanten och guvernören Carl Gustaf Rehnskiöld samt översten och vice guvernören Axel Faltzburg. Rehnskiöld var von Brauns kompanichef på 1670-talet och båda hade deltagit i samma fältslag i det Skånska kriget. Fr.o.m. 1700 sköttes

Guvernören över Skåne Carl Gustav Rehnskiöld (1651-1722). Reproduktion efter målning av David von Krafft. Statens Porträttarkiv, Nationalmuseum. Foto Erik Cornelius 1998.

guvernörstjänsten helt och hållet av Faltzburg, som även var överste och fr.o.m. 1693 chef för Drottningens livregemente till fot. Både Faltzburg och von Braun tillhörde den tyska adeln och hade växt upp i Pommern, som vid denna tid ingick i det svenska riket. De kom ungefär vid samma tid till Stockholm, där Faltzburg blev hovjunkare i juni 1670. von Brauns gemensamma förflutna med båda dessa herrar var sannolikt av stor betydelse för hans utnämning. När von Braun tillträdde sin tjänst som stadsmajor 1705 blev Faltzburg, som då var viceguvernör och kommendant på Malmöhus, hans närmaste chef.

Malmö under Stora nordiska kriget

Under 1700-talets första decennier rådde extremt besvärliga förhållanden i Sverige på grund av det utdragna och resurskrävande kriget. Till den svensk-finska stormaktens fiender hörde främst Ryssland, det polsk-sachsiska riket samt ett revanschlystet Danmark-Norge. Även Preussen och Hannover kom att ansluta sig till Sveriges fiender. Av en total befolkning i det dåtida Sverige på mellan 1 och 1,5 miljoner människor dog omkring 200 000 människor i krigstjänst.[15] Därtill kom perioder av svår missväxt både i rikets centrala delar och i de baltiska provinserna.

Statens finanser var ytterst ansträngda vilket medförde ständigt ökade skatter, tullar och acciser.[16] Särskilt garnisonsstäderna drabbades hårt av tvångsrekvisitioner till kronan, krav på dagsverken, ökade inkvarteringsbördor och utskrivningar bland borgerskapet. Några dagar före slaget vid Helsingborg i februari 1710 beordrades borgerskapet i Malmö att på handkvarnar mala och förbaka 500 tunnor råg och 500 tunnor korn till armén.[17] Varje natt måste 30 man tjänstgöra vid brandredskapen och 10 man skulle finnas till hands för spaning efter fientliga trupper. Vid årsskiftet 1709/10 drabbades stadens garnison och borgerskap av fältsjuka, varvid omkring en tredjedel av borgerskapet skall ha dött. Denna epidemi fick således lika förödande verkningar som pestepidemin två år senare. För att kunna finansiera vården av de sjuka tvingades magistraten att ta upp en extra skatt på omkring 2000 daler silvermynt. År 1712 tvångsupplånades både Latinskolans och barnhusets ekonomiska behållning på sammanlagt 10 700 daler silvermynt av guvernören Magnus Stenbock. Dessa pengar använde man för att fylla på den ständigt sinande fältkassan.

När pesten härjade som värst i Malmö i september 1712, fick soldaterna lämna sina inkvarteringsvärdar för att slå läger på det öppna fältet väster om staden men beordrades att återvända när den värsta epidemin lagt sig i oktober. [18] Vissa soldater blev inkvarterade i de efter pestens härjningar öde husen, medan andra fick återvända till sina inkvarteringsvärdar. I december infann sig överste Hastfehr på rådhuset och

berättade att det förekom att vissa skrupelfria borgare använde pestoffrens sängkläder till sina inkvarterade. Då detta utgjorde en klar hälsorisk och ett brott mot pestförordningarna, kungjordes ett förbud genom uppläsning från predikstolarna.

Malmö var med sina omkring 3 000 invånare en av Sveriges största städer och hade som sjö- och stapelstad monopol på utrikeshandeln i Skåne.[19] Staden gjorde uppenbarligen ett imponerande intryck på Linné, som i sin Skånska resa (1749) skriver: *"Malmö [...] har stora hus, mäst af korswerke och tegeltak, utom 40 grundmurade hus, och breda gator. Torget är et af de största i Riket, 200 steg i längden, och lika i bredden, på alla sidor planteradt med höga trän af lind, hästcastanier, och Walnötteträn."*.[20] Malmö var dessutom en av Sveriges starkast befästa städer. År 1674, då Erik Dahlberg lämnade kommendantskapet i Malmö, bestod garnisonen av 1200 man fotfolk och 125 ryttare.[21] Vid 1700-talets början utgjordes en tredjedel av stadens befolkning av militärer. Detta gav naturligtvis extra skjuts åt affärerna för de borgare som lyckades etablera sig som kronans leverantörer eller hade hus att hyra ut. Men flertalet borgare fick betala ett högt pris för den militära närvaron i form av skatter och naturaprestationer och det saknas inte exempel på maktmissbruk och övergrepp från officerare och manskap.

Vid 1700-talets början förekom en del motsättningar och konflikter mellan magistraten och borgerskapet, som förutom de svåra tiderna kan förklaras av den ökade byråkratiseringen av stadens styrelse. Att vara borgmästare eller rådman utgjorde inte längre ett kommunalt förtroendeuppdrag utan dessa befattningar tillsattes i likhet med stadssekreterartjänsten med universitetsutbildade jurister.[22] Magistraten intog en markerat självständig ställning gentemot borgerskapets representanter. Den kallade inte i första hand borgerskapet till allmän rådstuga för att ta del av dess synpunkter och klagomål utan för att tillkännage överhetens beslut genom uppläsning av kungliga resolutioner och brev från guvernören. Vid dessa tillfällen var ofta guvernören själv närvarande i egenskap av provinsens högste representant för statsmakten. Malmös militärstrategiskt viktiga läge och roll som residensstad för guvernementet medförde att statsmakten utövade ett betydande inflytande över stadens förvaltning. Borgmästare eller rådmän kunde t.ex. inte utses utan guvernörens godkännande. På så sätt skapades en garanti för att endast mot den nya svenska överheten lojala personer blev valda. Stadens äldste utgjorde ett viktigt organ för borgerskapets inflytande på förvaltningen. De utsågs bland köpmän och hantverkare och fungerade som taxeringsnämnd och övervakade att borgerskapets naturaprestationer och inkvarteringsbördor blev någorlunda rättvist fördelade. Detta inflytande genom valda ombud utgjorde en rest av borgerskapets gamla rätt till självstyre.[23] Malmö garnison utgjorde ett annat maktcentrum med egna privilegier och sociala koder, som ofta kolliderade med borgerskapets. Att de militära och civila ämbetsmännen drog nytta av stadens privilegier och

möjligheter utan att i likhet med borgerskapet behöva betala för sig, skapade ofta konflikter. Det var t.ex. inte ovanligt att de förstnämnda gjorde intrång i borgerskapets privilegier genom att bedriva handel.

Inkvarteringen

Då endast ett mindre antal av den militära befolkningen hade eget hus och det inte heller fanns några kaserner, fick boendet lösas genom inkvartering hos det husägande borgerskapet. I likhet med andra befästa städer med permanent förlagda trupper hade Malmös borgare inkvarteringsskyldighet. Den militära personalen hade i enlighet med 1668 års resolution rätt till en viss bostadsstandard allt efter sin militära rang.[24] En löjtnant hade t.ex. rätt till en kammare med säng av god kvalité och sovplats för en dräng, medan en menig soldat fick finna sig i att dela säng med någon annan.[25] Inkvarteringen skedde kompanivis efter indelning i 9 rotar med ett 80-tal tomter vardera.[26] Om det inte gick att hitta någon ståndsmässig boning för högre officerare inom den egna roten, var det tillåtet att bosätta sig utanför denna.

Borgarna taxerades i antal portioner i förhållande till sin förmögenhet. En officerare motsvarade flera soldater räknat i antal portioner och välbeställda borgare kunde således välja att antingen ta emot en officer eller flera soldater. Inkvarteringsbördan kunde anpassas efter den enskildes ekonomiska förhållanden så, att en hantverkare med låg inkomst men rymlig bostad kunde få skattelättnader, om han inkvarterade fler soldater. Andra borgare, som av olika skäl ville undvika inkvartering, fick i stället betala servispengar.[27] Utbetalningar gjordes ur den så kallade serviskassan till de officerare och soldater som föredrog att hyra egen bostad. En sådan lösning var i synnerhet attraktiv för de militärer som hade familj. Det var inte heller alla borgare som hade lust att inhysa stökiga och kanske inte alltid så rumsrena soldater. Under 1700-talet blev det allt vanligare att de inkvarteringsskyldiga köpte sig fria genom att betala servispengar. På så sätt skapades även en marknad för uthyrning av stadens många små gathus.[28]

Magistraten och borgerskapet bevakade noga att inkvarteringsbördorna blev rättvist fördelade. Inkvarteringen utgjorde en ständig källa till konflikter och klagomål: det stack i ögonen på de inkvarteringsskyldiga att vissa grupper var befriade. Till de sistnämnda hörde civila tjänstemän och anställda inom kyrkan och skolan. Det var inte ovanligt att militärerna försökte tänja på reglerna eller helt enkelt bröt mot dem på ett flagrant sätt. Vissa vägrade t.ex. betala hyra trots att servispengar utbetalats eller försökte tillskansa sig servispengar och inkvartering långt efter att de lämnat sin tjänst.[29]

Ett annat problem var att antalet militärer kunde öka avsevärt vid skärpt beredskap.

Detta ställde höga krav på inkvarteringsverkets organisationsförmåga. Med anledning av stadens besvär över inkvarteringen vid 1693 års riksdag beslutade Kungl. Maj:t att baracker skulle byggas för att minska behovet av inkvartering. Dessa skulle i första hand vara avsedda för de soldater med familj, vilka uppskattades till några hundra.[30] I resolutionen uppges, att en tredjedel av det samlade fastighetsbeståndet beboddes av civilt och militärt anställda, och vidare fastslås, att de militärer som ägde eget hus inte hade rätt till servispengar. Tydligen skedde ingen större förbättring eftersom samma klagomål från borgerskapet återkommer vid 1697 års riksdag.[31] Denna gång fick guvernören order om att inkomma med ett förslag om byggande av kaserner samt en redogörelse för kostnaderna för dessa. Men tiden var uppenbarligen inte mogen utan dessa kom att byggas först på 1850-talet. Guvernören skulle även se till att militärerna inte bröt mot gällande näringslagstiftning eller konkurrerade med borgarna i deras yrkesutövning.

Stadsmajorssysslan

Sundberg uppger i sin släktbok om ätten von Braun att det i stadsmajorsbefattningen ingick att vara adjutant till kommendanten på Malmö slott.[32] I många städer var stadsmajoren chef för stadens borgargarde, men i Malmö tycks garnisonen i stort sätt ha övertagit ansvaret för stadens försvar från borgerskapet i samband med Skånes övergång till Sverige.[33] Någon instruktion rörande von Brauns ansvarsområde som stadsmajor har inte återfunnits vare sig i rådhusrättens arkiv eller i guvernementsarkiven. Däremot framgår att guvernören Burenskiöld utfärdade en instruktion för en av hans efterträdare, Johan Jäger. Denne ingav nämligen i oktober 1713 en memorial till magistraten rörande stadsmajorens åligganden och borgerskapets skyldigheter. Av protokollet framgår att memorialet lästes upp för borgerskapet på allmän rådstuga.[34] Jäger begärde att magistraten skulle utfärda en förordning (ordonnans) till stadsmajorens förmån. Magistratens avslag motiverades med att inga av hans föregångare på tjänsten fått någon sådan. Innehållet i denna memorial bör ändå ge en god inblick i stadsmajorens kompetensområde även under von Brauns tid.

Stadsmajoren var chef för stadens ordningspolis, stadsvakten, som bestod av en stadsvaktmästare och ett antal väktare.[35] Stadsvaktmästaren skulle varje afton samla sina underordnade vid rådhuset och tilldela dem vissa gator att patrullera. Väktarna ansvarade för upprätthållandet av ordningen på gator och torg. De skulle övervaka att gällande öppettider för krogar och handelsbodar följdes, hindra bråk och oroligheter på gator och torg samt kontrollera att brandskyddet och de sanitära förhållandena var godtagbara. Då det under von Brauns ämbetsperiod fanns krigsfångar i staden, lydde

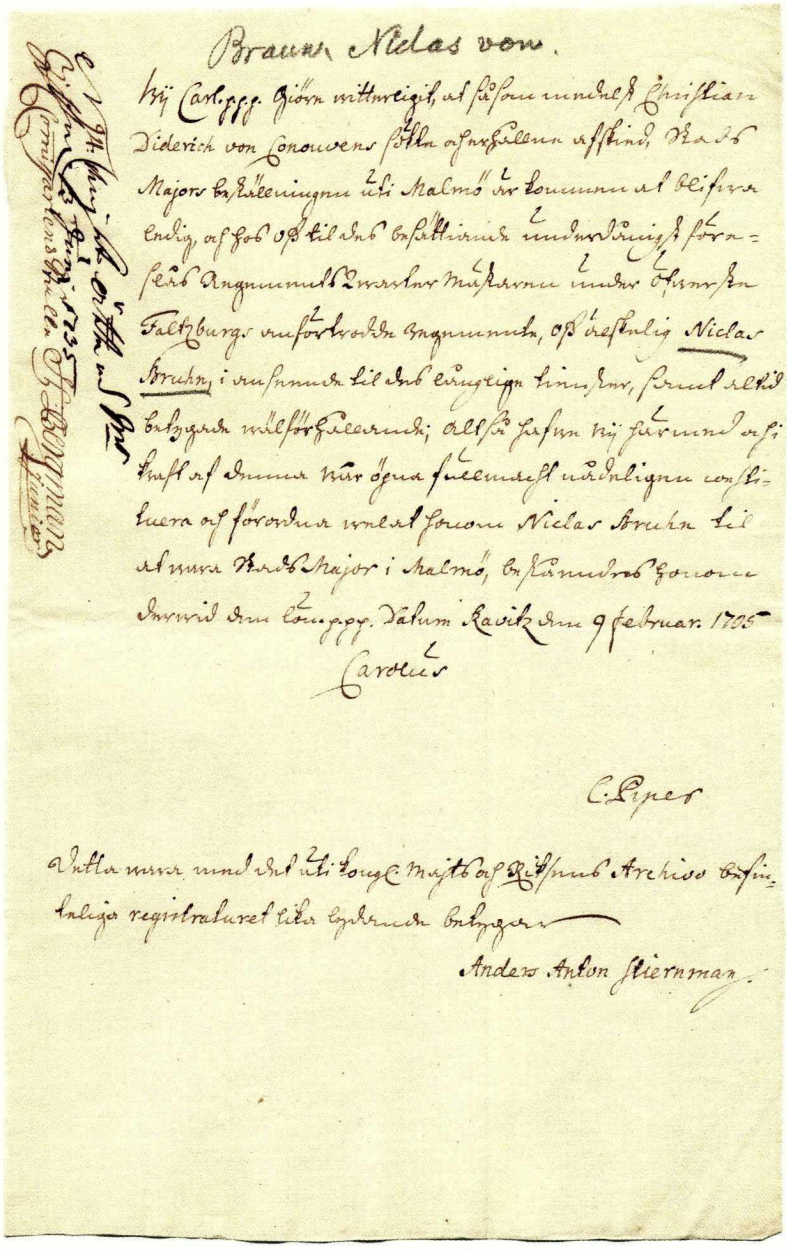

Karl XII:s fullmakt för Nicolaus von Brauns tjänst som stadsmajor i Malmö, daterad den 9 februari 1705. Krigsarkivets Biograficasamling.

även dessa under hans kommando. Stadsmajoren hade dessutom ansvar för att vallarna och bröstverken underhölls och att borgerskapet utförde sina dagsverken i enlighet med 1699 års Kungl. förordning.

Malmö var som befäst stad omgiven av skansar och gräsbevuxna jordvallar. Ett stort problem var att dessa ofta användes för ändamål som de inte var avsedda för, t.ex. som lekplats för barn. Äldre personer som inte orkade föra ut sin boskap till stadens betesmarker, släppte i stället ut dem på jordvallarna. Det hände även att kor tog sig upp dit i samband med den dagliga vandringen till betet. Allt detta medförde att vallarnas jordlager trampades sönder. Stadsmajoren skulle övervaka att hushållssopor och gödsel avlägsnades till av fortifikationen särskilt anvisade platser. Det var t.ex. förbjudet att slänga avfall i stadens avloppsrännor så att dessa blev tilltäppta och hindrade flödet ut genom avloppsrören i vallarna. Han skulle även se till att brandredskapen såväl på slottet som i staden hölls i gott skick och att borgerskapet fullgjorde sin brandvakt.

Malmö hade ända sedan 1500-talet tillgång till ett sinnrikt och välfungerande vattenförsörjningssystem. Om detta system skriver Linné: *"På Torget är ock bygd en wattukonst, gent emot Corps de Guardie; hit ledes färskt watten in i Staden ifrån Pildammen, 1/2 quart söder om Staden, medelst rännor under jorden genom sjelfwa grafwarna, och ifrån wattukonsten ledes watnet widare igenom pipstockar til de mästa gårdar i staden."* [36] Vattnet leddes sålunda vidare till gatupumpar och vattencisterner inne på gårdarna. Ledningsnätet finns för övrigt utritat på Hesselgrens karta från 1713 (se sid. 54–55).[37] Systemet krävde kontinuerligt underhåll för att fungera på ett tillfredställande sätt. Av borgerskapets räkenskaper för år 1707 framgår att stadsmajoren kommenderat ryska krigsfångar till utdiknings- och rensningsarbete vid Pildammen. För detta uppdrag beviljades han en ersättning på 12 daler silvermynt ur vattuskatten. I gengäld skulle han visa sin *"wälligheet emot Staden när något förefaller till dens tienst"*.[38]

Krigsfångar

Stadsmajoren von Braun hade ansvar för 50 i staden internerade polska och ryska krigsfångar, vilka i likhet med militärerna var inkvarterade hos stadens borgare. Dessa stod *"under hans dispositon och Commando med arbete och annat"*.[39]Fångarna var i mån av förmåga tvungna att arbeta för sitt uppehälle och ett anslag sattes upp på rådhusets dörr med erbjudande om att hyra deras arbetskraft. Anledningen var att man ville spara på kronans kontributionsmedel. År 1707 kvitterade stadsmajoren ut 190 daler silvermynt av stadsbokhållaren. Av dessa pengar delade han ut 3 öre om dagen till de fångar som inte var arbetsföra, främst krigsskadade och gamlingar.

von Braun blev i sin egenskap av inkvarteringsansvarig 1707 inkallad som vittne i ett mål rörande en 70-årig polack, som kommit till staden som krigsfånge. Han meddelade dock att han på grund av *"swagheetz skull"* inte kunde närvara vid rätten utan skickade i stället en med darrhänt hand skriven lapp.[40] Denne polack hette Pawel

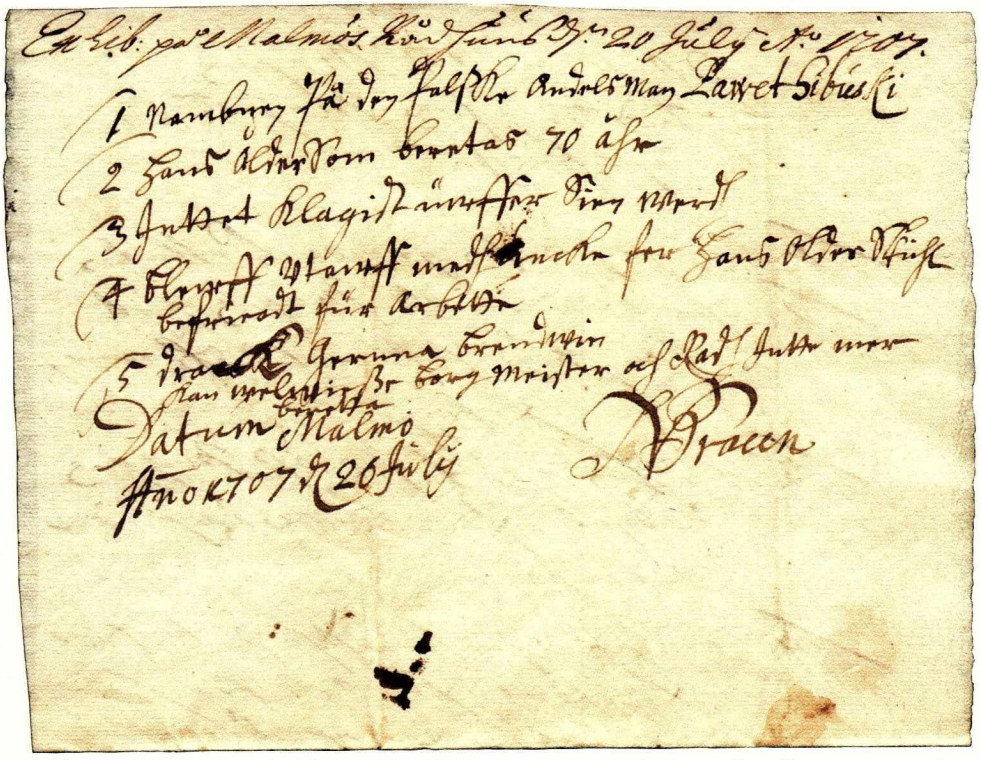

Nicolaus von Brauns egenhändiga namnteckning på ett intyg inlämnat till rådhusrätten i samband med rättegången med anledning av krigsfången Pawel Hibuskis död.

"Exhib: på Malmös Rådhuus d[n] 20 Julij A[o] 1707.
1 nambnen på den polske andelsman Pawel Hibuski
2 hans ålder som beretas 70 åhr
3 inttet klagit üwffer sinn werdh
4 blewff utawff medhuncke fer hans older skuhl befrieadt für arbette
5 drack gernna brendwin
kan welwiesse borg meister och Radh intte mer
beretta

Datum Malmö
Año 1707 d 20 Julij Nbraun"

Hibuski och var inkvarterad hos skomakaren Jepp Olufsson och hans hustru Margretha Söfrensdotter. Den 20:e juli på tisdagseftermiddagen hade Pawel stått i dörröppningen till sin värds stuga och frågat sin vän korpral Adam Schröder om han ville komma in på ett stop öl. Då värden Jepp Olufsson svarade att han inte hade något öl gick de i stället till Svarte Mårtens änka och drack. När Pawel kom hem igen var han berusad och upprörd, tog sin halsduk och snörde åt halsen med den, som om han ville strypa sig själv. Men då han fick han syn på Jepp Olufssons kniv grep han istället tag i den och hotade att skära halsen av sig. Kvinnfolket[41] Anna Persdotter, som även befann sig i stugan, sprang då ut i köket och skrek *"Jag är rädder, att* [han] *tager een knif och sättier uti ryggen på mig"*. Efter att Jepp Olufsson tagit ifrån honom kniven ledde hans hustru ut Pawel i förstugan. När hon släppte taget om honom vid dörröppningen tappade han balansen och föll baklänges ut på gatan. Margretha sprang då ut för att hjälpa honom och man fick tillkalla fältskären Henrik Dubbelsten för att förbinda ett stort sår i huvudet. Morgonen därpå påträffades Pawel död i sin säng i förstugan. Margretha misstänktes därför för att vara vållande till dödsfallet och sattes i arrest. Av flera vittnesmål framgick dock att han blivit väl omhändertagen av sina värdar. Då Pawel var gammal, alkoholiserad och i dålig fysisk kondition kunde Margretha inte göras ansvarig för hans död utan frikändes av rätten.

Stadsmajorens gård

Nicolaus von Braun kom till Malmö 1675 då Bergsregementet blev förlagt på Malmöhus. I brist på källmaterial går det inte att fastställa var han bodde under de första åren, men sannolikt var han inkvarterad. Enligt en *"Specification på Oberofficerarnes Quarter"* var han under åren 1685 och 1686 inkvarterad hos handelsmannen David Nehrman.[42]

Av Bara häradsrätts protokoll framgår att von Braun på våren 1691 köpte ett rusthåll i Borup i Hyby socken. Gårdens åkermark var vid hans tillträde sådd med råg, som skulle betalas med 16 öre skeppan när den var färdig att skörda. Då säljaren inte fick betalt blev von Braun instämd vid tinget tre gånger utan att infinna sig. Han blev därför dömd i sin frånvaro att betala 22 daler silvermynt för rågen och 3 daler silvermynt i rättegångskostnad.[43] Av en skrivelse till guvernementet 1695 framgår att rusthållet var i stort behov av reparationer och att han redan föregående år sålt det vidare.[44]

År 1694 var von Braun åter inkvarterad i Malmö, hos grovbrödsbagaren Lars Lundh[45] och samma år flyttade han till gården nr 548 vid Palmensgatan (norra delen av nuvarande Engelbrektsgatan), som ägdes av Lars Knutsson. 1699 flyttade han till

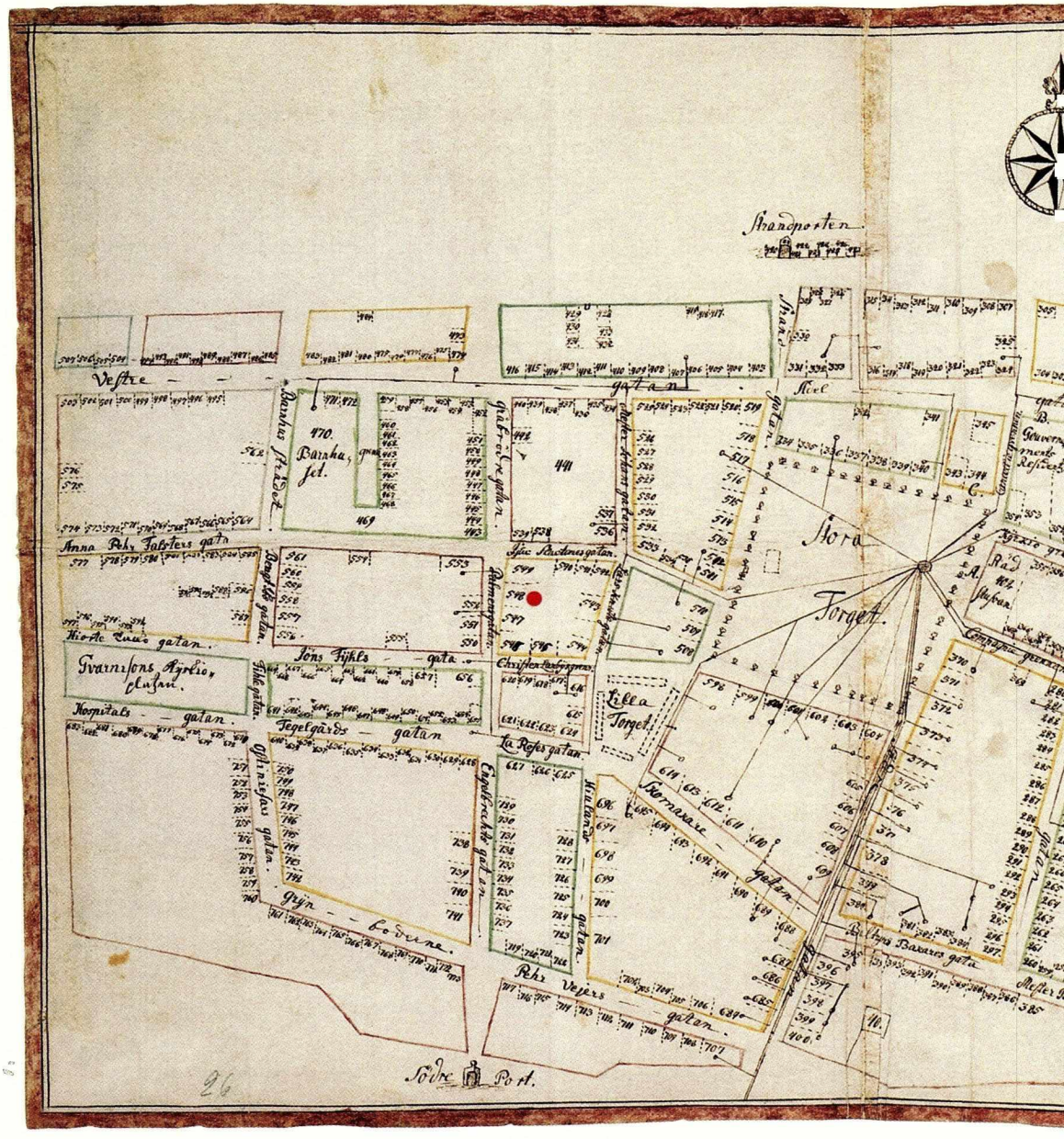

Johan Hesselgrens karta över Malmö från 1713. Stadsbyggnadskontoret i Malmö.På kartan finns tomtnumren utmärkta i enlighet med 1692 års tomtnummerordning. Stadsmajoren var inkvarte-

rad i gårdarna nr 548 och 272 och hade 1705 köpt en gård under tomt nr 167 på Rundelsgatan. Lägg även märke till den på Stortorget belägna cisternen med vattenrännor till omgivande gårdar.

gården nr 272 på Kalendegatan, som 1706 kom att ägas av den tidigare stadsmajoren i Malmö Christian Diedrich von Conowen.[46]

Samma år som von Braun tillträdde tjänsten som stadsmajor (1705) köpte han en gård på tomten nr 167 vid Rundelsgatan. Han förmådde emellertid endast betala en mindre del av köpesumman (100 daler silvermynt) och kunde därför inte få någon lagfart på fastigheten. Som borgensmän för lånet ställde den lägre visitören (lägre tulltjänstemannen) Jonas Erichson samt N. Jacobsson, Matthias Grahn och Hans Hinrich Torslow upp, varav den förstnämnde var säljaren. År 1705 betecknas fastigheten som "ödegård" 1705 i stadens räkenskaper[47] och bestod enligt 1692 års besiktningsinstrument över hus och tomter i Malmö, av ett gathus med förstuga, en stuga (sal) och två kammare på bottenvåningen samt en kammare på övervåningen.[48] Det fanns även ett gårdshus i ett plan med drängkammare och ett brygghus samt stall. Gårdsrummet var 8 x 8 meter och den tillhörande fruktträdgården var 14 meter lång och 12 meter bred. Anledningen till att von Braun gjorde detta köp var att han inte ville vara inkvarterad och hela tiden tvingas flytta[49]. Gården kan inte ha varit i särskilt gott skick, då han enligt egen uppgift (1708) lagt ut så mycket som 1200 daler silvermynt för att rusta upp den.[50] Trots detta värderades gården till endast 900 daler silvermynt två år senare.[51] I en boupptecknin från 1697 blev den uppförd för 540 daler silvermynt, vilket sannolikt var i underkant.[52] Det finns all anledning att misstänka att stadsmajoren angivit för höga reparationskostnader för att öka fastighetens värde som pant för kommande lån.

I mars 1707 lånade stadsmajoren 400 daler silvermynt av barnhuset med sin fastighet som säkerhet.[53] Enligt stadsmajoren fanns inga andra inteckningar i fastigheten. Det aktuella lånet skulle löpa på två år med sex procents ränta. Stadsmajoren var knappast ensam om att låna pengar av barnhuset. Vid en genomgång av rådhusrättens protokoll och barnhusets räkenskaper framgår att den sistnämnda institutionen bedrev en omfattande låneverksamhet med fastigheter som säkerhet. Barnhusdirektionen var angelägen om att låta barnhusets likvida medel förränta sig. Stadsmajoren fick överlämna sitt husbrev *"in originali"* till barnhusdirektionen och fyra borgensmän förband sig att träda in, ifall den pantsatta gården skulle bli förstörd genom brand eller dylikt.

I november 1708 lånade von Braun ytterligare 300 daler silvermynt av barnhuset. Även detta lån löpte på två år mot sex procents ränta.[54] Av detta belopp skulle 150 daler silvermynt och hela räntan betalas senast i november 1709 och resterande vid samma tid påföljande år. När hela lånet var återbetalt skulle stadsmajoren få tillbaka sitt husbrev. Redan i januari 1709 var han i akut penningknipa och lånade ytterligare 56 daler av barnhuset, vilka han dock lyckades återbetala i juli påföljande år.[55]

Barnhusbokhållaren Petter Skough vände sig i juni 1710 till magistraten med anled-

ning av att stadsmajoren varken betalat 388 daler inklusive ränta, som förfallit till betalning den 11 november 1709, eller infunnit sig med en ny borgensförbindelse.[56] Av Skoughs memorial framgår att stadsmajoren blivit både muntligen och skriftligen påmind om sina betalningsskyldigheter utan resultat. Barnhuset begärde därför att hans gård skulle värderas och säljas på offentlig auktion. Magistraten beviljade denna begäran såvida stadsmajoren inte omedelbart betalade räntan på 32 daler silvermynt och ställde borgen för det lånade kapitalet på 356 daler silvermynt.[57] I augusti 1710 begär barnhusbokhållaren Skough handräckning för vidtagande av exekutiva åtgärder mot flera låntagare, däribland även stadsmajoren, vars skuld då uppgick till 336 daler.[58] Magistraten beslutade att eftersom stadsmajorens gård varit *"uppbuden och lagståndet"*, skulle värderingsmän utses och gården säljas på offentlig auktion.

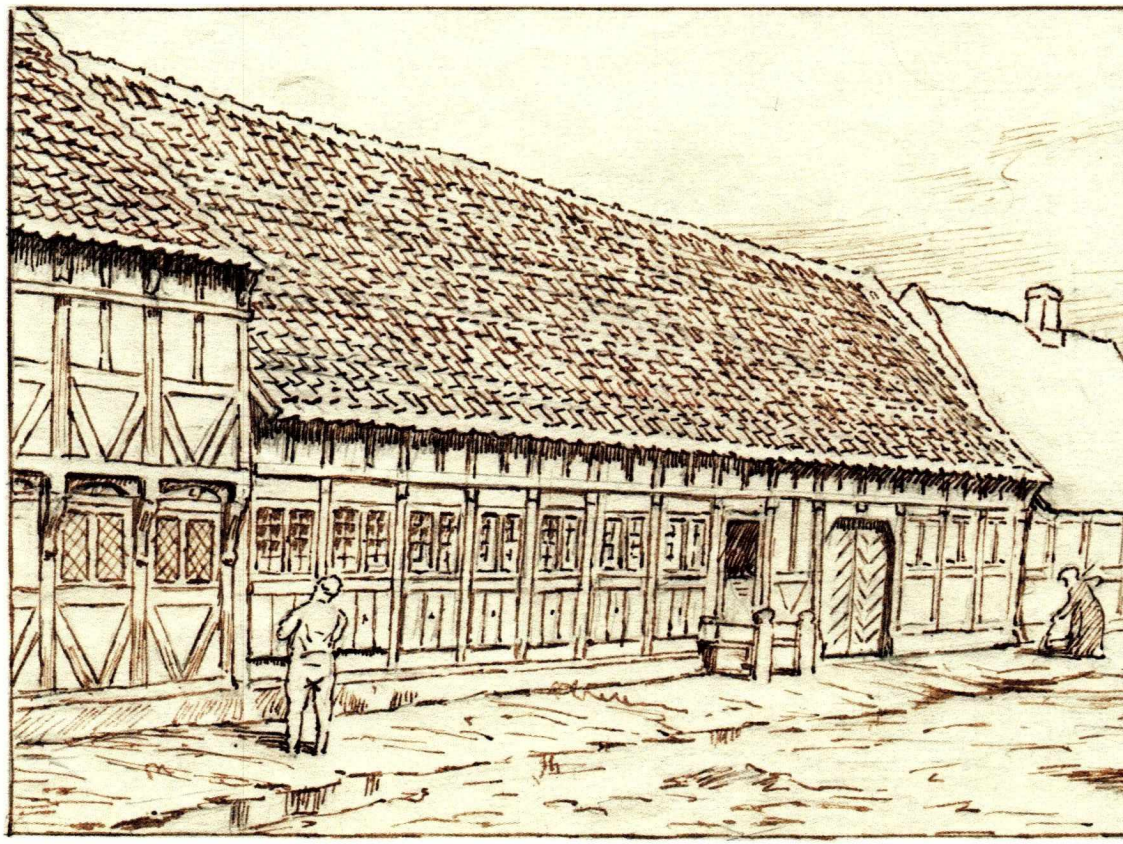

Längst till vänster på bilden skymtar stadsmajorens gård nr 167 på Rundelsgatan. Rekonstruktion av Einar Bager (Einar Bagers samling, 2A:1).

Två månader senare, i oktober, utsågs Jost Pålsson Beerman, Jöran murmästare och Hans Olsson timmerman till värderingsmän. Av auktionsprotokollet framgår att gården värderades till 900 daler.[59] Auktionen ägde rum den 29 november varvid barnhusbokhållare Skough och rådman Cronholm närvarade som representanter för von Brauns borgenärer. Efter en stunds budgivning kunde von Braun själv ropa in "sin" gård för ovan nämnda summa. Det måste ha varit ett dramatiskt ögonblick för honom; mycket stod på spel, inte bara själva fastigheten, utan även möbler och husgeråd ingick i de intecknade tillgångarna. von Braun hade lyckats betala det ovan nämnda lånet med hjälp av ett nytt hypotekslån. Av barnhusets räkenskaper framgår nämligen att han den 11 november återbetalat det exakt två år gamla lånet på 336 daler silvermynt[60] och den 10 december lät handelsmannen Sven Svensson Holm göra en inteckning i stadsmajorens fastighet för ett nytt lån på 400 daler silvermynt.[61] Även detta lån löpte på två år med 6 procents ränta (räknat fr.o.m. den 18 december). Holm var förmyndare för Lorentz Münters barn och de utlånade pengarna utgjorde en del av deras innestående arv. Med anledning av att kyrkokassören Anders Wilhelm utsetts till ny förmyndare skrevs detta lån och pantbrev över på honom i september 1714.[62] Då lånet tre år senare fortfarande inte betalats, begärde kassören Anders Wilhelm att stadsmajorens gård skulle säljas på allmän auktion och den 6 juli 1717 påminde rådmannen Cronholm rådhusrätten om dess verkställande.[63] Den 10 juli svor de män som skulle värdera gården inför försäljningen sin ed.[64] Men då auktionen skulle äga rum den 23 juli fanns det inte längre någon gård att sälja.[65] Auktionsdirektören Carsten Olufsson kunde berätta att rådman Cronholm infunnit sig hos honom och meddelat att den för några dagar sedan sålts till Anna Catharina Bang,[66] som var änka efter kollegan vid Malmö skola Peter Rönbeck.[67] Auktionsdirektören kunde även visa upp en skriftlig protest mot auktionen från konrektorn Sven Fundahn som hävdade att von Brauns svärson Lars Nordbeck, som var kyrkoherde i Torrlösa, inte fått sin hembudsrätt tillgodosedd.[68] Han menade även att stadsmajoren på grund av ålderdomssvaghet inte själv förmådde att bevaka sina intressen. Om Nordbeck tog över gården kunde von Braun bo kvar och riskerade inte att *"trängas uhr huset"*. Fundahn begärde att auktionen skulle ställas in tills dess Nordbeck getts möjlighet att på sin hustrus vägnar utnyttja sin hembudsrätt. Justitieborgmästaren Johannes Lorich beslutade att så skulle ske i avvaktan på en undersökning om von Braun agerat på ett lagenligt och korrekt sätt. Eftersom det inte heller infunnit sig några intresserade köpare drabbades ingen av detta beslut.

Enligt köpebrevet sålde von Braun sin gård för 900 daler silvermynt med upplåtelse till änkan Rönbeck senast vid nästkommande Mikaeli (29 september). Köpeskillingen deponerades hos rådmannen Cronholm, som dels löst Anders Wilhelms gamla lån till

von Braun och övertagit dennes inteckning och pantbrev, dels lånat änkan ytterligare 100 daler silvermynt mot förnyad inteckning.[69] Den 11 september begärde Cronholm att det skulle tas till protokollet att handelsmannen Christian Torslow – i sin egenskap av förmyndare för en son till avlidne handelsmannen Hans Walkeling – kvitterat ut 313 daler silvermynt av auktionsmedlen från försäljningen av stadsmajorens gård.[70]

Den 14 oktober begärde Jakob Westlin, som var förmyndare för Lorentz Münters barn, att få ut 35 daler silvermynt av de medel som fortfarande var deponerade hos rådmannen Cronholm[71] och den 4 november begärde änkan Rönbeck uppbud på gården. Av protokollet framgår att stadsmajoren erhållit 400 daler silvermynt av köpeskillingen och att Lorentz Münters barn genom sin förmyndare var den enda kända fordringsägaren med panträtt i fastigheten.[72] Till villkoren enligt köpebrevet hörde att von Braun skulle ha rätt att under sin återstående livstid disponera kammaren vid förstugan med det intilliggande lilla köket.[73]

von Braun var vid det här laget en åldrad, sjuklig och smått förvirrad man som på grund av sitt svåra ekonomiska trångmål gav sig in i ett bedrägeri och hasardspel av sällan skådat slag. Den 30 september 1717 väckte Fundahn talan mot von Braun vid kämnärsrätten med anledning av att denne ville vräka honom trots att han hade ett hyreskontrakt som gällde till kommande påsk. Han hade dessutom betalat hela hyran i förskott![74] von Braun förklarade att han sålt sin fastighet redan i juli till madame Rönbeck och att hon enligt kontraktet borde ha fått tillträda för en dag sedan (29 september). Stadsmajoren urskuldade sig med att han blev *"corrumperad och bedröfwad"*[75] då gården med tvångsmedel anslogs till offentlig auktion. Fundahn anmärkte att von Braun felat när han ingick ett avtal med änkan om försäljning trots att gården då redan var uthyrd. von Braun försvarade sig med att han inte höll det för ett kontrakt utan endast ett utkast (*"projekt"*) i avvaktan på att ett formellt köpebrev upprättades. Men om madam Rönbeck betalade vad som återstod av köpeskillingen så att kassören Anders Wilhelm kunde få sin pantsatta andel i gården likviderad, så lovade han att stå fast vid sitt löfte till henne. Han erkände även att han redan före denna försäljning tagit emot hyrespengar från Fundahn. Trots detta ansåg von Braun att änkan Rönbeck borde få komma i besittning av gården enligt överenskommelse. Han förklarade sig även villig att återbetala hyran för det halvår som återstod av hyrestiden. Fundahn yrkade på att hans besittningsrätt skulle ges högre vitsord än änkan Rönbecks. Han framhöll, med hänvisning till kämnärsrättens rannsakning av den 30 september, att han inte haft kännedom om klausulen i köpekontraktet om utrymning av gården till Mikaeli tid. Målet avgjordes genom förlikning i kämnärsrätten den 3 oktober. Även vid denna förhandling hävdade Fundahn sin rätt att antingen bo kvar hyrestiden ut eller erbjudas ett annat boende. Då rätten begärde *"att till sin upplysning"*

få se det omtalade hyreskontraktet, visade det sig att *"de det nu eij wid handen hafwa"*. Stadsmajoren förnekade även att det skrevs under den 4 april och menade att det skedde samma dag som gården såldes till Rönbeck i närvaro av ett vittne. Fundahn i sin tur hävdade att två kontrakt upprättats mellan dem, det ena om köp och det andra om förhyrning. Båda dessa kontrakt skulle ha tillkommit utan vetskap om att von Braun då redan ingått ett köp med Rönbeck. Det hela måste ha tett sig förvirrande för rätten; ord stod mot ord och ingen av parterna kunde prestera någon avgörande bevisning. Målet avgjordes därför genom förlikning vars detaljer inte går att utläsa av protokollet. Av det fortsatta händelseförloppet framgår emellertid att Fundahn tvingades flytta i samband med att Rönbeck tog sin fastighet i besittning.

Fundahn vände sig en månad senare till rätten och begärde att den nu omgifta änkan skulle betala en från von Braun övertagen skuldsedel på 15 daler silvermynt, som i början av december överlämnats till henne under pågående gudstjänst.[76] Änkan Rönbeck vägrade emellertid att betala eftersom, som hon förklarade i en skrivelse till magistraten*: "Hr: Conrectoren åtskillige saker af mig till läns bekommit och mig dessutan af gården han bebodt låtit utföra 48 lass orenligheet, förutan några andra saker han af Stugan och Kiöket nederbrutet och med sig taget hwilket med rätta egentel: hörer gården till, och bör tillbaka lefwereras"*.[77] Änkan Rönbeck begärde därför att dessa pengar skulle få vara innestående hos henne tills dess Fundahn återlämnade de bortförda sakerna och ersatt henne för de skador han åsamkat gården, vars värde vida översteg det angivna beloppet.

Löneförmåner

Stadsmajorens ständiga penningbrist och lånekarusell är typisk för tiden och den klass han tillhörde. I det tidiga 1700-talets kristid var det inte ovanligt att ämbetsmän tvingades ligga ute med pengar för kronans räkning. På grund av det ansträngda statsfinansiella läget och det kaos som uppstod i krigets spår, var det inte alltid löner blev utbetalda.[78] Många av de officerare, som saknade privat förmögenhet, drabbades av fattigdom när de återvände hem från aktiv tjänst. Till dessa hörde von Braun, vars enda fasta tillgång var den kraftigt belånade gården på Rundelsgatan.

Av krigskollegiets likvidationsakt framgår att von Braun endast fick ut halva sin årslön under åren 1701–1706 och för sin tjänstgöring under åren 1701-1710 hade han närmare 1300 daler silvermynt att kräva av kronan.[79]

Den ekonomiska situationen förbättrades betydligt när han tillträdde sin tjänst som stadsmajor 1705. Under åren 1709–1710 fick han emellertid bara ut halva sin årslön. Tydligen betalades inte hela den innestående lönen ut till dödsboet för i augusti 1729

vände sig stadsmajorens dotter Gertrud Regina von Braun till kammarkollegiet och begärde utbetalning av resterande 671 daler silvermynt.

Av likvidationsakten framgår att von Braun hade en årslön på 400 daler silvermynt. Till stadsmajorsbefattningen hörde även vissa andra förmåner som t.ex. rätt till inkvartering. Av Kungl. Maj:ts resolution av 1668 framgår att en major (inkl. stadsmajor) hade rätt till en enskild kammare med god säng, kök, källare, ett rum för tjänstefolk med en sämre säng samt stallplats för två hästar.[80] Ville värden erbjuda mer än så var han naturligtvis fri att göra det.

von Braun hade i sin egenskap av officerare rätt till servispengar om han valde att ordna bostad på egen hand. En stadsmajor hade enligt ordonnansen av den 15 januari 1676 rätt till fem daler silvermynt per månad, vilket innebar 60 daler per år.[81] Denna rättighet gällde enligt Kunglig Majt:s resolution av den 5 december 1693 inte för militärer som ägde eget hus. Borgerskapet vägrade således att betala servispengar till von Braun. Redan i samband med sitt tillträde till tjänsten i februari 1705 försökte han på olika sätt komma i åtnjutande av dessa pengar ändå. Inte ens sedan guvernören gett honom sitt stöd var alla borgare villiga att betala. En annan förmån var rätten till 3 daler silvermynt av varje fähjord, som gick på stadens betesmarker.

Servisen

I en skrivelse till magistraten av den 22 augusti 1705 lämnar von Braun en ingående motivering till varför han ansåg sig vara berättigad till servis trots att han var husägare. Huvudargumentet var att han endast kunnat betala 100 daler silvermynt av köpeskillingen och därför inte fått någon lagfart på gården. Han betraktade sig snarare som hyresgäst än husägare och ansåg sig därmed vara berättigad till servis. Det kan inom parentes sägas att det under den aktuella tiden var vanligt att husköpare inte brydde sig om att söka lagfart. Denna medförde nämligen en stämpelavgift och behövdes i allmänhet först i samband med arvsskiften m.m.

Stadsmajoren förklarade att han köpt ett hus för att *"icke hvart åhr ifrån det eena huuset til det andra flyttia"*.[82] Han uppgav även att han reparerat några fastigheter där han tidigare varit inkvarterad. Han hade bl.a. hjälpt bagaren Lars Knutsson att bygga en jordkällare och reparerat förre stadsmajoren von Conowens gård. Därmed hade han även bidragit av egna medel till sitt boende. Stadsmajoren påpekade att det endast skulle bli ett ringa belopp för var och en av de 14 personer som förordnats att betala, och ville inte tro att dessa herrar *"sig emot mig så wijdriga wijsa, at de den ringa deel som Gud och Konungen mig väl förunna, sökia til att afskiära"*. von Braun avslutar sin

skrivelse till magistraten med en förhoppning om att få servis åtminstone fram till dess att han lyckats få lagfart på sin fastighet.

Denna framställan behandlades mycket kallsinnigt av magistraten, som helt enkelt hänvisade till 1693 års resolution.[83] Men von Braun lät sig inte nöjas utan vände sig till sina närmaste chefer. Frågan kom därför att i närvaro av guvernören greve Magnus Stenbock och kommendanten på Malmöhus överste Axel Faltzburg, att behandlas på rådstugan den 20 februari 1708.[84] Det viktigaste ärendet vid detta möte var att guvernören ville informera sig om problemet med att civila och militära tjänstemän bedrev handel och hantverk utan att vara borgare i staden. Greve Stenbock ansåg att borgerskapet borde betala servis till von Braun för hans *"trägna tienst och sletta wilkor[s]"* skull. Anledningen till att guvernören vädjade i stället för att beordra dem att betala var att det inte fanns något stöd i gällande författning för ett sådant krav. Det vid mötet samlade borgerskapet gav sitt *frivilliga* medgivande, men denna rättighet skulle betraktas som *"beneficium personale"* (personlig förmån), och inte gälla andra militärer som var husägare.

Den 27 mars 1709 behandlade magistraten stadsmajorens besvär över de sju borgare som ännu inte fullgjort sina förpliktelser mot honom.[85] Dessa var salig bagaren Lars Knutssons änka Anna och samt handelsmännen Christian Weijer, salig Hans Kortson Walkelings änka, Jöns Faxe, Anders Riber, Thomas Thomasson Jyde och Claus Hoffman. De två förstnämnda hade delvis betalat servis, medan de övriga vägrat helt. I protestskrivelsen daterad den 19 mars framhålls att de inte utlovat någon servis till stadsmajoren att de redan var betungade med inkvartering och därför inte klarade fler pålagor.[86] Det påpekas i vanlig ordning att Kungl. Maj:t *"i nåder"* frikallat borgarna från att betala servis till husägare. De sju protesterande borgarna kände sig inte bundna av att andra lovat att betala servis till stadsmajoren och menade att detta på ett orättfärdigt sätt drabbat de personer som anslagits för stadsmajorens servis. Inte alla lät sig skrämmas av guvernörens auktoritet utan fortsatte att hävda sina rättigheter.

Vilka belopp som stadsmajoren gjorde anspråk på framgår av en skrivelse med förteckning över de betalande och deras skulder som stadsmajoren ingivit till justitieborgmästaren Zacharias Sundius.[87] Han krävde de sju borgarna på sammanlagt 94 daler silvermynt. Anledningen till att summan blev så hög var att han utgått ifrån att rätten till servis skulle gälla retroaktivt (fr.o.m. 1705 t.o.m. mars 1709). Enligt gällande förordning att räkna skulle han ha fått 60 daler silvermynt per år (180 daler på tre år), vilket betydde att han endast erhållit hälften av det belopp som han ansåg sig vara berättigad till. Han vädjade därför till magistraten om vidtagande av åtgärder mot de borgare som ännu inte betalat full servis och menade sig i annat fall inte klara av att reglera sin skuld till barnhuset. Magistraten uppmanade under hot om exekutiva

åtgärder återigen borgarna att betala, men tycks själva ha börjat tvivla, eftersom man avsåg att kontakta inkvarteringsverket för att i stället ordna en inkvarteringsvärd. Tydligen hade man tröttnat på de ständiga klagomålen från stadsmajoren och försökte hitta en mer hållbar lösning.

Pensioneringen

von Braun lämnade som redan nämnts sin tjänst som stadsmajor i december 1710. I ett brev till guvernören från oktober samma år förklarade han sig på grund av ålderdomssvaghet inte längre kunna sköta sin tjänst så väl som han skulle önska. Det gick honom hårt till sinnes att han på grund av sin bristande förmåga inte motsvarade de krav och förväntningar som kunde ställas på honom. Skrivelsen utmynnar i en begäran om avsked och att få ut den innestående lönen. Han framhåller även att han har omyndiga barn att försörja. Med tanke på den dåliga ekonomien är det inte sannolikt att han begärt avsked från sin tjänst om han inte tvingats till det av hälsoskäl. I augusti 1711 vände han sig åter till guvernören i samma ärende. I denna supplik ger han luft åt sin frustration över att inte ha fått gehör för sin begäran och påpekar att han fick sin avskedsansökan beviljad först efter att efterträdaren hunnit tillträda tjänsten, detta *"ehuruwäl iag tillförne insinuerdt 3ne Suppliquer d1: af dato A° 1710 d. 1 November, den andra d. 5 November, den tridie 1711 d. 4 Februarij."*.[88] Även i denna supplik begär han att få ut sin innestående lön samt erhålla avsked med överstelöjtnants grad och pension. Tre år senare hade ännu inget hänt och därför återkommer han med en skrivelse till guvernören i juli 1713 och anhåller att *"som andra gambla tienare blifwa benådat med någon pension i Lifztijden"*.[89] Att guvernören tillstyrkte stadsmajorens begäran framgår av en skrivelse till Kungliga Senaten av den 3 september samma år.[90] Något pensionsbeslut från Kungl. Maj:t har emellertid inte påträffats, och med hänsyn till att stadsmajorens gård var föremål för exekutiva åtgärder så sent som 1717 förefaller det inte sannolikt att någon pension någonsin utbetalats. I likvidationsakten framkommer inte heller uppgifter rörande pension.

Död och begravning

Nicolaus von Braun och hans familj var med anledning av sitt tyska ursprung medlemmar i Tyska församlingen i Malmö, benämnd Caroli efter Karl XI. Enligt dödboken avled han den 2 juni 1718.[91] Av en förteckning över gravarna i gamla Tyska kyrkan framgår att han blev jordfäst i gravvården nr 45. Efter hustrun finns däremot inga spår i dödboken men av kyrkoräkenskaperna framgår att hon blev lagd i samma

gravvård den 30 december 1709.[92] Då den äldsta kyrkobokföringen är ofullständig, går det inte att dra slutsatsen att hon skulle ha avlidit på annan ort än Malmö. Enligt en passjournal reste hon den 27 juni 1708 till Pommern och kan möjligen ha avlidit där.[93] Av en bevarad ritning till gravlängden framgår var i kyrkan von Brauns familjegrav var belägen.

Sammanfattning

Nicolaus von Braun tillhörde en pommersk adelssläkt och flyttade till Stockholm 1669 där han inledde sin militära karriär som ryttare vid Riksänkedrottningens livregemente till häst. Han kom till Malmö 1675, deltog i flera stora slag under Skånska kriget och tillträdde sin tjänst som stadsmajor 1705. Till tjänsten hörde att övervaka att den allmänna ordningen upprätthölls och att borgerskapet fullgjorde sina skyldigheter gentemot kronan.

Ett problem med Nicolaus von Brauns biografi är att födelseåret inte går att fastställa. Både Sundberg och Schlegel-Klingspor anger 1656, men mycket talar för att dödbokens åldersuppgift är sannolikare, vilket innebär att han skulle ha varit född 1640. Redan efter fem år på tjänsten såg han sig tvingad att begära avsked på grund av *"ålderdomssvaghet"*. Han skulle då ha varit 70 år.

von Braun tillhörde den under karolinska tiden stora skaran av fattiga officerare, som var beroende av sin tjänst för att på en någorlunda ståndsmässig nivå kunna försörja sin familj. Den år 1705 inköpta gård på Rundelsgatan blev två gånger anslagen för exekutiv auktion och ofta klarade han inte ens att betala räntan på sina lån. Att han trots sin svaga ekonomiska ställning valde att köpa en gård berodde på att han av hänsyn till familjen inte ville tvingas att flytta runt hos olika inkvarteringsvärdar. Gården var även av betydelse som säkerhet för penninglån. von Braun visste av egen bitter erfarenhet att kronans förmåga att betala ut löner inte alltid var den bästa.

Orsaken till stadsmajorens kroniskt dåliga ekonomi var att han under en följd av år endast fick ut halva sin lön. Han förde även en förtvivlad kamp för att få ut sina servispengar från ett bångstyrigt borgerskap, som var hårt trängt av skatter, inkvartering och krav på naturaprestationer från kronan. I denna kamp lyckades han att spela ut guvernören mot magistraten och borgerskapet, och tvinga fram ett så kallat *frivilligt* medgivande som stred mot gällande författning. Att även dessa relativt små belopp var viktiga för honom visar att familjen levde utan några större ekonomiska reserver. Efter att ha lämnat sin tjänst vände han sig vid upprepade tillfällen till guvernören för att få ut sin innestående lön och beviljas avsked med överstelöjtnants grad och pension.

Det är svårt att dra några bestämda slutsatser om hur Nicolaus von Braun var som

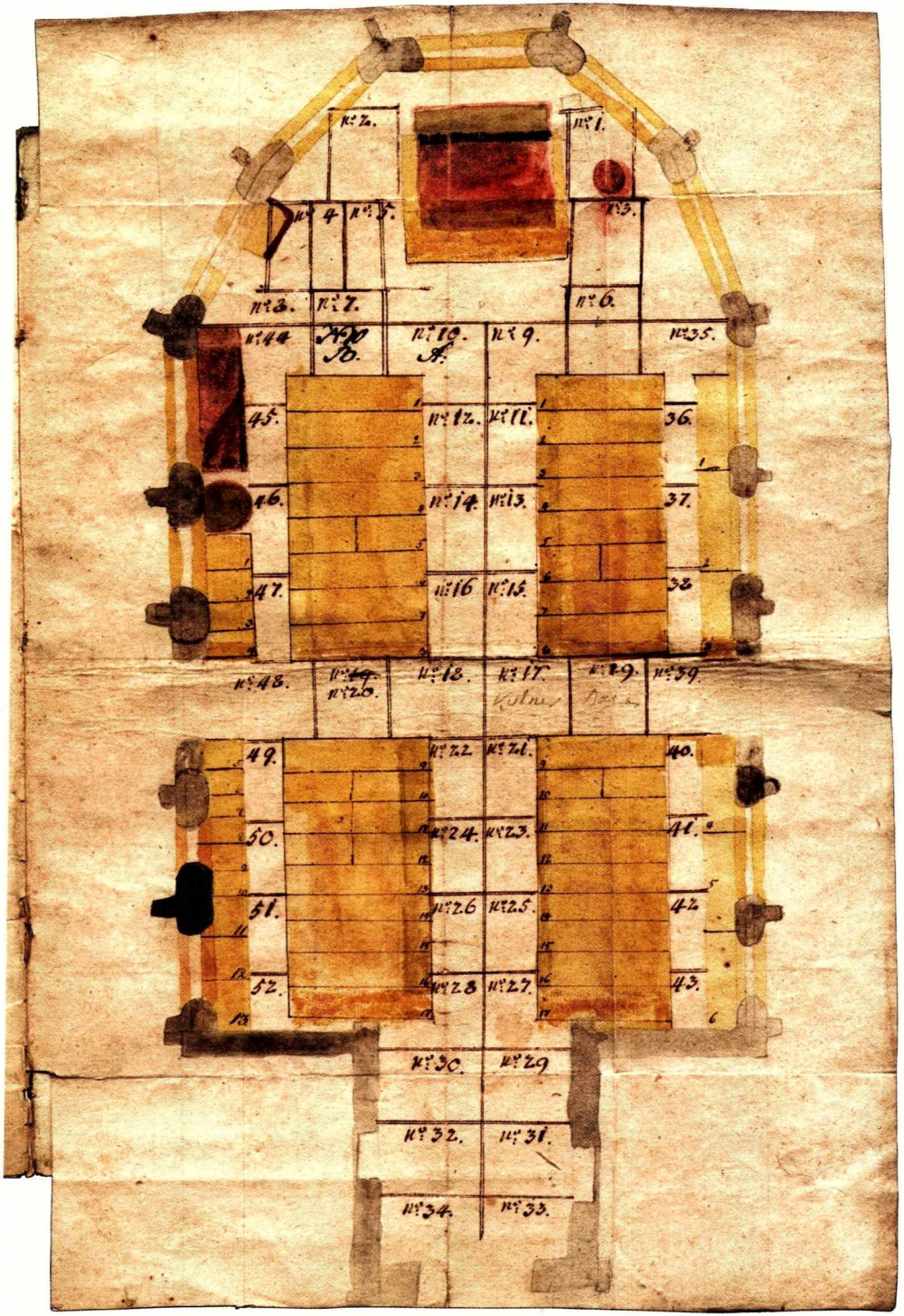

Plan över gravarna i gamla Tyska kyrkan, även benämnd Caroli (riven 1879). Enligt gravlängden hade von Braun sin familjegrav under nr 45.

människa. Det enda som finns att tillgå i källväg är domstolsprotokoll och hans egna suppliker och promemorior, som tillkommit i ett visst bestämt syfte. I slutet av sitt liv gav han sig in i hasardartat spel och försökte sälja gården när den redan var uthyrd. Han hade då varken fått sin innestående lön eller pension och befann sig uppenbarligen i en desperat situation. von Brauns ständigt återkommande protester och framställningar hos magistraten rörande servisen tyder ändå på en viljestark karaktär och hans förmåga att argumentera för sin sak var stor.

Referenser

Arkiv:

Krigsarkivet:
Drottningens livregemente till fot.
Krigsarkivets Biograficasamling.
Krigsarkivets likvidationer, andra likvidationskontoret.

Landsarkivet i Lund:
Rådhusrätten i Ystad.
Skånska guvernementskansliet.
Skånska guvernementskontoret.
Torna häradsrätt.

Malmö stadsarkiv:
Einar Bagers samling.
Borgerskapet i Malmö.
Inkvarteringsverket i Malmö.
Kämnärsrätten i Malmö.
Magistraten i Malmö.
Malmö Auktionskammare.
Malmö Caroli församling.
Rådhusrätten i Malmö 1.
S:t Knutsgillet i Malmö.

Riksarkivet:
Ericsbergsarkivet.
Kammarkollegiet

Litteratur:

Bager, Elsebeth, *Om inkvartering, otukt, ålfiske och fäsjuka* (i: Elbogen 1994).
Bender, Birgit, *Gator i Malmö*. Malmö 1999.
Carlquist, Gunnar, *Lunds stifts herdaminne*. Ser. II, del 7. Lund 1959.
Ericsson, Lars m.fl., *Svenska fältslag*. Värnamo 2003.
Ericsson, Lars, *Svensk militärmakt*. Stockholm 2003.
Ericsson, Lars, Så kan Danmark intet opponera sig med sin flotta (i: *Öresunds strategiske rolle i et historisk perspektiv*, Lund, 1998).
Erlandsson, Alf, *Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv* (i: Bibliotheca Historica Lundensis, Lund 1967).
Ersgård, Hans, Malmöhistoriska notiser 1658–1718 (i: *Elbogen 1993*).
Ersgård Hans, Stadens historia 1658–1718 (i: *Malmö stads historia Andra delen*. Malmö, 1977).
Helander, Olle, *Stadens historia 1719–1820* (i: *Malmö stads historia Andra delen*. Malmö, 1977).
Isberg, A. U. j:r, *Bilder från Malmö*. Malmö 1898.
Lewenhaupt, Adam, *Karl XII officerare*. Stockholm 1921.
Carl von Linnés skånska resa 1749. Faksimiledition efter 1751 års originaluppl. Malmö 1956.
Malmö försvar genom tiderna. Red. Ernst Fischer m.fl. Malmö 1944.
Malmös kartor från 1500-talet till idag. Red. Tyke Tykesson. Riga 2003.
Reisnert, Anders, 1600-talshus i Malmö stadsarkiv (i: *Med Malmö i minnet*. Malmö 2003).
Rosén, Jerker, *Det karolinska skedet*. Lund, 1963.
Rosén, Jerker, *Svensk historia I*. Stockholm 1962.
Schlegel, Bernhard och Klingspor, Carl Arvid, *Den med sköldebref förlänade men ej å riddarhuset Introducerade svenska adelns ättar-taflor*. Stockholm 1875.
Sjöström, Carl, *Skånska nationen (1682–1832)*, Lund, 1897.
Sundberg, Emil, *Den från Pommern härstammande svenska ätten von Braun*. Halmstad 1938.
Weibull, Lauritz, *Malmö stads urkundsbok*. Malmö 1917.

Noter

[1] Sundberg, s. 68 ff.

[2] Malmö Caroli församling CI:1, s. 172. Sundberg anser att 1640 är osannolikt som födelseår med tanke på att han i så fall skulle ha blivit stadsmajor vid 65 års ålder. Mot detta kan anföras att von Braun antagligen inte hade någon möjlighet att dra

sig tillbaka av ekonomiska skäl. Han var sannolikt redan vid denna tid hårt skuldsatt och när han lämnade sin tjänst fem år senare (1710) var han enligt egen uppgift märkt av sjukdom och ålderdomssvaghet.

[3] Skånska guvernementskansliet AI:50.

[4] Lunds stifts herdaminne, ser. II, del 7, s. 25 f.

[5] Rådhusrätten i Ystad, AIa:42.

[6] Ericsbergsarkivet, Autografsamlingen, vol. 32. En i stort sätt likalydande meritlista har även bilagts till guvernör Burenskiölds skrivelse till Kungliga Senaten, se. not 92.

[7] Malmö försvar, s. 29 f.

[8] Ericson, Svensk militärmakt, s. 64.

[9] Ericson, Svenska slagfält, s. 251.

[10] Ericson, Så kan Danmark intet opponera sig med sin flotta, s. 79 f.

[11] Krigsarkivets Biograficasamling.

[12] S:t Knuts Gillet i Malmö, D:1.

[13] Ibidem.

[14] Ibidem.

[15] Ericson, Svensk militärmakt, s. 82.

[16] Rosén, 1962, s. 279 f.

[17] Ersgård, 1993, s. 101 ff.

[18] Isberg j:r, s. 260 ff.

[19] Reisnert, s. 18; jämför. Helander s. 355.

[20] Linné, s. 180.

[21] Malmö försvar, s. 27.

[22] Ersgård, 1977, s. 322 ff.

[23] Ersgård, 1977, s. 327 ff.

[24] Magistraten i Malmö, D1:4, f. 138.

[25] Magistraten i Malmö, D1:4, f. 139 f.

[26] Reisnert, s. 19 f.

[27] Magistraten i Malmö, D1:4, f. 138; jämför Bager, s. 65-71.

[28] Helander, s. 373.

[29] Förmyndarstyrelsens resolution på Malmö stads besvär 1668-12-07 i Malmö stads urkundsbok, s. 172.

[30] Carl XI resolution på Malmö stads besvär 1693-12-05 i Malmö stads urkundsbok, Malmö, s. 206 ff.

[31] Carl XII resolution på Malmö stads besvär 1697-12-23 i Malmö stads urkundsbok, s. 214 ff.

[32] Sundberg, s. 70.

[33] Sundberg, s. 71; jämför Malmö försvar, s. 38.
[34] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:51, 1713-10-29.
[35] Magistraten i Malmö, Ö2:2 (Malmö Antiqviteter del II, s. 329).
[36] Linné, s. 180.
[37] Malmös kartor, s. 56.
[38] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:61, f. 315.
[39] Borgerskapet i Malmö, G2A:10, s. 213; Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:61, f. 314 ff.
[40] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:61, f. 221v.
[41] "Kvinnfolk", benämning på ogift kvinna av sämre karaktär.
[42] Inkvarteringsverket i Malmö, D2:2.
[43] Torna häradsrätt (Bara domsaga), AIa:2, s. 39v, s. 117h; AIa:3, s. 52h-53h.
[44] Skånska guvernementskansliet, DIIIa:3, f. 120.
[45] Inkvarteringsverket i Malmö, D2:2.
[46] Borgerskapet i Malmö, G2A:2-8 (kontributionslängderna).
[47] Borgerskapet i Malmö, G2A:8, s. 115.
[48] Magistraten i Malmö, A2A:1, f. 130.
[49] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:39.
[50] Rådhusrätten i Malmö 1, A2CA:2, f. 80v-81h.
[51] Malmö Auktionskammare, A1:1, 1710-11-29
[52] Einar Bagers samling, 2B:2.
[53] Rådhusrätten i Malmö 1, A2CA:2, f. 44h-45v.
[54] Rådhusrätten i Malmö 1, A2CA:2, f. 80v-81h.
[55] Skånska Guvernementskontoret, GXB:21, p. 95, p. 98.
[56] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:45.
[57] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:72, f. 29f.
[58] Rådhusrätten i Malmö 1, A2A:64.
[59] Malmö Auktionskammare, A1:1.
[60] Skånska Guvernementskontoret, GXB:21, p. 95, p. 98.
[61] Rådhusrätten i Malmö 1, A2CA:2, f. 112h-114v.
[62] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:54.
[63] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:71.
[64] Ibidem.
[65] Malmö Auktionskammare, A1:2.
[66] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:58.
[67] Rönbeck, Peter (Per), f. 1686 d. 1716 i Malmö. Se Sjöström, s. 112.
[68] Malmö Auktionskammare, A1:3, 1717-07-23.

[69] Rådhusrätten i Malmö 1, A2CA:2, f. 259h.
[70] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:71, 1717-09-11.
[71] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:71, 1717-10-14.
[72] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:71, 1717-11-04.
[73] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:58.
[74] Kämnärsrätten i Malmö, A1:8: F1:23, 1717-09-30, 1710-12-10, jämför Fundahns hemställan till kämnärsrätten 1717-10-02.
Fundahn, Sven, f. 1684 i Slöinge d. 1763. Kollega i Malmö 1710 och konrektor 1714. Se Sjöström, s. 97.
[75] Kämnärsrätten i Malmö A1:8, 1717-10-03.
[76] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:58.
[77] Ibidem.
[78] Rosén, 1963, s. 281.
[79] Krigsarkivets likvidationer, andra likvidationskontoret, Nr 3472.
[80] Magistraten i Malmö, D1:4, f.139.
[81] Magistraten i Malmö, D1:4, f. 138.
[82] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:39.
[83] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:59, f. 229.
[84] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:62, f. 67v.
[85] Rådhusrätten i Malmö 1, A1AA:63.
[86] Rådhusrätten i Malmö 1, F1AA:44.
[87] Ibidem.
[88] Ericsbergsarkivet, Autografsamlingen, vol. 32.
[89] Skånska Guvernementskansliet, DIIIb:18.
[90] Kammarkollegiet, Generalguvernörens i Skånes skrivelser till KMT vol 34.
[91] Malmö Caroli församling, CI:1, s. 172.
[92] Malmö Caroli församling, GIV:1; LI:1.
[93] Skånska Guvernementskansliet AI:50.

Ingeborg Heintze – ledare och bibliotekspionjär

AV TOVE PERSSON

Ingeborg Heintze

Malmö stadsbibliotek i frontlinjen 1954 och 2003

På Bok-och biblioteksmässan i Göteborg den 25 september 2003 utsågs Malmö stadsbibliotek till Årets bibliotek. Priset utdelas av DIK-förbundet, ett förbund inom SACO. Juryns motivering var att "Malmö stadsbibliotek är ett modernt bibliotek med stark förankring hos sina besökare. Med nya arbetssätt och ny teknik befinner sig biblioteket i frontlinjen för biblioteksutvecklingen och utgör inspiratör och föredöme för biblioteken i landet". Det är inte någon plötsligt påkommen roll för biblioteket. Utmärkelsen Årets bibliotek vilar på en lång tradition. För 50 år sedan, år 1954, utsågs Malmö stadsbibliotek som enda nordiska bibliotek av Unesco till "associated project" d.v.s. upptogs bland de tio av Unesco utvalda folkbibliotek, nationalbibliotek och bibliotheksskolor över hela världen, vars arbete kan tjäna som förebild för liknande institutioner i andra länder.

Malmö stadsbibliotek – tillika länsbibliotek och lånecentral för södra och västra Sverige – har genom tiderna hävdat sig väl på den nationella, nordiska och internationella biblioteksscenen. Det har funnits ett flyt och en drivkraft som burit genom lokalproblem, nedskärningar, stadsdelsreformer och omorganisationer. Biblioteket har också haft starka och profilerade ledare, under senare år Bengt Holmström och Sven Nilsson.

På 1950-talet, då Malmö stadsbibliotek uppmärksammades internationellt och blev "associated project", var Ingeborg Heintze stadsbibliotekarie. Det är lätt att skaffa sig uppgifter om henne och hennes karriär, uppdrag och skrifter i biografiska uppslagsverk, men det lämnar ändå många frågor obesvarade. Vem var egentligen Ingeborg Heintze – "Bojan"? Hur agerade hon som chef och bibliotekspionjär? Vilka var hennes drivkrafter? Var fick hon sin inspiration ifrån? Hur såg hennes personliga nätverk ut? Vilket intryck gjorde hon på kollegor och medarbetare? Hur fick hon folk med sig? Svaret kan sökas i skrifter av och om henne och i samtal med hennes medarbetare och kollegor. Det är dessa källor, som denna uppsats baserar sig på.

Malmö stadsbibliotek 1948

När Ingeborg Heintze tillträdde sin tjänst som stadsbibliotekarie den 1 december 1948 fanns goda förutsättningar att utveckla stadsbibliotekets verksamhet. Två år tidigare hade biblioteket flyttat från Hotell Tunneln till det s.k. Slottet i parken. Byggnaden hade tidigare varit museum och byggts om för sitt nya ändamål. Stora, funktionella lokaler, mer personal och ny inredning och utrustning innebar givetvis ett enormt lyft på samma sätt som när biblioteket över femtio år senare tog "Ljusets kalender" i bruk. Under planeringstiden var Ingeborg Heintze stadsbibliotekarie Nosslins närmaste medarbetare. I den egenskapen hade hon en stor roll i planeringen och stora möjligheter att påverka det nya husets utformning. Vidare fick Söderfilialen 1947 nya lokaler i det nybyggda Folkets Hus vid Nobeltorget, som gav goda förutsättningar för verksamheten.

Det finns många utförliga beskrivningar av stadsbibliotekets nya lokaler. Här skall därför bara några drag kommenteras. Den tekniska facksalen var unik för landet genom att alla typer av litteratur om teknik och ekonomi förts samman, således även referensböcker och tidskrifter. Malmö stadsbibliotek var för övrigt det enda offentliga bibliotek i södra Sverige, som specialiserade sig på teknisk och ekonomisk litteratur. Den tekniska facksalen var basen för ett omfattande samarbete med näringslivet i Malmö. Även den för barn spännande sagogrottan med dess hemliga ingång och senare även en lysande stjärnhimmel var unik och mycket beundrad.

Kriget var slut, vilket innebar att det åter blev möjligt att resa och knyta kontakter. Världen öppnade sig och nya idéer och impulser kunde presenteras och diskuteras i professionella sammanhang. Isoleringen var över.

Ingeborg Heintzes syn på biblioteksuppgiften

Som Ingeborg Heintze själv skriver i "Boken i centrum" anser hon att ett biblioteks effektivitet kan bedömas efter den nytta det gör för samhället och vad dess resurser betyder för den enskilde. I all sin verksamhet strävar hon efter att maximera dessa faktorer och komma över alla hinder, funktionella, geografiska, tekniska, utbildningsmässiga eller sociala, som kan resa sig mellan användaren och den information eller upplevelse, som vederbörande önskar. För att nå sitt mål använder hon alla resurser, som står till buds: teknisk utveckling, uppsökande biblioteksverksamhet, hjälpmedel för orientering, marknadsföring, utvärdering, strategiska allianser, kreativa nätverk, duktiga medarbetare, internationella impulser. På en mängd områden blir Malmö stadsbibliotek ledande och en importhamn för nya idéer. Eftersom man var tidigt ute och många gånger arbetade på oplöjd mark blev inte alla projekt helt lyckade från början. Ett fåtal avvecklades, andra ändrades till följd av nya tekniska lösningar. De flesta landade och genererade verksamheter, som varit hållbara under lång tid.

Vid Bibliotekardagen 1951 arrangerad av den danska Bibliotekarforeningen for folkebibliotekerne höll Ingeborg Heintze ett föredrag med titeln "Min syn på biblioteksuppgiften". Föredraget är tryckt i tidskriften "Bibliotekaren" och belyser hennes sätt att driva verksamheten på Malmö stadsbibliotek. Det visar också mycket tydligt hur väl påläst hon var i aktuell bibliotekslitteratur. Hon hänvisar till en mängd engelska, amerikanska och tyska källor.

Att få till stånd ett bra bokbestånd, hålla det aktuellt och jämna vägen för läsaren till boken är enligt Ingeborg Heintze bibliotekariens viktigaste uppgift. Kundorienteringen betonas. "Att lära känna låntagarnas önskningar, att få veta vad man fordrar av biblioteket, att inte bara köpa de böcker man själv är intresserad av, är en nödvändig förutsättning för bokval." "Bara den som har förståelse för och en vänlig inställning till människor kan ge god service. Den mänskliga faktorn är av så oerhörd betydelse i biblioteksverksamheten, att biblioteksskolor och instruktionskurser gott kunde ägna mera uppmärksamhet åt att ge råd i detta ämne." Malmö stadsbibliotek har även i detta avseende vårdat arvet efter Ingeborg Heintze mycket väl. Personalen fick vid en nyligen företagen utvärdering mycket högt betyg av besökarna.

Både fack- och skönlitteratur är viktiga. Ingeborg Heintze betonar nyttoaspekten.

"Om biblioteket skall bli räknat med bland de för samhället oumbärliga institutionerna, har det varit och är fortfarande nödvändigt att i högsta grad understryka bokens betydelse som arbetsredskap."

Ingeborg Heintze betonar också behovet av ständig utveckling av verksamheten, så att man håller sig i takt med förändringar inom utbildningsväsendet och samhället i övrigt. Biblioteket måste vara mottagligt för nya idéer och nya metoder.

Även om boken framhålles som mest central visar Ingeborg Heintze tidigt en öppen attityd till andra medier. Hon hävdar att film, grammofonskivor, radio och TV hör naturligt hemma i biblioteket, men är medveten om att denna åsikt långtifrån delas av alla. Särskilt viktiga är nya medier, som ger grupper med särskilda behov tillgång till litteratur. Hon ser det som ofattbart att en så enkel och angelägen sak, som "talande böcker" inte blivit löst tidigare.

Biblioteket skall vara öppet för samarbete med andra. Utöver samarbete med bildningsinstitutioner, som Ingeborg Heintze ser som självklart, framhåller hon värdet av samarbete med industrier, affärsföretag och hantverksorganisationer.

Biblioteken har en stor uppgift. "Vi kommer att behöva all den energi, all den fantasi och all den entusiasm, som vi är mäktiga."

Nya tekniska hjälpmedel för handikappade

Redan 1951 började stadsbiblioteket som första folkbibliotek i landet att experimentera med "talande böcker". Bengt Hjelmqvist, byrådirektör och chef för biblioteksektionen inom Skolöverstyrelsen, kommenterar försöksverksamheten i sin sedvanliga genomgång av folkbiblioteksåret vid Sveriges allmänna biblioteksförenings årsmöte 1952. "De blindas bokförsörjning har hittills i mycket ringa omfattning handhafts av folkbiblioteken. Vissa större bibliotek har haft depåer av blindlitteratur, men det har varit allt. Under det år som gått har man emellertid börjat experimentera med den talande boken. Det är här som i så många andra fall Malmö stadsbibliotek, som tagit initiativet. Skolöverstyrelsen har kunnat lämna ett bidrag till starten och medel har i övrigt erhållits bl.a. genom en i Malmö organiserad skrotinsamling. Man ser gärna att exemplet från Malmö leder till efterföljd."

I första skedet handlade försöksverksamheten vid Malmö stadsbibliotek om inspelning på grammofonskivor. Böckerna var mycket utrymmeskrävande. Dagmar Edqvists *Musik i mörker*, som lästes in av författaren på stadsbiblioteket, upptog 24 skivor. När så småningom den mer praktiska tekniken med band blev tillgänglig gick man över till denna. I utvecklingen av talboksservice samarbetade biblioteket nära med dåvarande De blindas förening i Malmö och Stockholm och fick också bidrag från Skolöverstyrel-

sen. Biblioteket hade i mitten av 50-talet ett par bandspelare till förfogande och en del böcker på skiva till utlån. Man spelade även in föreläsningar, som hölls på biblioteket, så att de kunde användas av de synskadades studiecirklar. Efterhand uppstod ett samarbete mellan Malmö stadsbibliotek och Bibliotekstjänst kring produktion av talböcker. Stadsbiblioteket valde lämpliga titlar, Bibliotekstjänst producerade och skådespelare från Malmö stadsteater läste in. Talboksservicen på Malmö stadsbibliotek har fortsatt att utvecklas med hög kvalitet.

Man prövade även en s.k. ceiling projector för ryggfixerade, som projicerade mikrofilmade böcker i taket. Det var dock brist på filmade böcker och tekniken övergavs.

Nya media

Malmö stadsbibliotek tog som första svenska bibliotek upp filmverksamhet i sitt ordinarie program 1949. Filmerna var dokumentärfilm, yrkesfilm, instruktionsfilm och social film. Man gjorde litteraturlistor och bokutställningar i anslutning till filmvisningarna, som inleddes med att en bibliotekarie orienterade om filmens ämne. Filmkvällarna var välbesökta. Publiken var i medeltal 125 personer. Ingeborg Heintze ser följande uppgifter för filmverksamheten.

1. Att propagera för boken och biblioteket.
2. Film som bidrag till stadens kulturliv.
3. Förmedling och rådgivning till bildningsverksamheten.

Biblioteket utarbetade en katalog med 6.000 filmer med uppgift om längd och varifrån filmen kunde rekvireras. Det fanns också bedömning av visade filmer. Ingeborg Heintze gjorde 1950 ett försök att få ett filmarkiv till Malmö, men det blev inte förverkligat. Filmverksamheten var inte oproblematisk. Det var svårt att hitta bra filmer, som kunde erbjudas gratis. Så småningom avvecklades verksamheten. Däremot startade 1956 Malmö filmstudio i samarbete mellan ABF och biblioteket. Man visade äldre filmer med konstnärligt eller historiskt värde.

Radiogrammofon var en nyhet, som anskaffades till Söderfilialen 1947 och till huvudbiblioteket 1948. På Söderfilialen utsändes dagsnyheter i tidningsrummet. På huvudbiblioteket användes utrustningen för studiecirklar i musik. Dessa anknöt vanligen till Konserthusstiftelsens program. Därmed köptes också dessa skivor. År 1955 hade stadsbiblioteket 600 skivor med klassisk musik.

Ingeborg Heintze önskade också erbjuda avlyssning och hemlån av grammofonskivor. År 1958 togs ett tidningsmagasin i anspråk för inrättande av ett musikrum. Dit överfördes musiklitteratur, partitur, noter, musiktidskrifter och grammofonskivor. En modern anläggning för uppspelning av skivor installerades. Inredning och teknisk

Det nya musikrummet. Ordföranden i Malmö stadsbiblioteks vänner S.A. Johansson, Ingeborg Heintze, Ulla Swartling och Ulla Reinand.

utrustning bekostades av Malmö stadsbiblioteks vänner. Det var djärvt att använda en sådan genväg, när biblioteksnämnden ställde sig avvaktande till förslaget, men försiktighet var inte någon av Ingeborg Heintzes mera framträdande egenskaper. Generellt sett hade hon mycket god förankring i biblioteksnämnden, som hon hanterade med stor skicklighet.

Biblioteket gjorde litteraturlistor till veckans radioprogram och använde också radion som marknadsföringskanal. Flera program om biblioteket sändes.

TV var i sin linda, men Ingeborg Heintze hade klar blick för dess potential. År 1959 fick biblioteket av Skolöverstyrelsen en TV, som ställdes i ungdomsavdelningens läsesal. Den 14 april visades det första programmet. Bengt Hjelmqvist kommenterar företeelsen i sin årsöversikt vid Sveriges allmänna biblioteksförenings årsmöte i Umeå 1959. Han för ett resonemang om att TV kan föda ett behov av mer kunskap och att

detta är en chans, som biblioteken bör ta tillvara. "I Malmö har man redan satt igång med televisionsprogram i biblioteket, och åtskilliga bibliotek är i färd med att följa exemplet".

Uppsökande biblioteksverksamhet

Malmö stadsbibliotek startade 1955 en försöksverksamhet med "Boken kommer", vilket innebär att biblioteket skickar hem böcker till låntagare, som på grund av hög ålder eller funktionshinder inte kan ta sig till biblioteket. Denna typ av service var då inte prövad i någon större skala inom landet och var överhuvudtaget ovanlig utanför USA. Bengt Holmström, som ansvarade för projektet, har beskrivit uppläggningen i Biblioteksbladet 1957. Verksamheten startade med mycket begränsade resurser och omfattade inledningsvis 50 personer. Bibliotekarien höll kontakten med låntagarna och valde ut böcker medan själva distributionen sköttes av KFUM-scouter. Året efter starten lånades 1 933 volymer ut.

År 1953 övertog stadsbiblioteket som första bibliotek i landet ansvaret för biblioteksverksamheten vid Malmöfängelset.

Samarbete med studieförbunden

Samarbetet med studieförbunden, som på den tiden var den dominerande studieformen för vuxnas utbildning och fortbildning, var mycket intensivt. År 1950 arbetade 99 studiecirklar i studiecirkelrummen på huvudbiblioteket och Söderfilialen. Biblioteket gjorde litteraturlistor till cirklarna och många medarbetare medverkade som föreläsare och handledare. Faktum är, att en litteraturcirkel, som startade 1942 med Ingrid Ramqvist som cirkelledare, fortfarande träffas år 2004, dock sedan länge i privat regi. Efterhand som bibliotekets verksamhet ökade måste man emellertid ta studiecirkelrummen i anspråk för annat. År 1954 hade studiecirklarna på biblioteket minskat till 47. Föreläsningssalen användes också flitigt av studieförbund och föreningar.

Verksamhet för barn

Biblioteket hade tidigt ett ambitiöst program för att på ett systematiskt sätt nå alla skolbarn. Sedan 1947 fick samtliga avgångsklasser i Malmö folkskolor göra ett besök på huvudbiblioteket eller någon filial för biblioteksinformation. Det var ett ganska stort åtagande. År 1956 gavs biblioteksinformation åt 1 498 elever i 57 avgångsklasser.

Landets första kombinerade folk- och skolbibliotek, Slottsstadsfilialen, öppnades 1954.

För att engagera barn och unga bildade man klubbar, vilket var särskilt framgångsrikt på Slottsstadsfilialen, där man hade bokklubb, hobbyklubb och kasperteaterklubb. I övrigt fanns också engelsk brevklubb, trolleriklubb och en teaterklubb, som gav offentliga föreställningar. Barnverksamheten skulle enligt Ingeborg Heintze utformas så att barnen var aktiva.

Biblioteket deltog också tidigt i "kul-i-tre", en fritidsaktivitet, som under vårvinterlovet arrangerades av Arbetet och skolornas fritidsverksamhet.

Programverksamheten för barn var omfattande. År 1958 deltog 13 300 barn.

Bokutställning på Malmö stadsbibliotek

Biblioteket och låntagarna

På 1950-talet fördes detaljerad statistik över vilka yrkesgrupper, som utnyttjade biblioteket. År 1955 var de största grupperna av låntagare vid Malmö stadsbibliotek yrkesarbetare (25,8 %), studerande (16,8 %) och kontorspersonal (11,8 %). Man arbetade mycket aktivt för att göra biblioteket användarvänligt. Ingeborg Heintze betonar att man i bokurvalet ständigt måste ha låntagarna och deras intressen och behov framför ögonen. Man gjorde utställningar och boklistor i anslutning till aktuella frågor och händelser. Katalogavdelningen och fackavdelningarna gjorde specialkataloger t.ex. ämnesregister över skönlitteratur, kurslitteratur, viktigare tidskriftsartiklar och expektanskatalog för att underlätta för läsaren att hitta rätt arbete. Malmö stadsbibliotek deltog också i samarbetet kring Svensk Tidskriftsindex, som producerades i form av tryckta kort från 1940 och som bok av Bibliotekstjänst från 1952.

Som första folkbibliotek i Norden började man 1960 ha söndagsöppet under perioden oktober–mars.

För att kunna hantera den ökande utlåningen infördes 1953 vid vuxenavdelningarna ett modernare utlåningssystem, en variant av det s.k. Detroit-systemet. I samband därmed slopades de tidigare restriktionerna för antalet lån. År 1960 infördes fotomekanisk utlåning vid huvudbiblioteket.

I mitten av 1950-talet grupperades bokbeståndet om på ett par filialer. Man övergav delvis det traditionella SAB-systemet och ställde upp böckerna, både fack- och skönlitteratur efter "readers interest-metoden". Detta ledde till ökad utlåning av facklitteratur.

Verksamheten följdes upp på ett ambitiöst sätt. I upplysningsdiskarna fördes dagbok över frågor. "Inhouse use" d.v.s. hur många och vilka böcker, som användes undersöktes i läsesalen under olika perioder. Läsarna fick komma till tals på utställningar och skriva om sina favoritböcker.

En regional och nationell resurs

Ingeborg Heintze var inte bara stadsbibliotekarie i Malmö utan också länsbibliotekarie i Malmöhus län, som på den tiden utanför städerna bestod av många små kommuner.

Biblioteket utvecklade tidigt en fjärrlåneservice av hög kvalité. Under perioden 1946 – 1955 effektuerades drygt 98% av inkomna fjärrlånebeställningar, vilket är en mycket hög siffra. Man hade för arbetet kontakt med 96 svenska och 37 utländska bibliotek. Folkbibliotekssakkunniga föreslog 1949 att Malmö stadsbibliotek skulle bli lånecentral för södra och västra Sverige. Det skulle dock dröja över tio år tills detta förverkligades.

Centralbibliotekets bokbussverksamhet startade med en provtur i en omgjord möbeltransportbuss 1949. Sedan använde man en modern SJ-buss och åkte ut till biblioteken i länets små kommuner två treveckorsturer per år. Greta Mundt Almqvist har i sin skrift "Trettiosju år i länsbibliotekets tjänst" beskrivit vilket enormt gensvar som bokbussen fick både av låntagare och de lokala deltidsbibliotekarierna.

År 1952 genomfördes en kommunreform, som innebar en obligatorisk sammanläggning av små kommuner. För Malmöhus län betydde det en minskning från 263 till 70 kommuner. Sammanläggningen medförde att en ny biblioteksorganisation med huvudbibliotek och filialer måste skapas. Biblioteken utanför städerna var mycket små och sköttes av deltidsbibliotekarier, som hade en annan huvudsyssla och oftast helt saknade utbildning för biblioteksarbete. Det säger sig själv att sammanläggningen var en svår process, där stora motsättningar kunde uppstå. Centralbibliotekets medarbetare hade en stor pedagogisk och diplomatisk uppgift. Ingeborg Heintzes förmåga att övertyga och entusiasmera var en stor tillgång. Enligt intervjun med Greta Mundt Almquist var hon med sitt raka och lättsamma sätt populär bland kommunpolitikerna. Hon "kunde tala med bönder på bönders språk och med lärde män på latin". Vid ett tillfälle deltog hon i en improviserad och bejublad fotbollsmatch med kommunpolitiker i länet.

Unesco-seminariet

Unesco arrangerade under efterkrigstiden seminarier kring biblioteksfrågor. Seminarierna förlades till bibliotek i olika länder. Den svenska Unesco-kommittén skickade en inbjudan till Unesco att hålla seminariet 1950 i Sverige. Detta accepterades och man undersökte resurserna i flera städer och valde sedan Malmö.

Unesco-seminariet pågick vid Malmö stadsbibliotek 24 juli – 19 augusti 1950. Dessförinnan kom Unescos stab från Paris för att förbereda. Temat var Bibliotekets roll i utbildningen. Fyrtiofem biblioteksmedarbetare från tjugo länder deltog, de flesta i ledande ställning. De deltagande nationernas och FNs flaggor var hissade utanför biblioteket. Det var första gången FN-flaggan hissades i Sverige. Professor Cyril O Houle från Chicago var seminariets rektor och har skrivit rapporten "Libraries in adult and fundamental education." Rapporten är full av lovord över Malmö stadsbibliotek och dess medarbetare. "The staff of the Malmö Stadsbibliotek worked indefatigably for many months to make the seminar a success. Miss Ingeborg Heintze, Chief Librarian, and Miss Märta Sjögreen, Assistant Librarian, bore the chief responsibility. These two, with the assistance of their staff, met and in most cases anticipated every need, however large or small, of the staff and participants at the Seminar." Biblioteket framhålles som

en stor tillgång för seminariet. "The stadsbibliotek itself was one of the most important resources at the Seminar. The main library illustrates in an extremely effective fashion how an old building not originally intended for a library may be so remodelled that its beauty is a constant delight to the eye and its functionalism a continuing satisfaction to the mind. Many, perhaps most, of the participants had never seen so attractive and efficient a library. A month spent in daily contact with it made a deep impression on everyone."

En av seminariedeltagarna, Fern Long, ansvarig för vuxenutbildning vid Cleveland Public Library, har i Library Journal förmedlat sitt intryck av Ingeborg Heintze. Efter en beskrivning av de vackra och funktionella bibliotekslokalerna säger hon: " But all that beauty of line and color would never make a library, if that were all it had. The Malmö Library had much more. It had, first of all, Ingeborg Heintze as its librarian. For the seminar delegates she will stand all their lives as a memory of the very finest in librarianship. Energetic, tireless, warm and outgoing, full of humor, a scholar and a linguist of parts, she has a true vision of the public library as an integral part of its community, serving it, reflecting it, helping too to shape it and make it a better place for living." Fern Long konstaterar också att biblioteket har ett fint bestånd av böcker och grammofonskivor och modern utrustning för musikuppspelning och filmvisning. Den stora, aktiva vänföreningen och samarbetet med näringslivet kring den tekniska facksalen noteras också.

Som en följd av seminariet blev stadsbiblioteket, som förut nämnts, år 1954 "associated project" till Unesco. Det fanns 10 sådana, spridda över världen.

Internationella kontakter

Biblioteksvärlden hade fäst sina blickar på Malmö. Ingeborg Heintzes och därmed Malmö stadsbiblioteks internationella orientering, som för den tiden var osedvanligt omfattande, syns på många sätt. Biblioteket hade ofta utländska kollegor på studiebesök, speciellt många under åren efter Unesco-seminariet. År 1955 kom 1 428 besökare från Sverige och bl.a. Australien, England, Frankrike, Indien, Senegal, Marocko. Året därpå kom också över 1 000 besökare från Sverige och hela världen. År 1959 kom bl.a. tjugo engelska bibliotekarier och trettio tyska kommunalpolitiker.

Direkt efter kriget tog Ingeborg Heintze kontakt med kollegor på danska bibliotek i Öresundsområdet och inbjöd dem till Malmö. Detta ledde till fortsatt utbyte, där man träffades över Sundet och diskuterade gemensamma frågor. Speciellt nära kontakter knöts med Georg Krogh-Jensen, Fredriksberg, och Carl Thomsen, Köpenhamn, som också blev hennes personliga vänner.

Ingeborg Heintze var en flitig aktör på den internationella biblioteksscenen. Givetvis var det hon, som höll det skandinaviska inledningsanförandet vid den första angloskandinaviska bibliotekskonferensen i Tylösand 1953, som var IFLA:s första regionala konferens. Lionel McColvin, stadsbibliotekarie i Westminster och berömd för sina kvalitetskriterier för bokurval, var konferensens president.

År 1958 deltog Ingeborg Heintze som medlem av en kulturdelegation i en studieresa till Sovjetunionen och höll föredrag i Moskva om svenskt biblioteksväsen. Hon var också inbjuden gäst vid 10-årsjubileum på Zentralinstitut für Bibliothekswesen i Berlin 1960 och gästade i samband med detta också det tjeckslovakiska skol- och kulturministeriet. Hon studerade då bibliotek i Prag och höll även där föredrag om svenskt biblioteksväsen. I slutet av 1952 var Ingeborg Heintze "leader grantee" i USA. Syftet var att studera amerikanska bibliotek i allmänhet och deras filialorganisation, rationalisering och public relations i synnerhet. Resan gick från de östra staterna till Kalifornien i väster, Louisiana och Georgia i söder och Minnesota och Illinois i norr. Hon har i Biblioteksbladet skildrat ett par enskilda bibliotek, som gjort intryck på henne, främst Cuyahoga County Library i Cleveland Ohio, vars effektiva bokförsörjning genom ett system av filialer och bokbussar hon beundrar. I Pittsburgh sändes TV- bilder från Malmö stadsbibliotek i samband med att Ingeborg Heintze höll föredrag om bibliotekets verksamhet.

Det var dock inte bara chefen själv utan även hennes medarbetare, som fick impulser utifrån. I så gott som varje verksamhetsberättelse nämnes någon eller några medarbetare, som varit på studiebesök, kurser eller konferenser utomlands. Bengt Holmström arbetade, med Ingeborg Heintzes gillande, under längre tid som utbytesstipendiat vid Cleveland Public Library. Det var för övrigt där han mottog ett brev från Ingeborg Heintze med budskapet att hon ville se honom som sin efterträdare.

Biblioteksfilmen "Vägen till boken"

Deltagarna i Unesco-seminariet gjorde en framställning om en film om Malmö stadsbibliotek. Den behövde dock inte avsändas. Svensk Filmindustris skolfilmsavdelning tog initiativ till filmen "Vägen till boken". Inspelningen började redan en månad efter seminariet. Unesco bekostade versioner på engelska, franska och spanska och skickade dem till alla sina medlemsländer. Den användes också flitigt både lokalt i länsverksamheten och nationellt. Bengt Hjelmqvist nämner filmen i sin översikt över folkbiblioteksåret 1950/51 vid Sveriges allmänna biblioteksförenings årsmöte i Varberg 1951. Han konstaterar att folkbiblioteken inte har det anseende de förtjänar. "Det behövs propaganda, först och främst den propaganda, som det välskötta biblioteket

utgör, men också propaganda av mera direkt art. Jag tror, att man i det fallet har rätt att ställa stora förväntningar på den biblioteksfilm, som skall visas här i morgon".

Filmen finns i biblioteket både i originalversion och som videokassett.

Malmö stadsbiblioteks vänner

Föreningen Malmö stadsbiblioteks vänner bildades 1941, således före inflyttningen i Slottet i parken. Föreningen hade en stor styrelse, som ända från början bestod av dels ledande politiker dels chefer från näringslivet i Malmö. Det bör ha varit en mycket användbar och inflytelserik grupp. På Ingeborg Heintzes tid var ordföranden ingen mindre än S.A. Johansson, som var förbundsordförande för Handels och ordförande i Malmö stadsfullmäktige på 50-talet. Han var en mycket tung s-politiker och dessutom god vän och partikamrat med Ingeborg Heintze.

Malmö stadsbiblioteks vänner kunde ibland erbjuda en genväg till nya verksamheter, som inte blivit formellt beslutade. Så var t.ex. fallet, när musikrummet inrättades. Föreningen hade också genom sina styrelseledamöter goda kontakter med näringslivet i Malmö och samlade in betydande bidrag, främst för inköp av böcker och tidskrifter till den tekniska facksalen. Direktör Gottfried Kockum var föreningens skattmästare och god vän till Ingeborg Heintze. Det goda ekonomiska utfallet var till stor del hans förtjänst. Även direktör Einar Hansen, Allhems förlag, ingick i styrelsen, vilket underlättade föreningens utgivning av publikationer.

De yttre dragen i Ingeborg Heintzes liv

Ingeborg Heintze föddes i Skurup 3 december 1894. Hennes föräldrar var välbeställda handlande först i Skurup senare i Malmö. Hon hade flera syskon. Efter språkstudier i tyska och engelska vid Lunds universitet blev hon fil.mag. 1918. Tyska studerade hon även i München och Jena. Under studietiden deltog hon flitigt i studentlivet. Hon tillhörde Kvinnliga studentföreningens spexgäng och medverkade bl.a. i föreningens första spex "Justitia", som framfördes på Akademiska föreningen den 3 november 1917. I ett karnevalståg föreställde hon Drottning Kristina.

Redan 1917 anställdes hon vid Malmö stadsbibliotek, där hon blev ordinarie 1920. På den tiden fanns ingen formell biblioteksutbildning. Den startade först 1926. Ingeborg Heintze hade utbildat sig genom elevtjänst vid Malmö stadsbibliotek 1916 och provtjänstgöring vid Lunds universitetsbibliotek 1924. Hon avancerade successivt och blev 1:ste bibliotekarie d.v.s. stadsbibliotekariens närmaste medarbetare 1935. Den 1 december 1948 efterträdde hon Folke Nosslin som stadsbibliotekarie.

Som stadsbibliotekarie hade Ingeborg Heintze en rad uppdrag inom biblioteks-

världen och kulturlivet. Hon var bland annat ledamot av Sveriges allmänna biblioteksförenings styrelse 1943–1962, Bibliotekstjänsts styrelse 1951–1963 och ordförande i Skånekretsen av Svenska folkbibliotekarieföreningen 1942–1949. Det senare var ett fackligt uppdrag. Ingeborg Heintze hade också politiska uppdrag för socialdemokraterna som ledamot av Malmö museinämnd 1947–1963 och nämndeman i Malmö 1948–1949.

Ingeborg Heintze hade tidigt en internationell orientering. Hon var delegat vid kongresser inom IFLA (International Federation of Library Associations) runt om i världen och företogstudieresor till de nordiska länderna och bland annat Tyskland, England, Holland, Sovjet och USA.

Som skribent var Ingeborg Heintze mycket flitig. Förteckningen över hennes skrifter upptar ett stort antal artiklar i svensk och utländsk bibliotekspress och även läroböcker och handböcker på svenska och engelska. Därtill skrev hon artiklar i aktuella biblioteksfrågor i dagspress och veckopress. Margareta Schenlaer har i boken "Malmökvinnor" beskrivit och kommenterat många av hennes böcker och artiklar och satt in dem i sitt bibliotekspolitiska sammanhang.

Efter sin pensionering 1961 utarbetade Ingeborg Heintze tillsammans med sin tidigare medarbetare Margit Johanson den stora bibliografin "Litteratur om Malmö", som omfattar material från tidernas morgon till och med 1975. Arbetet med att förteckna litteratur om Malmö hade startat långt tidigare. Upprinnelsen var ett uppdrag att svara för litteraturförteckningen till Malmö Fornminnesförenings årsskrift. Det bibliografiska arbetet med litteratur om Malmö har fortsatt inom Malmö stadsbibliotek. Två volymer, som omfattar tiden till och med 1990 respektive 2000, har därefter utgivits.

Ingeborg Heintze avled i sitt hem den 14 januari 1982. Hennes grav finns på Skurups kyrkogård. Hennes efterträdare, Bengt Holmström, skrev i sin nekrolog i Sydsvenska Dagbladet 23 januari: "Under hennes ledning kom Malmö stadsbibliotek att inta en tätposition i den nordiska biblioteksvärlden och blev i mycket en förebild för andra institutioner. Det är ett faktum att flertalet av folkbibliotekens nyare verksamhetsformer har introducerats av Ingeborg Heintze och att hon därmed som ingen annan verkat för att bredda folkbibliotekens arbetsfält."

K.C. Harrison, stadsbibliotekarie i Westminster, skrev i en nekrolog i Library Association Record february 1982. "Ingeborg Heintze, city librarian of Malmo from 1948 to 1961, died in January, aged 87. Her passing cannot go unnoticed by British librarians, to many of whom she was well known and a dear friend. It is not an overstatement to say that she was one of the outstanding librarians of her, or any other, generation.

Bojan Heintze was a Malmo person through and through. To many she personified the city of her birth, and after her education at the University of Lund, she spent 42 years in the service of Malmo City Libraries. Her life was dedicated to the development of the public library movement in her city, as well as in Sweden as a whole and internationally through her work for IFLA and Unesco.

With her passing, Malmo and Sweden have lost one of the world's finest librarians, and Bojan Heintze's many personal friends have said goodbye to a lovely person."

Ingeborg Heintze i trädgården

Villan på Långåkersvägen 5, som Ingeborg Heintze delade med sin syster och svåger

Ingeborg Heintze som person

Ingeborg Heintze bodde i en villa på Långåkersvägen 5 i Malmö, som hon delade med sin syster och svåger, Frida och Albin Andersson. Frida hade haft blomsteraffär och Albin hade en tjänst på en speditionsfirma. De hade inga barn, men det fanns flera syskonbarn. Systern och svågern tog hand om all marktjänst, vilket gjorde det möjligt för Ingeborg Heintze att helt koncentrera sig på arbetet. Hon var dock släktkär och glömde aldrig syskonbarnens födelsedagar.

Villan var vid tillkomsten lantligt belägen. Trädgården spelade stor roll för Bojan. "Intet arbete är för tungt och ingen tid för knapp för att blommor, örter och träd skola få vad de kräva av ans och skötsel. Den, som följt Bojan i trädgården, när hon sysslar med sina kära växter, förstår var hon fått sitt upphöjda lugn och sin sunda livsrytm ifrån", skriver Rigmor Olsson (senare Omander) i vänboken. Bojan tog med sig blommor från trädgården varje vecka för att pryda biblioteket.

Hemmet var mycket gästfritt. Tack vare systern och svågern kunde Bojan bjuda hem medarbetare, som hon uppskattade, och svenska och utländska kollegor, vilket givetvis stärkte hennes personliga nätverk och skapade personlig vänskap. Unescoseminariet medförde många bjudningar i hemmet. Det var glada fester med sång, tjo och tjim. Bojan var en utpräglad sällskapsmänniska, som kunde vara sprallig och uppspelt. På fester och även på personalutflykter tog hon ibland fram dragspelet.

K.C. Harrison, som 1959 deltog i en studieresa i Sverige för engelska bibliotekarier, berättar i "Ingeborg Heintze: a memoir" vad som kunde hända. "After dinner in the evening we were ready to return to our hotel but no! eight of us, including my wife Doris and myself, were invited to the residence of Ingeborg Heintze, and there we met her sister Frida and brother-in-law, Albin, (Captain Anderson) and had a hilarious meal. Around 02.30 hours Andy, as we knew Albin, drove us back to our hotel, and that was a journey never to be forgotten!"

Ingeborg Heintze var inte någon kvinnosakskvinna. Feministiska perspektiv saknas i hennes skrifter och uttalanden. Däremot var hon ett lysande exempel på att kvinnor och män har samma kapacitet i yrkeslivet även på ledande poster, vilket långtifrån var självklart på 1950-talet. Hennes liv ger dock anledning att fundera över genusaspekter. Vad betydde det att hon inte bildade familj och att hon hade en utomordentlig markservice i hemmet? Var det en förutsättning för hennes karriär? Andra kvinnliga bibliotekschefer, som lät tala om sig vid denna tid, t.ex. Gunborg Nyman, Bianca Bianchini och Elise Adelskjöld var inte heller gifta. Hur svårt var det för en kvinna att både ha familj och vara chef 1948?

När man frågar medarbetare vilket intryck Ingeborg Heintze gjorde på dem får man

samstämmiga svar: Magnifik. Storslagen. Inspirerande. Stimulerande. Initiativrik. Mycket duglig. Stark. Smittsamt entusiasmerande. Livfull. Charmerande. Temperamentsfull. Hård i nyporna. Representativ. Utsökt välklädd. Välvårdad. Stilig men inte vacker. Stark utstrålning. Mycket generös och gästfri. Man kan tycka att en så överväldigande personlighet skulle vara lite skrämmande att närma sig. Det är emellertid omvittnat att Ingeborg Heintze inte bara hade personalens respekt utan även deras förtroende. Det var alls inte otänkbart för en medarbetare, som råkade i personlig kris, att gå till Ingeborg Heintze för råd.

På biblioteket anlände posten klockan 9. Då kom också Ingeborg Heintze. Hennes svåger Albin körde henne till biblioteket. På vägen hämtade de upp biträdande stadsbibliotekarien Märta Sjögreen. Sedan gjorde en procession entré på biblioteket. Först kom Ingeborg Heintze, som ofta hade en stor bukett blommor till biblioteket, sedan Märta Sjögreen med väskorna och sist vaktmästaren Emil Karlsson, som öppnade och stängde dörrar, medförande dagens post. Bojan var dock minst av allt snobbig. Hon säges ha påträffats ute i biblioteket med dammtrasa i handen.

Starka, kreativa och idérika personer har ofta ett livligt temperament. Ingeborg Heintze var inget undantag. Hon kunde bli topp tunnor rasande. På biblioteket omnämndes hon ibland som Hennes eldfängda majestät. Enligt Bengt Holmström, som berättat minnen på personalmöte i biblioteket, hade hon liksom Gustaf II Adolf sin Oxenstierna, den älskvärda och skickliga biträdande stadsbibliotekarien Märta Sjögreen, vars kloka behärskning hindrade henne från att gå upp i rök.

I samband med IFLA-kongressen i Köpenhamn 1969 var K.C. Harrison och hans hustru på ett privat besök i Malmö och togs om hand av Ingeborg Heintze och Märta Sjögreen. Han ger denna ögonblicksbild från en utflykt. "Every morning Marta and Bojan would arrive to take us out for the day, Bojan driving. On one of these drives we listened to the first and only tiff we ever heard between these two Swedish ladies. Marta told Bojan to turn right at the next junction, but Bojan promptly turned left and we sped along the wrong road. It took some time for our driver to be persuaded that she was on the wrong road, and after we had turned around Marta gave us a long-suffering look that spoke volumes! But they were really great friends, this chief and her deputy, and it was always a delight to be with them."

Ingeborg Heintze levde i ett slags symbios med sitt bibliotek. Hon var ofta där från 9 till 20. Arbetet var hennes liv. Man undrar lite vad som var hennes drivkrafter och gav henne inspiration. Förmodligen var hon något av en karriärist, men det förklarar inte varför hon fortsatte att arbeta med oförminskad glöd sedan hon nått toppen och även efter pensioneringen. Det måste vara fråga om hängivenhet. Hon trodde på bibliotekens uppgift och hade idéer hon ville genomföra. Hon såg biblioteken som ett

medel för att hålla samhället intellektuellt levande och förbättra människors livskvalitet. Dessutom hade hon en påtaglig arbetsglädje, som märks i allt hon skriver. Hon hade roligt.

Ingeborg Heintze som chef

Det är inte lätt att bli chef över tidigare arbetskamrater. På Malmö stadsbibliotek var kamratlivet dessutom mycket intensivt. Under 30-talet hölls större årliga fester på någon av filialerna i regi av Biblioteksklubben. Elin Dahlberg och Ingegerd Paulsson har beskrivit klubbens aktiviteter i vänboken till Bojans femtioårsdag. Det finns i boken en bild från en maskerad på filial 2 den 28 april 1934. Bojan är zigenerska med pipa och handklaver. Även övriga deltagare har väl genomförda och fantasifulla kostymer. Till festerna hörde uppträdanden med kupletter skrivna av deltagarna och även dans. Den 31 oktober 1936 hade klubben möte med öl och korv hemma hos Bojan. Hon hade redan då tagit plats i biblioteksledningen och tycks ha hanterat situationen med glans.

Ingeborg Heintzes hela karriär låg inom Malmö stadsbibliotek. Hon blev souschef 1935 och chef 1948. I vänboken till hennes 50-årsdag 1944 skriver Rigmor Omander: "Som chef hör Bojan till de få människor, som kunna förena chefskap med vänskap. Icke många kunna som hon eliminera och samtidigt bibehålla ett avstånd. Vad detta betyder för effektiviteten och trevnaden inom hennes stora arbetsområde, kan var och en lätt förstå. Som vän är Bojan oförliknelig, värmande och stimulerande". I samma bok skriver Erik Rosberg, som då var chef för Söderfilialen, en versifierad hyllning till jubilaren, som också tar upp hennes egenskaper som chef. "Ja, oss som leka i den samma hagen, har hon lärt en arbetets likhet inför lagen, där ingen är glömd och ingen undantagen, att verka en stund för morgondagen."

Ingeborg Heintze lade stor vikt vid en kvalificerad professionell informationsförsörjning. Hon läste själv en mängd svenska, nordiska och internationella biblioteks-tidskrifter och fackböcker och stimulerade också medarbetarna att göra detta. Vidare hämtade hon idéer på nordiska och internationella möten och konferenser. Hon stod på höjden av sin tids bibliotekskunnande. Nya initiativ och metoder, som dök upp någonstans i världen, prövades på Malmö stadsbibliotek och omsattes i praktisk verksamhet, om de visade sig hållbara. Ingeborg Heintze var också öppen för att pröva förslag från medarbetare.

På femtiotalet var den formella ledningsstrukturen utöver biblioteksnämnden föga omfattande. Bokinköpsmötena, som leddes av stadsbibliotekarien, var viktiga fora. Bokinköpen var huvudfrågan vid dessa möten, men även mera allmänna biblioteks-

Bokmöte under ledning av Ingeborg Heintze fr.v. Lisa-Karin Rahmn, Egon Paulsson, Ingegerd Paulson, Gudrun Emilson, Anna-Stina Johannesson, Erik Rosberg, Ingeborg Heintze, Märta Sjögreen, Ingrid Ramqvist, Gudrun Liedholm, Barbro Bylund, Margit Johanson, Greta Mundt Almquist, Viola Wallin

frågor kunde komma upp till diskussion. Beslut om inköp baserade sig på kvalificerat underlag i form av påseendeböcker, recensioner i svenska och utländska tidningar och facktidskrifter och bedömningar av fackkunniga bibliotekarier och ibland låntagare.

Från 1950 inrättades också en samarbetsnämnd vid biblioteket med fyra representanter vardera för arbetsgivare och arbetstagare.

Ingeborg Heintze hade en inre krets av medarbetare, som hon så gott som dagligen träffade vid kaffepauserna och kunde samråda informellt med. Till den inre kretsen hörde Greta Mundt Almquist, Ingrid Ramqvist, Märta Sjögreen och Viola Wallin. Även andra kollegor kan tidvis ha ingått i den inre kretsen, men dessa fyra var mera fasta deltagare. Deltagarna i den inre kretsen avsatte varje månad en penningsumma, som användes till att resa och titta på nya bibliotek, gå på teater och äta goda middagar.

Även om Bojan hade en inre krets, som förmodligen utgjorde ett slags informell ledningsgrupp, var verksamheten och dess utveckling överordnad personliga relationer. Då något nytt skulle startas eller en tjänst tillsättas valde hon den medarbetare, som hon ansåg lämpligast för uppgiften. Givetvis fanns en grupp, som var mera kritisk till Ingeborg Heintze, men även kritiker engagerades för nya uppgifter och tycks ha medverkat med entusiasm. Erik Rosbergs och Rigmor Omanders ovan citerade omdömen bekräftar att Bojan hade förmågan att skilja på sak och person. Både hon och hennes medarbetare tycks ha präglats av "library spirit". Det är följdriktigt att Bojan efter sin pensionering valde att arbeta med den stora Malmöbibliografin tillsammans med den tidigare chefen för referensavdelningen, Margit Johanson, som var en mycket skicklig bibliotekarie, men definitivt inte någon av hennes personliga vänner.

När något nytt skulle startas blev den eller de medarbetare, som var tänkta för uppgiften, inkallade till Ingeborg Heintze. Hon tycks ha haft en enorm förmåga att entusiasmera och övertyga. "Även om man inledningsvis var negativ eller avvaktande inför ett förslag blev man snart entusiastisk", säger en intervjuad medarbetare.

Som chef hade Ingeborg Heintze många av de ledaregenskaper, som man efterlyser idag: Att vara tydlig. Att kunna klargöra verksamhetens mål. Att vara engagerad. Att ha god omvärldsorientering. Att personifiera verksamheten utåt. Att ha stark närvaro. Att fokusera på avnämarna. Att se medarbetarna och deras resurser. "Man gick till jobbet som på vingar och hade en känsla av att allt var möjligt", säger en medarbetare.

Farväl till Malmö stadsbibliotek

"Idéer och resultat" är titeln på den festskrift, som gavs ut vid Ingeborg Heintzes pensionering. Bokens redaktörer Märta Sjögreen och Bengt Holmström skriver i förordet "Denna boks titel, Idéer och resultat, alluderar inte bara på bokens innehåll utan också på Ingeborg Heintzes livsgärning. Idérikedom och resultatbringande praktisk begåvning är ingen alldeles vanlig kombination, men i sin verksamhet som chef för ett av landets största stadsbibliotek har Ingeborg Heintze eftertryckligt visat hur kort steget mellan skapande fantasi och hållbar verklighet kan vara. Malmö stadsbibliotek blev under Ingeborg Heintzes ledning ett mönster och ett Mecka".

Arvet från Ingeborg Heintze finns i Malmö stadsbibliotek av idag.

Referenser

Tryckta källor

Almquist, Greta Mundt, *Trettiosju år i länsbibliotekets tjänst.* Malmö 2000. Stencil

Harrison, Kenneth Cecil, Ingeborg Heintze: *A memoir.* Stencil 2003

Harrison, Kenneth Cecil, *A librarian's odyssey. Episodes of autobiography.* Eastbourne 2000

Heintze, Ingeborg, *Amerikanska biblioteksintryck.* 1-2. Biblioteksbladet. Årg. 38 (1953) s.167-170, 333-337

Heintze, Ingeborg, *Boken i centrum. Malmö stadsbibliotek 1946-1955.* Malmö 1955

Malmö stadsbiblioteks verksamhetsberättelser 1956-1961

Heintze, Ingeborg, *Min syn på biblioteksuppgiften.* Bibliotekaren Årg. 13 (1951) s. 54-62

Hjelmqvist, Bengt, *Att tänka om.* Folkbiblioteksåret 1958/59. Biblioteksbladet Årg. 44 1959 s. 498-507

Hjelmqvist, Bengt, *Folkbiblioteksåret 1950/51.* Biblioteksbladet Årg. 36 1951 s. 338-345

Hjelmqvist, Bengt, *Folkbiblioteksåret 1951/52.* Biblioteksbladet Årg. 37 1952 s. 354-362

Holmström, Bengt, *Boken kommer.* Shut-in service vid Malmö stadsbibliotek. Särtryck ur Biblioteksbladet 1957:2

Holmström, Bengt, *Ingeborg Heintze avliden.* SDS 23 januari 1982

Holmström, Bengt, *Om nyttan av att ha vänner.* Särtryck ur Biblioteksbladet 1961:2

Idéer och resultat, *Nordiska biblioteksuppsatser tillägnade Ingeborg Heintze.* Malmö 1961

Hoole, Cyril O., *Libraries in adult and fundamental education.* The report of the Malmö seminar. Paris 1951. (Unesco public library manuals. 4)

Long, Fern, *The Malmö public library. Host to the Unesco seminar.* Library journal. Vol 75 (1950) s. 1922-1923

Schenlaer, Margareta, *Malmökvinnor.* Gryps nr 9. Malmö Kulturhistoriska Förening 2003 s.151 - 160

Spex i Lund. En hundraårskrönika. Lund 1986

Vänbok, daterad 4/12 1944. Handskriven och illustrerad av kollegor/medarbetare på handgjort Lessebopapper. (Malmö stadsbiblioteks arkiv)

Otryckta källor

Intervjuer med Birgitta Andersson, Bengt Holmström, Elisabet Ingvar, Gudrun Liedholm, Greta Mundt Almquist, Kerstin Osborne och Ingrid Ramqvist

Mysteriet Margaretha Dahlberg

Av Staffan Gudmundsson

Äldre tiders lagar gör oss påminda om våra förfäders rättsuppfattning. I domstolshandlingar under 1700-talet framträder otaliga människor, vilkas levnad skulle ha förändrats om nåd och barmhärtighet gick före lagen. En som levde vid denna tid var Margaretha Mathia Elisabeth Dahlberg. Hon hade åtskilliga gånger blivit avsänd med fångskjuts från Malmö uppåt landet men alltid blivit sänd tillbaka, därför att hon påstått sig vara född i Malmö. I slutet av december 1760 hade hon än en gång blivit fasttagen, denna gång i Linköping, och förd till slottet i Malmö under avvaktan på rannsakning. I skrivelse från konungens befallningshavande till kämnärsrätten i Malmö den 19 februari 1761 anbefalldes att en undersökning skulle göras angående Margarethas födelseort, hennes levnadssätt och hennes sinnestillstånd samt om det fanns anledning att sända henne till Danvikens hospital i Stockholm.

Rannsakningen

Den 24 februari hämtades Margaretha Dahlberg från slottet för den stundande rannsakningen som skulle hållas på rådhuset. Då hon nu står inför rätten, gör hon det som en "kringstrykerska och tiggerska, liderlig och begiven på fylleri" och med "elakt beteende." En märklig historia om Margarethas levnadsöde rullas nu upp. Den är full av dramatik med märkliga händelser, men också tragiska efterspel, berättade av henne själv. Om hennes kropp var skröplig så var minnet desto bättre. I hennes berättelse finns inga glömda tidsperioder, som hon inte redovisar. Händelse efter händelse anger hon sakligt med bestämda platsangivelser och namn på personer, där flera fanns inom den högre societeten.

Referat av rannsakningen

Margaretha Dahlberg säger sig vara omkring 70 år gammal och född i Stockholm. Fadern var Magnus Dahlberg, kapten vid Kungliga livgardet i Stockholm, som blev

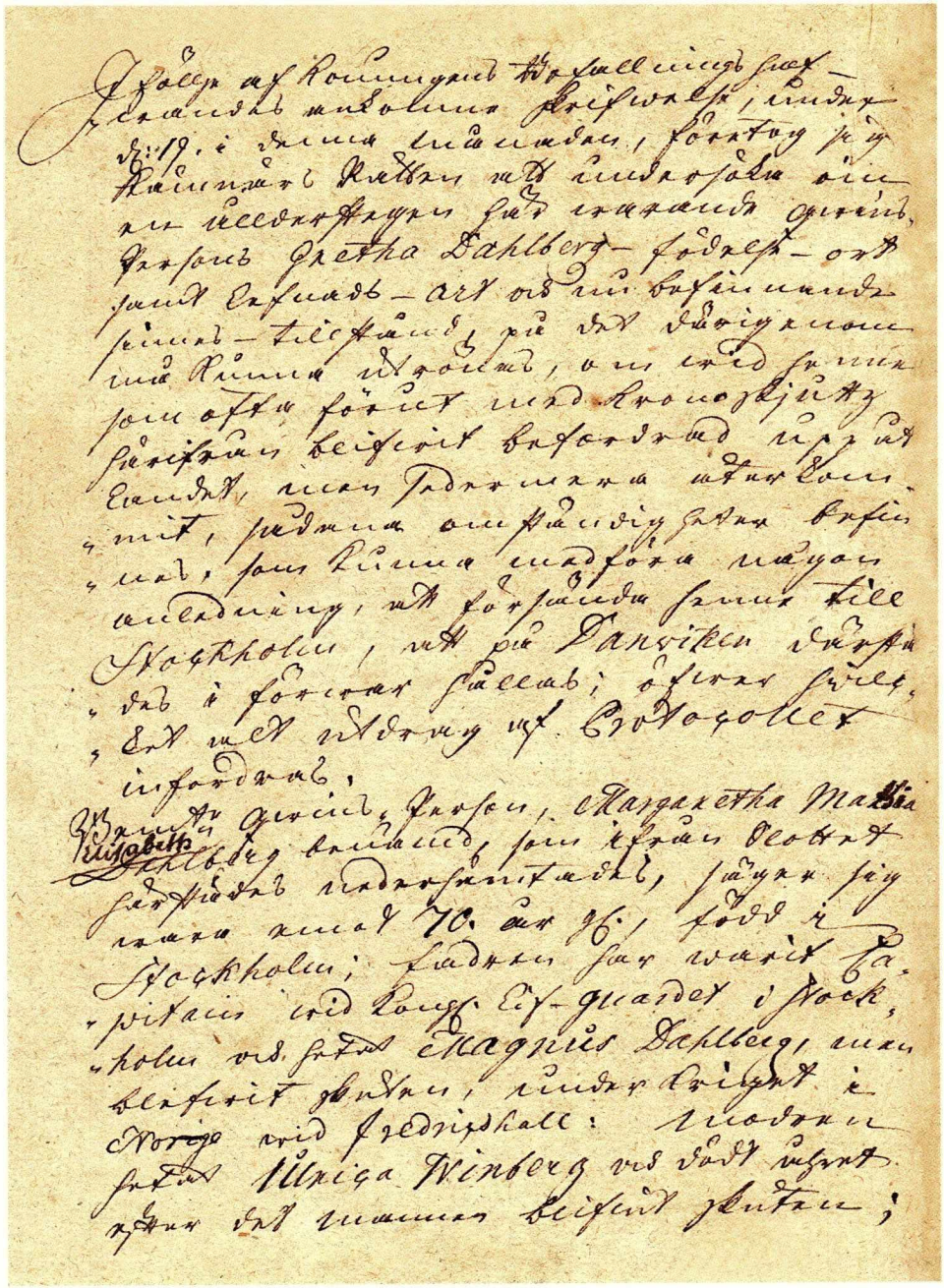

Ur Rannsakningsprotokoll om Margaretha Dahlberg, Kämnärsrättens dombok år 1768.

skjuten under kriget i Norge vid Fredrikshall. Modern Ulrica Winberg dog året efter det att maken blivit skjuten. Vid den tiden blev hon upptagen i kungliga hovet av en hovfröken Lovisa Düben hos drottning Ulrica Eleonora och där fick hon stanna tills hon fyllt 18 år, då hon blev gift med kommendörkapten Johan Henric Dahlcrona, som hade tjänstgjort vid enroulleringen i Stockholm och sedan kommit till Karlskrona. Med denne man var hon gift i 38 år och fick femton barn, av vilka endast sex är i livet: en dotter på 12 år, som är på barnhuset här i staden, fyra söner som är tjänstgörande i Pommern, Magnus Dahlcrona, kapten vid schweiziska[2] regementet, Henric Dahlcrona vid samma regemente, Carl Dahlcrona, kornett och Gustaf Dahlcrona, fältväbel samt Johan Dahlcrona i Kristianstad hos general Barnekow. Hon har nu varit änka i 14 år.

Efter norska kriget for hennes man till sjöss på kofferdi ("coop-vardie") och reste för Stockholms räkning till Kina, där Margaretha och äldste sonen följde med samt ytterligare åttio personer, men vid återresan till Sverige blev de tillfångatagna av algeriska sjörövare som skulle föra dem till Alger. Men på grund av motvind blev de i stället förda till Konstantinopel. I 3 1/2 år var de slavar på sitt eget skepp, som låg stilla i Konstantinopel, och blev plågade på ett eländigt och uselt vis, tills dess sista växeln ifrån Sverige kom för lösen av folket på skeppet. Skeppet hade – tillika med tackel och tåg – under denna tid blivit förbränt av hettan. Med samma skepp fick de segla tillbaka till Sverige. Då de kom mot Göteborg, slogs skeppet sönder av en storm, sedan tackel och tåg var förstörda. Det kunde inte bärgas, fastän de hade kommit så nära land att de kunde se lotsarna, men de gjorde ingenting. Skeppet förliste och hennes man drunknade tillsammans med 2 söner. Men Margaretha hade bundit fast sin dotter, som nu är på barnhuset och som blivit född på skeppet i Konstantinopel, vid sitt bröst, och de blev bärgade på ett vrak av några bräder, som de flöt på i tre dygn, innan lotsarna kom ut och bärgade henne och barnet. De fördes till Göteborg och Margaretha kom under läkarhjälp, eftersom hennes vänstra lår hade blivit avhugget och tvärt avbrutet av ett ankare. Sedan hon hade blivit litet bättre reste hon med dottern till Stockholm, där hennes hemvist och hushåll ännu fanns kvar. Där ägde hon två hus och gårdar, den ena på Ladugårdslandet, strax vid Vita Björnen, som hon själv bebodde och den andra vid Mäster Thomas gränd på Drottninggatan, som hon hyrde ut. En eldsvåda 1751 ödelade bägge dessa gårdar och två av hennes söner blev innebrända. Hon blev bragt i största fattigdom och genom olyckor och sorg har hon blivit så sjuk och svag, att hon ibland inte vet vad hon gjort eller företager sig.

Innan hon reste med sin man till Kina, hade hon under örlogstiden med Ryssland följt sin man i flottan. De blev då tillfångatagna av ryssar och förda till Petersburg, och med en del andra svenska fångar blev de innestängda högst upp i ett femvåningshus. De lyckades rymma genom att skära sönder och sy samman tapeter, och med hjälp av

dessa tog de sig ut genom fönstren en natt och vandrade sedan genom skogar till Reval och Riga och reste därifrån med båt till Stockholm. Konung Fredrik hade då, med tanke på Margarethas situation, skänkt henne gården på Drottninggatan.

För övrigt har Margaretha varit på lasarettet i Stockholm under två års tid och där blivit litet bättre. Hon har även nyttjat Medevijs surbrunn under två års tid och under det första året blivit hjälpt av riksrådet greve Tessin, under det andra året av riksråden Roos och Palmstjerna. Hon skulle nu på det tredje året ha nyttjat brunnen, om hon inte blivit nedförd till Malmö, eftersom några främlingar från Skåne hade kommit och sagt att hon skulle njuta sitt nådebröd på hospitalet i Malmö, vilket hon dock säger sig inte göra. Hennes eländiga tillstånd och sjukdom har gjort att hon inte har sökt någon hjälp i Stockholm, där hon är född, och haft handelsrörelse, innan den olyckliga eldssvådan. Hon säger, att när hon blir frisläppt, skall hon åka till Stockholm, och få hjälp av riksrådet greve Tessin, som hon sedan många år har känt.

Avslutningsvis framhåller Margaretha att hon är bekymrad över att hennes dotter Florentina, som är på barnhuset och född i Konstantinopel, ännu inte är döpt. Vid ankomsten till Stockholm anmälde hon detta hos Kungl. Maj:t i närvaro av riksråden Tessin och Palmstierna, men deras beslut blev, att då barnet redan var så gammalt skulle dopet uppskjutas tills dess barnet självt fick kunskap om dopet och dess betydelse.

Slutet av rannsakningsprotokollet lyder:

"Under thenna Ransakning, har Margaretha Dahlberg uppfördt sig ganska [= mycket] stilla och sacttmodig, så att intet mehn på förståndet kunnat märkas, och torde hon, utur sin Swaghet, än mera kunna hjelpas, om med henne lindrigt förfares; willjandes Kämnärs-Rätten låta Ransakningen utskrifwa och till Kongl. Landshöfdinge Ämbetet öfwersända."

Den tidens hjälp innebar i flera fall att komma på spinnhuset eller hospitalet. Hur gick det då för Margaretha? Ja, efter domslut blev hon åter förd till Stockholm och då förmodligen till Danvikens hospital. Något spinnhus var det inte tal om, då man ansåg att hon var alldeles för sjuk för en sådan inrättning.

Tillbaka till Malmö

Till skillnad från flertalet utredningar i domböcker, där det är svårt att spåra en fortsättning på de dömda, återfinns däremot Margarethas fall i handlingar längre fram i tiden. Men hennes leverne tycks gå i repris, för den 16 mars 1768 får magistraten i Malmö ett brev från landshövdingeämbetet, med order om att göra en undersökning av en kvinna som kallar sig Mathia Margaretha Elisabeth Dahlberg, som kommit till

staden med fångskjuts den 15 mars från häktet i Växjö, där hon "såsom oförpassad kringstrukit uti Cronobergs län och mycken liderlighet utöfwat." I Malmö förvaras hon tills vidare på slottet.

Att hon blev förd till Malmö berodde på att hon hos landshövdingeämbetet i Växjö sagt sig ha en dotter som skulle bo och arbeta i Malmö. Och det är av den anledningen som magistraten nu ska undersöka vem dottern är och om hon kan ta hand om sin moder. Vidare ska magistraten även undersöka var Margaretha är född.

Nu kan man ju fråga sig hur en sådan undersökning gick till? Margaretha har troligen själv berättat vad dottern heter och att hon hade lämnat henne till barnhuset i Malmö i unga år. Och vi kan väl förmoda att det gick till så, för samma dag eller dagen efter som magistraten fick ovan nämnda skrivelse från landshövdingeämbetet, sände den ett brev till föreståndaren för barnhuset, Peter Lindman, och beordrade honom att skyndsamt skaffa fram upplysningar om Margarethas dotter och var hon befinner sig.

Rannsakningen av Margaretha Dahlberg skedde den 19 mars inför kämnärsrätten. Hon är nu 77 år gammal och kan numera varken stå eller gå utan hjälp. Då Margaretha får komma till tals är hennes levnadsberättelse en fortsättning på den då hon efter rannsakningen 1761 blev förd till Stockholm. Hon berättade, att då hon kom dit där hon tidigare bott och haft sin egendom blev hon sjuk men blivit hjälpt och underhållen av flera herrar, som hade medlidande med henne. År 1764 begav hon sig åter till Stockholm och blev intagen på lasarettet under två års tid. Sedan hade hon, med hjälp av greve Tessin, som hade bistått med hyrd vagn, begivit sig till Uppsala, men efter en tid blivit anklagad som missdåderska och förd till Växjö med tiggareskjuts, där hon uppehållit sig hos släktingar. Utan att ha begått något brott blev hon på nytt anklagad och förd med kronoskjuts till Malmö.

Falska uppgifter

Utifrån rannsakningshandlingar för åren 1761 och 1768 har vi fått ta del av Margaretha Dahlbergs levnadsöde, som var av det ovanligare slaget. En intressant sak i sammanhanget är hur dessa rannsakningar gick till väga. Inför rannsakningen 1761 nämns det att kämnärsrätten skulle göra en undersökning om Margarethas födelseort, levnad etc. Man kan fråga sig på hur en sådan skulle göras. Då ingen annan information finns som skrivelser, intyg m. m. angående rannsakningen än den i själva domboken, kan man förmoda att undersökningen vilade enbart på Margarethas egen berättelse, dvs. hennes egna ord. Men undersökningen vid rannsakningen 1768 var annorlunda. Kommer ni ihåg Peter Lindman, föreståndaren för barnhuset? Han fick ju i uppdrag av magistraten att skaffa upplysningar om Margaretha och hennes dotter.

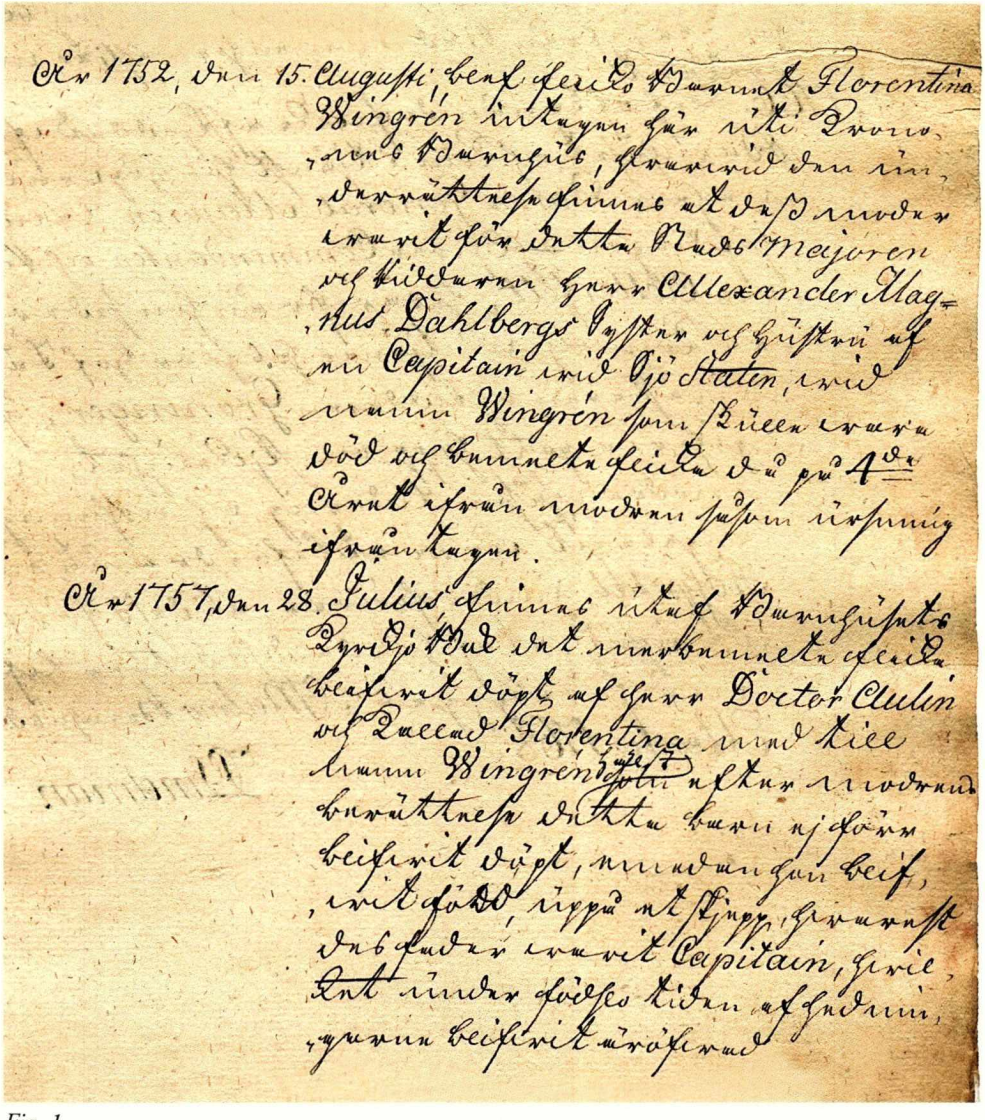

Fig. 1.

Vad blev det av detta? Ja, då Lindman fick skrivelsen av magistraten med begäran om undersökning, meddelade han sådan information till kämnärsrätten som skulle visa sig vara högst anmärkningsvärd. Den första upplysning Lindman lämnar är daterad den 15 augusti 1752 och ger viss information om en händelse i Malmö. Han skriver (se fig. 1):

"Blef flicko Barnet Florentina Wingren intagen här uti Cronones Barnhus, hwarvid den underrättelse finnes att dess moder varit för detta StadsMajoren och Riddaren Herr Alexander Magnus Dahlbergs Syster och hustru av en Capitain vid Sjö Staten vid namn Wingren som skulle wara död och bemelte flicka då på 4:e året ifrån modern såsom ursinnig [= sinnessjuk] ifråntagen."

Händelsen anspelar på en skrivelse, som magistraten i Malmö hade sänt till Kungliga Landshövdingeämbetet, daterad den 18 augusti 1752, där det bl.a. heter:

"En Enckia, som berättade sig wara för detta Stads Majorens och Riddarens af Kongl. Maj:ts Swerds Orden etc. Alexsander Magnus Dahlbergz Syster, och hustru [till en] Capitain wid Sjöstaten [...] benemnd Winggren som och skall wara död, kom för några dagar sedan till Staden [dvs. Malmö], förpassad af Öwer Ståthållare Embetet utj Stockholm och för dess liderlighet skull af Riket förwist;thetta qwinfolk som desutom hade feel på förståndet blef af Kongl. Landshöfdinge Embetet härstädes förpassad och befalt, at förfoga sig ut ur riket."

Änkan hade med sig sin dotter Florentina som var 4 år och inför åtskilliga personer hotade hon att döda dottern, innan hon gav sig iväg. Magistraten fann det då nödvändigt att fråntaga henne barnet som anbefalldes att tagas in på barnhuset.

Informationen i magistratens skrivelse är av största intresse i jämförelse med Margarethas egen berättelse i rannsakningen från 1761. Enligt skrivelsen befinner sig Margaretha i Malmö redan 1752. Det mest överraskande är att hon säger sig vara syster till stadsmajoren Alexander Magnus Dahlberg och att hon dessutom är änka efter en kapten Wingren. I inledningen av rannsakningen 1761 nämner Margaretha sina föräldrar vid namn, som var Magnus Dahlberg och Ulrica Winberg. Att hon skulle ha haft en bror är ju ingen omöjlighet och då stadsmajor Dahlberg och Margarethas fader hade samma efternamn ligger det nära till hands att tro på hennes uppgift, då hon säger sig vara syster. Men nu vet vi att Alexander Magnus Dahlberg var född den 28 maj 1685 på Stora Ryby i Hålsta socken i Bohuslän och att hans föräldrar var Arvid Olofsson Dahlberg, löjtnant vid änkedrottningens livregemente till häst, och Anna Kagg. Vad ligger bakom detta påstående? Alexander Magnus Dahlberg var en av Karl XII:s krigare och var stadsmajor i Malmö mellan åren 1742 och 1750, då han flyttade till Karlshamn. Vad vet hon om honom?

Margaretha säger även att hon är änka efter en kapten Wingren. I utredningen från 1761 uppger hon att hon är änka sedan 14 år tillbaka, då hennes make Johan Henric Dahlcrona och två söner drunknade vid förlisningen utanför Göteborg. Det skall ha skett omkring 1748. Margaretha skall då ha gift om sig med denne kapten Wingren som skall ha dött 1752, men hon nämner inte honom i utredningen 1761. Där uppger hon att hon är änka efter Johan Henric Dahlcrona.

Anledningen till att Margaretha befann sig i Malmö 1752 var att hon hade blivit förpassad av Överståthållareämbetet i Stockholm och för sin "liderlighet" förvisad ut ur riket och att hon dessutom hade fel på förståndet. Samma beslut om förvisning gjordes av Kungl. Landshövdingeämbetet i Malmö. Men varför skulle hon förvisas? Vad hade Margaretha gjort som medförde ett sådant allvarligt straff?

Om läsaren minns, så berättar Margaretha under sin rannsakning 1761, att hon efter förlisningen utanför Göteborg rest med dottern till Stockholm, där hon före Kinaresan ägde två gårdar, den ena på Ladugårdslandet, strax vid Vita Björnen, som hon själv bebodde, och den andra vid Mäster Thomas gränd på Drottninggatan som hon hyrde ut. och att dessa ännu fanns kvar då hon kom tillbaka. Men genom en eldsvåda 1751 blev hon bragt i största fattigdom. Båda gårdarna ödelades och två av hennes söner blev innebrända. Att en eldsvåda verkligen inträffade i Stockholm 1751 är riktigt, och att det var på Ladugårdslandet (nuvarande Östermalm) stämmer också. Vita Björnen som Margaretha nämner var namnet på ett apotek.

Margaretha blev året efter branden förvisad ut ur riket, och man frestas att ställa sig frågan: Har eldsvådan i Stockholm och Margarethas förvisning något samband?

I skrivelsen får vi också den skrämmande informationen att innan Margaretha skulle ge sig iväg hotade hon att döda sin dotter, och det var anledningen till att dottern kom på barnhuset.

En andra upplysning, som Lindman lämnar till kämnärsrätten, är daterad den 28 juli 1757 och hämtad ur barnhusets kyrkobok angående Florentina (se fig. 1):

"Finnes utaf Barnhusets KyrckjoBok det merbemelta [förut nämnda] flicka blifwit döpt af herr Doctor Aulin och kallad Florentina med tillnamn[3] Wingren hälst som efter moderns berättelse detta barn ej förr blifwit döpt, medan hon blivit född, på ett skjepp, hwarest des[s] fader varit Capitain, hwilket under födslotiden[3] af hedningarne blifwit äröfwrad [erövrat]."

Vid rannsakningen 1761 uppger Margaretha att hennes dotter är född i Konstantinopel, på det skepp som de var slavar på, men vid återkomsten till Sverige inte blivit döpt. Hon hade anmält detta hos Kungl. Maj:t i närvaro av riksråden Tessin och Palmstierna, som – då barnet redan var så gammalt – tyckte att dopet skulle uppskjutas, tills dess barnet självt förstod vad dopet och dess betydelse innebar. Då Florentina blev döpt var hon omkring 9 år och fick tillnamnet Wingren. Ännu en gång anges detta namn. Första gången var 1752 då Margaretha säger sig vara änka efter en kapten Wingren.

Vidare lämnar Lindman en tredje upplysning, då han själv träffade Margaretha. Han är osäker på året:

"År 1764 eller 1765 påminner jag mig det [att] bemelta flickas moder blef hitförd[3]

och satt på slåttet under hwilcken tid hon war hos mig och efterfrågade des[s] dotter med berättelser som öfwerenskommo[3] de förr anmälta, dock med den tilläggning, att hon med dottren blifwit bärgade på en planka av et[t] olyckat [förlist] skjepp, hon rekommenderade dess dotter hos mig och blef förd här ifrån Staden, men hwaräst är mig obekant."

Margaretha skall alltså ha befunnit sig i Malmö vid nämnda tid och blivit satt på slottet. Under sin vistelse i Malmö har hon träffat Lindman på barnhuset och då berättat om sig själv och sin dotter. Vid detta möte berättar hon hur hon och dottern blivit räddade, sedan det skepp de seglade med förliste utanför Göteborg. Här vidhåller Margaretha sin berättelse från utredningen 1761. Efter mötet med Lindman blev Margaretha förd uppåt landet.

Som jämförelse till ovan nämnda information från Lindman anför Margaretha i rannsakningen 1768 att hon, då hon kom dit där hon tidigare bott och haft sin egendom, blev sjuk men blivit hjälpt och underhållen av flera herrar, som hade medlidande med henne. År 1764 hade hon begivit sig åter till Stockholm och blivit intagen på lasarettet i två års tid.

Den sista upplysning Lindman lämnar rörande Margaretha Dahlberg är om dottern Florentina och var hon befinner sig:

"År 1766 blef Florentina avskjeddat [bortskickad] ifrån Barnhuset, och kom i tjänst hos Högwälborne herr Baron General Majoren, Landshövdingen[4] Öfwer Commendanten och Riddaren Adlerfelt, hwarifrån hon sednare kom och nu tjänar hos herr Jägemästaren och Riddaren Gröninger, flickan gifwer gott hopp om skjckelihget, men modren såsom liderlig och ursinnig [sinnessjuk] synes angeläget vara att befordra uti något Hospital, under förwar, at dess författade uppsåt, at afhända dess dotter lifwet må förebyggas."

Lindman uppger att då Margarethas dotter Florentina blev utskriven från barnhuset kom hon i tjänst hos landshövding Adlerfelt. Hon bör då ha varit omkring 18 år. I mantalslängden för år 1766 finns bland tjänstefolket hos Adlerfelt en hushållerska Dahlberg, som då troligen är Florentina, men året efter nämns hon inte. Hon har då förmodligen fått tjänst hos hovjägmästaren Leonard von Gröninger, som vid denna tid ägde gården 403-404, som var det gamla spinnhuset. Men då Florentina inte är upptagen bland hans tjänstefolk på denna gård kan man förmoda att hon har fått tjänst hos von Gröninger på hans gods Bjällerup, eftersom han var skriven som boende på landet. Lindman uppger Margaretha som "liderlig och ursinnig" och att det bästa vore om hon kom till något hospital, för att skydda dottern ifrån Margaretha, som tydligen fortfarande hade i sinnet att döda henne.

Det kan nämnas att i rannsakningen från 1761 nämner Margaretha sin son Johan

Dahlcrona som skulle vara hos general Barnekow i Kristianstad. I mantalslängden 1767 finns bland landshövding Adlerfelts tjänstefolk en kammarpojke Dahlcrona. Om det är samma person, så är det märkligt att två av Margarethas barn har varit i tjänst hos Adlerfelt, som själv har beordrat undersökning av Margaretha i två rannsakningar.

Rannsakningsdomen över Margaretha blev som efter den tidigare, att hon inte kunde sättas i spinnhusarbete på grund av sin skröplighet, men att man den här gången skulle sända henne till hospitalet här i staden och inte till Stockholm som tidigare. Detta är något märkligt, ty överheten uppmanar borgerskapet att samla ihop 100 daler silvermynt till hennes intagande i hospitalet. En högst ovanlig begäran men det lyckades tydligen, för i slutet av april månad kungör föreståndaren för hospitalet att nämnda penningsumma har samlats ihop.

Spåren efter Margaretha Dahlberg slutar med hennes intagande på hospitalet. Om någon läsare emellertid känner till eller i sin forskning träffat på Margaretha Dahlbegs fortsatta levnadsöde, så hör gärna av er till författaren genom Malmö Kulturhistoriska Förening. En fortsättning på hennes levnadsöde är värd att dokumenteras.

Noter

[1] I denna uppsats stavas namnen Margaretha och Elisabeth genomgående med h, i domstolshandlingarna både med och utan h. – Citat återges med originalhandlingens stavning och kommatering. I referat har stavningen normaliserats till nutida språkbruk. Förklaringar och förtydliganden sätts i hakaprentes.

[2] Handskriften: Sweiisiske. Diakritiskt tecken över i:na saknas.

[3] I handskriften 2 ord.

[4] Därefter och överstruket.

Källor

Kämnärsrättens domböcker 1761 och 1768. Malmö stadsarkiv
Kämnärsrättens domböcker 1768. Inneliggande handlingar. Malmö stadsarkiv.

Nytt om arkivaliskt

AV GÖRAN LARSSON

Stadsarkivet 100 år

I Stadsarkivet förvaras en volym benämnd "*Registrum ville Malmøyghe*" påbörjad 1420 av stadsskrivaren Aage Jensen. I volymen finns avskrifter av kungliga brev men också uppgifter om hantverksskrån, fastighetsköp, förhandlingar på rådhuset, statuter och stadganden av olika slag. Den yngsta anteckningen är från 1652. Syftet med Registrum har sammanfattas av Aage Jensen själv där han i några rader sammanfattar ett arkivs hela mening:

Som sädeskorn av skilda slag
att framtas vid behovets dag
sin tid i bingen vänta
så vad som gjorts av goda män
på boken blad bevaras än
av orden som vi pränta
Här deras namn förtecknas må
som ha åt stiftelserna så
donerat gods och ränta

Malmö är vad gäller sina arkiv lyckligt lottat. Inga bränder eller fientliga plundringar har skadat arkiven och kontinuerliga arkivserier finns för stadens myndigheter bevarade från 1500-talets början.

1898 fattade riksdagen beslut om att upprätta landsarkiv för att förvara och tillhandahålla arkiven från den lokala och regionala statliga förvaltningen. Enligt beslutet skulle det finns tre landsarkiv i riket och det första invigdes i Vadstena 1899 och skulle sedan följas av landsarkiv i Lund och Uppsala. Lunds landsarkivdistrikt kom att omfatta de gamla danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge. Till landsarkiven skulle även handlingarna från städernas magistrater och rådhusrätter föras. Mot detta reagerade man i Malmö och i en skrivelse till stadsfullmäktige från magistraten

anhåller man att få anställa en arkivarie vilket var nödvändigt *"såvitt staden skall få fortfarande behålla arkivet kvar och inte nödgas se dess rikhaltiga, serdeles värdefulla innehåll af handlingar flyttat härifrån"*. Den 9 september skrev magistraten till Kungl Maj:t om att få dispens från kravet att leverera sina handlingar till det kommande Landsarkivet i Lund och som argument framhölls bland annat *"att det för Malmö stad är af synnerlig vigt att äfven äldre arkivalier få i härvarande arkiv kvarstanna på det de sålmedelst må vara för stadens myndigheter och innevånare lättare tillgängliga då forskningar i desamma kunna blifva nödiga..."*.Man framhåller även att staden har goda arkivlokaler och att en särskild arkivarie kommer att anställas.

Riksarkivarien Emil Hildebrand tillstyrkte denna anhållan och den 12 december 1902 beslöt kung Oscar II i konselj att Malmö stad fick behålla sina arkiv. Villkoren var främst att arkivet stod under överinseende av riksarkivarien samt att arkiven förvarades i godkända lokaler. Stadsarkiv hade därmed fått ansvaret för statliga myndigheter med sin verksamhet huvudsakligen förlagd till Malmö stad.

Därmed kunde Malmö Stadsarkiv börja sin verksamhet och den 1 april 1903 tillträdde Anders Ulrik Isberg tjänsten som den förste stadsarkivarien och arkivet öppnade för allmänheten i lokaler som var belägna i rådhusets källare. Den förste forskaren skrev in sig i besöksliggaren den 6 april och under det första året registrerades 107 besök och framtogs 329 arkivalier. Arkivet var öppet måndag, tisdag och torsdag klockan 10–12. Under 1903 inkom 21 skrivelser och utgick 40. År 2003 registrerades 6 960 besök, 3 030 ärenden och framtogs 2 561 volymer.

Som ett led i Stadsarkivets 100-årsjubileum utgavs boken *Med Malmö i Minnet* som inte är en historik över Stadsarkivets som institution utan en samling av uppsatser med den gemensamma nämnaren att författarna utnyttjat Stadsarkivets arkivbestånd som källor. I marginalen kommenteras de olika arkiv som utnyttjats och läsaren får vägledning i hur de kan utnyttjas för andra forskningsuppgifter. Förutom själva tryckningen producerades boken helt på Stadsarkivet med arkivarie Kerstin Martinsdotter som redaktör och för layoutarbetet svarade arkivassistent Christher Häger. I tio av de tjugo uppsatser som ingår i boken står personal på Stadsarkivet som författare. Med *Malmö i Minnet* har rönt stor uppmärksamhet och har spridits genom försäljning såväl i bokhandeln som på kulturinstitutioner i Malmö.

Till jubileumsdag utsågs den 23 april, då gäster från såväl Malmö stad som arkivinstitutioner i Sverige och Norden samlades i Stadsarkivets hörsal. Bland de många talarna fanns kommunalrådet Lynn Ljungberg och kulturnämndens ordförande Pelle Svensson. Riksarkivarie Erik Norberg och landsarkivarie Jan Dahlin från Lund gratulerade från det statliga arkivverket. Stadsarkivet fick också mottaga en mängd fina gåvor. Efter uppvaktningen bjöds på lunch och till kaffet tårta prydd med Erik av Pommerns

originalvapen (i marsipan). På kvällen bjöds middag i landstingssalen på rådhuset. För underhållningen svarade vårt fina Kulturkompani med de härliga grupperna Låtlaget och Marimbagänget. Som avslutning intog instrumentalekvilibristen Gunhild Carling landstingssalen och bjöd på en uppvisning som verkligen fick taket att lyfta. Jubilerandet hade samordnats med det jämngamla Landsarkivet i Lund som dagen efter firade sitt jubileum.

Bevarande och vård av arkiven

Allmänt

Projekteringen av ytterligare ett arkivmagasin i Frihamnen påbörjades under året. I detta magasin beräknar Stadsarkivet att få plats med nya arkivleveranser under överskådlig tid. I det nya magasinet kommer att förvaras arkivhandlingar med lägre eftersökningsgrad.

Mikrofilmning och bildvård

Under 2003 gjordes totalt 124 507 mikrofilmsexponeringar av kyrkoböcker och handlingar ur domstolsarkiv från Malmö Stadsarkiv och Landsarkivet i Lund. Boupptecknings från Malmö Rådhusrätt är nu filmade från 1546–1967. Målet är att filma fram till och med 1970. Antalet mikrokort som är tillgängliga för forskare ökade med 517 stycken till totalt 35 587. Under året har 2 455 fotografier registrerats och digitaliserats. Stadsarkivets bilddatabas uppgår nu till 8 453 bilder vilka är direkt sökbara via datorer i forskarsalen. En synnerligen viktig insats gör den frivilliga grupp av före detta Kockumsanställda som en gång i veckan arbetar med bildregistrering på Stadsarkivet. Ett urval av dessa bilder publiceras i Sydsvenskans ekonomibilaga varje söndag.

Leveranser av arkiv

På grund av det begränsade lediga utrymmet i Stadsarkivets nuvarande arkivmagasin, och i avvaktan på att den nya arkivdepån ska bli färdig för inflyttning, har endast ett fåtal arkiv tagits emot (ca 70 hyllmeter). Dessa har främst varit kyrkoarkiv och ett antal små enskilda arkiv. Som ett resultat av de under Tillsyn och rådgivning nämnda besöken kunde kyrkoarkiv levereras från Hyllie församling, Slottstadens församling, Kirsebergs församling och Bunkeflo församling. Även två kyrkokommunala handlingar kunde levereras. Ett omfattande ordnings- och förteckningsarbete har utförts rörande de sociala arkiven varvid familjerättsbyråns arkiv rekonstruerats, polisarkiven,

kyrkogårdsförvaltningen, rådhusrätten 1, fonder och stiftelser, vänsterpartiet, ritningsarkivet m.fl.

Malmö stad bedriver genom Stadsarkivet sedan början av 1990-talet ett samarbetsprojekt med Samhall, för ADB-registrering av födda, vigda och döda i Malmö under åren 1687–1927.

Detta registreringsarbete har utförts av ett tjugotal personer med fysiskt handikapp. Rådgivning, kontrolläsning och rättning har utförts av två halva tjänster på Stadsarkivet. Hittills har 66 000 poster publicerats på Internet genom Demografiska Databasen för Södra Sverige (DDSS), som administreras av Landsarkivet i Lund. Sammanlagt arbetar 9 personer på stadsarkivet samt frivilliga med kontrolläsning och rättning. Antalet registrerade poster under året är 17 789.

Forskarservice och utåtriktad verksamhet

Antalet personer som besökt Stadsarkivet för att forska, få utbildning eller information uppgick under året till omkring 6 960 personer vilket är en liten ökning från fjolåret. Hemsidan har utvecklats ytterligare och hade under året 18 936 besök. I genomsnitt besöktes Stadsarkivet av 20 personer per dag. Av dessa besökare kan drygt 1 700 hänföras till skola/högskola. Besökarna beställde fram 2 561 volymer och till sitt förfogande hade de 35 587 mikrokort. Antalet skriftliga ärenden låg tämligen konstant i förhållande till föregående år och uppgick under 2003 till 3 030.

Stadsarkivets hemsida har utvecklats under året och ett antal färdiga formulär har lagts ut. Därmed har vi tagit ett steg mot den omtalade 24-timmarsmyndigheten där allmänheten kan nå oss och våra tjänster när det passar bäst. Under året har arbetet med att lägga ut äldre manuella sökregister i Pdf-format påbörjats. Dessa register har tidigare bara varit tillgängliga vid personliga besök i Stadsarkivet men kan nu sökas "world wide".

Stadsarkivets hemsida har dessutom berikats med en del nya länkar/funktioner. Via tjänsten *Beställ direkt* kan besökaren beställa utdrag och intyg samt släktforskning m.m. Stadsarkivet har även fått en egen biblioteksdatabas med samma gränssnitt som stadsarkivets databas MALIN.

En rad sökhjälpmedel till olika arkiv har tillkommit, t.ex. kvartersregister till de olika Malmö församlingarna samt äldre alfabetiska sökregister.

Stadsarkivet har under året medverkat i boken *Malmös kartor – från 1500-talet till idag* som är ett samarbete mellan Stadsbyggnadskontoret, Malmö Kulturmiljö och Malmö Stadsarkiv och gavs ut av förlaget Historiska Media. Kartorna är hämtade från stadens arkiv men också från Krigsarkivet, Lantmäteriverket och Rigsarkivet i Köpenhamn.

Två utställningar producerades under året. En jubileumsutställning som presenterade Stadsarkivets olika typer av arkivbestånd. Personforskningen representerades av Nils Poppes liv som det speglas i olika arkivhandlingar, från anteckningen i födelseboken att han saknade såväl mor som far till ett gratulationstelegram från Charlie Chaplin. I utställningen visades också exempel från Stadsarkivets många företagsarkiv, representerade av Zadigs tvål- och parfymerifabrik. Stadsarkivets egen utveckling från starten i rådhusets källare 1903 till idag speglades genom besöksliggare m.m.

Den andra utställningen ägnades temat "Kropp och hälsa" vilket var temat på Arkivens dag. Stadsarkivet tog fasta på devisen "bad är hälsa" och i utställningen speglades badhus och simsport i Malmö. En av höjdpunkterna var kanalsimmerskan Sally Bauers robusta baddräkt som inlånats från Idrottsmuseet.

I augusti 2002 öppnades hemsidan *Över Öresund* som är en tvåspråkig hemsida för släktforskare på ömse sidor av Öresund. På sidan ges tips och vägledning i ur man söker sina rötter i svenska respektive danska arkiv. Hemsidan har under året ytterligare byggts ut och arbetet bedrivs nu av en gemensam redaktion med en medlem från vardera Malmö stadsarkiv, Köpenhamns stadsarkiv, Landsarkivet i Lund och Landsarkivet för Själland, Lolland-Falster och Bornholm. Adressen är: www.over-oresund.nu

Samarbetet med Landsarkivet i Lund och Skånes arkivförbund om en gemensam programverksamhet har fortsatt under året. Under rubriken "Nytta och nöje i arkiven" har erbjudits ett rikt och varierat program med föreläsningar, workshops och studiebesök. Malmö Stadsarkiv stod för 8 programpunkter under året. Stadsarkivet medverkade tillsammans med Idrottsmuseet och Malmö Kulturmiljö i Malmöfestivalen genom ett tält i Magistratsparken där det bjöds på föredrag, bokförsäljning och svar på allahanda frågor om Malmös historia.

Arkivens dag arrangerades den 10 november och antalet besökare var omkring 150. Årets tema "Kropp och hälsa" manifesterades i en utställning men utöver detta uppmärksammades även den nyutkomna boken *Malmös kartor* genom ett uppskattat föredrag av Stadsbyggnadskontorets arkivarie Susanne Krogh-Bender. Man kunde också se film och informera sig om olika nya sökhjälpmedel. Några av våra samarbetspartners inom Malmös föreningsliv, Malmö Släktforskarförening, Malmö Kulturhistoriska Förening och Club Maritim medverkade och informerade om sin verksamhet.

Malmö Kulturhistoriska Förenings verksamhetsberättelse 2002

Årsmöte

Ordinarie årsmöte hölls den 11 april 2002 i festsalen på restaurang Savoy, med 52 närvarande medlemmar. Efter årsmötesförhandlingarna följde måltid i Petri Pumpas regi bestående av nässelsoppa och rimmat tuppbröst varefter Björn Westerbeck-Dahl berättade om Köpenhamns befästningar från medeltiden till modern tid.

Styrelsen

Efter årsmötet 2002 har styrelsen sammanträtt sju gånger: den 17 maj, den 27 augusti, den 7 oktober, den 20 november år 2002 vidare den 27 januari samt den 26 mars år 2003. Möte enkom för Ljungbergs Stiftelse avhölls den 18 december 2002.

Styrelsen har haft följande sammansättning: Göran Larsson, ordförande, Ingmar Billberg, kassaförvaltare, Rita Abrahamsson, sekreterare, Peter Bager, Gunnar Ericson, Lenah Faxe, Gunilla Konradsson, Anders Reisnert, Carl-Axel Stevelius, Lars Svensson.

Revisorer

Nils-Axel Månsson och Elisabeth Nordgren är valda revisorer med Johnny Ekdahl och Birgitta Åkesson som suppleanter.

Utflykter, föredrag m.m.

Vårprogrammet inleddes lördagen den 23 mars på Fridhemsborg där Nils-Axel Månsson berättade om Einar Hansen och Allhems egen utgivning om "Det gamla Malmö". Vårutflykten gick över Öresundsbron direkt till Kastellet i Köpenhamn med Björn Westerbeck-Dahl som ciceron. Lördagen den 19 oktober guidade Anders Reisnert en

vandring på Gamla begravningsplatsen varpå föredrag av Suzanne Mortenssen följde på Malmö Stadsbibliotek. Höstprogrammet avslutades med ett föredrag av Anne-Lis Nilsson om (H)julspår i Arkiven torsdagen den 12 december 2002. I övrigt förekom samarbete med Form & Design under hösten med anledning av en utställning om stadsingenjören Erik Bülow Hübe, om vilken Arne Wittstrand berättat i föreningens årsbok Elbogen 2001. Pressen inbjöds till Haquin Bagers skalderum vid Årsbokens presentation. Föreningen har under verksamhetsåret byggt upp hemsida under adressen **www.elbogen.nu**.

Publiceringsverksamhet

Årsboken 2001 utkom hösten 2002. I samband med att den nya översättningen till engelska av Johan Peter Bagers Reseminnen utkom; "Impressions of London from the late Summer of 1840 – the Thoughts and Experiences of a Swedish Gentleman" representerade Ingmar Billberg föreningen vid den svenska ambassaden i London i januari 2002.

Malmö stadsarkiv

Föreningen har under året haft medlemmar som bisittare på Malmö stadsarkiv tisdagar 15.30–19 och varannan lördag 9–13 och Carl-Axel Stevelius har varit behjälplig med kontakterna. Föreningen medverkade på Arkivens dag den 9 november på Stadsarkivet med bokförsäljning och information om verksamheten.

Kommittéer

Redaktionskommittén har bestått av Rita Abrahamsson, Ingmar Billberg, Anders Reisnert samt Lars Svensson och har avhållit ett flertal möten varvid dels inkomna manuskript behandlats och tryckningsförfarande diskuterats.

Programkommittén bestående av ordföranden, Gunilla Konradsson samt Anders Reisnert med adjungerade ledamöter har förberett årets aktiviteter.

Stipendiekommittén har bestått av Ingmar Billberg, Lars Svensson samt Anders Reisnert.

Styrelsen beslöt att ur Folke Malmbergs och Birgit Slangerups fond utdela stipendier till

Anders Högberg: 18.000 kr för ett projekt om Avslagsborrar i flinta från tidig meolitikum påträffat i Malmö med omnejd.

Marie Lindekrantz: 10 000 kr för dokumentation om pionjärflygaren Robert Holmén.

Anders Franzén: 20 000 kr för forskning kring arkitektur med inriktning på hur Malmö arkitekter inspirerats och påverkats av andra arkitekter genom direkta förebilder.

Leif Ljungbergs stiftelse

Stiftelsen är registrerad den 3 juni 2002 vid länsstyrelsen i Skåne Län. Sammanträden har hållits i samband med styrelsens sammanträden.

Medlemmar

Föreningens medlemsantal inklusive föreningar och institutioner som vi haft utbyte av årsböcker med under 2002 uppgick till 886, familjemedlemmar oräknade.

Styrelsen
Malmö Kulturhistoriska Förening

ELBOGEN

2003

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGS ÅRSSKRIFT